

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

137023

Nimet Ayşe BAKIRCILAR

137023

XIX. YÜZYILDA BALKANLARDA DİNSEL YAPI VE BUNUN
AYRILIKÇI HAREKETLERE ETKİSİ

Danışman

Prof.Dr.İsrafil KURTCEPHE

TE. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
KORDANASTAN ENERJİ

Tarih Anabilim Dalı


Yüksek Lisans Tezi


Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan:Prof. Dr. İsmail KURTLEPHE 

Üye (Danışman):Prof. Dr. İsmail KURTLEPHE 

Üye: Yrd. Doç. Dr. Cezmi KARASU 

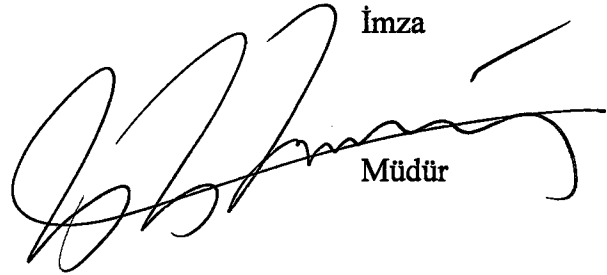
Üye: Yrd. Doç. Dr. Haluk KORTEL 

Üye:

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

.....


İmza
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

Osmanlı Dönemi'ne Kadar Balkanlar.....	1
Osmanlılar Döneminde Balkanlar.....	13

1.BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA CEMAATLERİN YÖNETİMİ VE YAŞAMI

1.1 KLASİK DÖNEM (MİLLET SİSTEMİ).....	24
1.1.1 Ortodoks Cemaati.....	28
1.1.2 Yahudi Cemaati.....	30
1.1.3 Katolikler.....	31
1.2 TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876).....	32
1.3. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	40

2. BÖLÜM

BALKANLARDA MİLLİ KİLİSE VE DEVLETLERİN OLUŞUM SÜRECİ

2.1 YUNAN BAĞIMSIZLIĞI	
2.1.1 Yunan İsyanı.....	43
2.1.2 Yunan İsyanı'na Karşı Fener Rum Patrikhanesi'nin Tutumu.....	48
2.2 BULGAR BAĞIMSIZLIĞI.....	51
2.2.1 Bulgar Milli Uyanışında Eğitim Faaliyetleri.....	54
2.2.2 Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu.....	59
2.3 SIRP BAĞIMSIZLIĞI.....	73
2.3.1 Sırp Milliyetçiliği ve Kilise.....	74
2.3.2 Sırbistan'ın Kuruluşu.....	79
2.4 BOSNA-HERSEK.....	86
2.4.1 Bosna'nın Nüfus Yapısı.....	88
2.4.2 XIX. yüzyılda Bosna-Hersek.....	89
2.5 ROMEN BAĞIMSIZLIĞI.....	96
2.6 ARNAVUT BAĞIMSIZLIĞI.....	104

3. BÖLÜM**BALKANLARDA BAĞIMSIZLIK EĞİLİMLERİ VE DIŞ GÜÇLER**

3.1 RUSYA.....	110
3.2 İNGİLTERE.....	115
3.3 AVUSTURYA.....	118
3.4 FRANSA.....	119
3.5 ALMANYA VE İTALYA.....	120
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA.....	126



KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜ.DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.T.T.D	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
SAEMK	: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ÜATSB	: Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

ÖZET

“XIX.Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi” başlığı altında yapılan bu çalışmanın Giriş bölümünde, Balkanlar’ın Osmanlı hakimiyetine girmeden önceki siyasî, sosyal ve dinî yapıları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmada ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun Rumeli’de yaptığı ilk akınların yanı sıra, Balkan coğrafyasının, tarihsel süreç içerisinde Balkanlar’da yaşayan halkların farklılıklarında önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır.

Ele alınan bölge, etnik açıdan incelendiğinde bölgede homojen yapıda bir eyalet bile olmadığı bir gerçektir. Buna karşın son iki asır boyunca, etnik kimliğe ilişkin düzmece kuramlar çoğu zaman Balkan topraklarının ulusal politikasına hükmetmiştir.

Konu kapsamına giren dönemde, Balkanlar’da yaşayan toplumların, Osmanlı hakimiyeti döneminde yönetsel ve dinsel açıdan geçirdikleri evrelere yer verilmiştir. XIX. yüzyılda Büyük Devletler, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu durumdan yararlanırken, Balkan toplumlarının sahip oldukları din ve etnik kimliklerini kullanmışlardır. Bu noktadan hareketle Balkan toprakları üzerinde yaşayan halkların, bu yüzyılda yaygınlaşan milliyetçilik akımının da etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu yönetimine karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde, sahip oldukları dinsel yapının ne oranda rol oynadığı incelenmiştir.

Balkan toplumlarının büyük bir çoğunluğunun Ortodoks Hıristiyan olması nedeniyle Osmanlı idarî yapısı içinde Fener Rum Patrikhanesi’ne bağlı olmaları, onların devlete karşı isyan etmesinde ve bağımsızlık mücadelesi içine girmelerinde önemli bir faktör olmuştur. Buna neden olan durum ise, Fener Rum Patrikhanesi’nin Balkan toplumları üzerinde uyguladığı Hellenleştirme politikasıdır. Yunanlıların din kisvesi altında Hellenleştirme politikası, Bulgar toplumuna bütün Balkanların Bulgarlaştırarak “Büyük Bulgaristan” hayalini canlandırmaya çalışmak şeklinde yansımıştır. Aynı şekilde Sırlar da Bütün bölgeyi Sırlaştırmak amacıyla hareket etmişlerdir. Üç toplum da amaçlarına ulaşabilmek için kiliseyi koz olarak kullanmışlardır. Bunun dışında kalan diğer Balkan toplumları ise bağımsızlık mücadelelerinde inandıkları dinin etkisinde kalmadan gerek Osmanlı yönetimine karşı

hoşnutsuzluğu, gerek diğer Balkan toplumlarının giriştikleri bağımsızlık mücadelelerinden etkilenerek imparatorluğa karşı isyan girişimlerinde bulunmuşlardır.

Sonuçta, XIX. yüzyıl Balkan coğrafyasında, bir taraftan yoğun bir kilise mücadelesi yaşanırken, aynı zamanda dinin etkisinde çok fazla kalmadan bağımsızlık mücadelesine giren toplumların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdikleri mücadelelere sahne olacaktır.



SUMMARY

In the introduction of this study which is called “Religious Formation of the Balkans in 19th Century and Its effects on the Separatist Movements”, we gave some information about political, social and religious situation of the Balkans before Ottoman rule. After mentioning about the early Ottoman conquests in the Balkans, we concentrated on the geography of the Balkans which contributed to the people living there for ages to be foreigners to each other.

If it is investigated ethnically, it will be understood that there was not a homogen province in this region. However, artificial theories about identity determined the national policy of the Balkan states in the last two centuries. In this study, we tried to explain the administrative and religious phases of Balkan people living under the Ottoman rule in 19th century. Powerful states of that century used the religious and ethnic identity of Balkan people. The reason for it was that the Ottoman state was in a weak situation. In 19th century some Balkan people revolted against the Ottoman rule with the effects of nationalist ideas coming from France. In this study we investigated the role of religion in their wars of independence.

The majority of the Balkan people were Orthodox and therefore, they were connected to the Greek Orthodox Patriarchate of Fener under Ottoman sovereignty. Because of these facilities, the Balkan people could have easily revolted against the Ottomans for their independence. This consequence emerged with the policy of Hellenism applied by the Greek Orthodox Patriarchate of Fener over the Balkan people. This policy applied by the Greeks under the guise of religion, came into being for the Bulgarians as an ideal in the shape of founding a *Great Bulgaria* in the Balkans. To be able to realise this aim, ethnic assimilation was required. Moreover, the Serbians also wanted to do the same for themselves. These three groups used the Church to reach their aims. Other Balkan groups also revolted against the Ottomans but this was generally because of unhappiness to the Ottoman rule. These other groups were affected by the nationalistic movements in Europe but they did not make their wars of independence under the effects of religion they believe.

As a result, we can say that in the Balkan geography of 19th century there was a discussion on the Churches. In addition, we see wars of independence against the Ottomans but not so much under the effects of religion.

ÖNSÖZ

XIX Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu şartlardan kurtulmak amacıyla yaptığı bir dizi yenilik girişimleri, bu yenilik girişimlerine olan iç ve dış tepkileri bastırmakla geçti. Aynı yüzyıl içinde Balkan halklarının bağımsızlık girişimlerini engellemek, "Osmanlılık" prensibini uygulamaya koymaya çalıştı. Ancak birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, dışa kapalı etnik ve dini grupların birbirleri ile kaynaştırılmaları mümkün olmadı. Balkanlarda yaşayan tebaanın büyük çoğunluğu geçmişte devlet kurmuş, bağımsız kiliselere sahip olmuş halk gruplarıydı. Bu yüzden de XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için, İmparatorluktaki diğer sorunların yanında Balkan halklarını bağımsızlık mücadelesine giriştikleri bir dönem oldu.

Ele alınan konu her ne kadar XIX. yüzyılı kapsıyorsa da, olayların gelişim safhasının önemini atlamadan, Giriş kısmında Balkanların Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyanlık (Bizans) döneminin özelliklerine ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethettiği sırada izlediği siyaset ve stratejiler, fetih sonrasında Balkanlarda kurumsallaşma ve bu aşamada başlayan, özellikle Bosnalı ve Arnavut halkta görülen İslamlaşma konularına değinildi. Birinci bölümde Osmanlı idare sisteminin gayrimüslim tebaa için yaptığı düzenlemeler Klasik Dönem adı ile verilmeye çalışıldıktan sonra, Tanzimat ile I.Meşrutiyet dönemlerinde Balkan halklarını da kapsayan Gayrimüslim cemaatlere ilişkin düzenlemeler anlatıldı.

İkinci bölümde ise Balkan uluslarının bağımsızlık hareketleri, bu hareketlerdeki din ve kilisenin etkisi ile kültürel alanda kaydedilen gelişmelere yer verildi.

Son bölümde ise yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrılıkçılık hareketlerinde ne oranda rol oynadığı ve Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ile Almanya'ya karşı Osmanlı yönetimin nasıl bir politika izlediği irdelenmeye çalışıldı.

Sonuç kısmında da, elde edilen veriler ışığında XIX. yüzyılda Osmanlı yönetiminden ayrılan toplumların hareketlerinde en çok rol oynayan faktörler belirlenmeye çalışıldı.

Çalışma sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen Arşiv Malzemesinin yanı sıra, olanaklar dahilinde, ulaşılabilen, konu ile ilgili diğer yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak objektiflik konusunda titizlik gösterildi.

Çalışmam esnasında, başta ailem olmak üzere, çeviriler konusunda benden yardımını esirgemeyen Hocam Yrd.Doç.Dr.Kamil ÇOLAK ve Serdağ YILDIRIM'a; kaynak bulma konusunda çektiğim sıkıntıları gideren Dr.Mustafa ORAL ile Okt. Meltem Begüm SAATÇİ'ye, tezin yazımı sırasında rahat bir çalışma ortamı hazırlayan iş arkadaşlarım Arş.Grv.Güven DİNÇ ve Arş.Grv. Fatma ŞİMŞEK'e, çalışmanın başından sonuna kadar desteklerini hep hissettiğim Dostum Okt.Hatice AKIN ile Hocam Yrd.Doç.Dr. Cezmi KARASU'ya ve çalışmanın başından sonuna dek, değerli görüşlerinden yararlandığım, her türlü konuda destek vererek teşvik eden Danışman Hocam Prof.Dr.İsrafil KURTCEPHE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Nimet Ayşe BAKIRCILAR



GİRİŞ

Osmanlı Dönemi'ne Kadar Balkanlar

Balkan, dağ, dağlık yer anlamına gelen Türkçe kökenli bir kelimedir. Balkan Yarımadası Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısıdır.¹ Bu jeopolitik konumu, siyasî ve beşerî coğrafyası ile tarih boyunca çeşitli dünya milletlerinin ilgisini çeken bir bölge olmuştur.

Balkan Yarımadası, coğrafi konum olarak Avrupa kıtasının güneydoğusunda, Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz ile çevrilidir. Balkanların kuzey sınırı ise, Roma döneminden beri Tuna Nehri olarak kabul edilmiştir. Sava Irmağı, Sarmia ve Macaristan'ı Balkanlardan ayırarak bu Yarımada'nın batı sınırını oluşturmuştur.²

Sahip olduğu coğrafya, Balkanların tarihsel çok parçalılığının önemli sebeplerindendir. Dağlarda ve yüksek kesimlerde yaşayanlar, aşağıdakilere oranla daha bağımsız, daha sınırlı kaynaklarla ve muhtemelen ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşmışlardır. Ovalarda kalanlar ise, dönemin meşru toprak sistemi hangisi ise, ona ayak uydurarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır.

Tarihsel sürecin sonucu bize, dağ kültürü ile ova kültürü, kuzey-güney ayrımcılığının, Ortodoks-Katolik farklılaşmasının, Hıristiyan-Müslüman dinsel fanatizminin çatışma örneklerini sunmaktadır.

Bu sunuşun en önemli dayanak noktası, sıralananların, bahse konu olan coğrafyada karşılaşmaları neticesinde, bugün Balkanlar diye tanımladığımız bölgenin bir geçiş alanına dönüşmüş olmasıdır. Bu noktada kastedilen, tamamen zıt kutuplara ait kültürel yapıların, farklı ekonomik sistemlerin birbirinden ayrı ve benzer olmayan toplumsal yapıların ve büyük ölçüde farklı askerî anlayışların, coğrafi temas zorunluluğundan karşılaşmaları ve iç içe geçerek oldukça girift ve bir o kadar da başka yeni bir yapı oluşturmalarıdır.

Mediha AKARSLAN; *Bosna Hersek ve Türkiye*, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1993, s.29.

Halil İNALCIK; "Türkler ve Balkanlar", *BALKANLAR*, İstanbul, OBİV Yayınları, 1993, s.12.

Bölgeyi ırksal açıdan incelediğimizde bölgede homojen bir devlet bir yana, homojen yapıda bir eyalet bile mevcut değildir. Buna karşın son iki asır boyunca ırksal-etnik kimliğe ilişkin düzmece kuramlar, çoğu zaman Balkan topraklarının ulusal politikasına hükmetmiştir.³

Yarımadanın bilinen en eski sakinleri Keltler, İllirler ve Traklardır.⁴ Buraya zamanla Makedonyalılar, Grekler, Romalılar, Bizanslılar, Romenler, Slavlar yerleşmişlerdir. Bunun dışında IV.yüzyılda Attila Hunları, VI.yüzyılda Avarlar, VII.yüzyılda Ogurlar, IX.yüzyılda Macarlar, IX-XI.yüzyıllarda Peçenekler, Kıpçaklar (Kumanlar) ve Uzlar, XV.yüzyılda Osmanlılar gibi Türk boyları da Yarımadaya kısmen ya da tamamen sahip olmuşlardır.⁵

Yunanlılar M.Ö. 2000'lerin ortalarına doğru Girit'in uygarlaşmış yerli halkı ile kaynaştılar; İllirya kökenli Arnavutlar ise, Tuna havzasını takiben, iki bin sene boyunca özellikle Slavlarınki olmak üzere birçok akına rağmen kaldıkları Adriyatik kıyılarında Arnavut halkının doğuşunu sağladılar.⁶

Şimdiki Romenlerin kökenleri de, Hint-Avrupa, Daçya-Trakya bloğunda M.Ö.2000'lerin sonuna doğru özerkleşmiş olan Daçyalılara dayanmaktadır.⁷ M.S. 106-271 tarihlerini kapsayan bir buçuk yüzyıllık dönem içinde Romalılaştırılmış olan bu topluluk Latince'den türemiş bir dili kullandı. Osmanlı döneminde "Ulah" ya da "Ulag" diye geçen Romen Milleti, VI. ve VII.yüzyıllarda Slavlarla lisan ve kültür bakımından ilişkiye girip X. ve XI.yüzyıllarda ise bunların siyasî etkileri altına girmesiyle oluşmuştur. Bizans, Rum ve Sırp egemenlikleri altında yaşamalarına rağmen Latin kökenli lisanlarını korumuşlar ve Roma kültürüne bağlı kalmışlardır. Romence konuşan bu halk kitesinin günümüz Romanya topraklarına girmesi ise ancak XII.yüzyıl başlarında meydana gelmiştir.⁸

Balkanlara yerleşen halklar arasında Slavlar, hiç kuşkusuz en önemli bölümü teşkil ederler. İlk Slavların Balkanlara gelişyle ilgili çoğu ayrıntı net olmasa da, belli başlı olgular bilinmektedir. Slav kabilelerinden oluşmuş büyük bir topluluk V. ve VI.yüzyıllarda, Tuna

³ Noel MALCOLM; *Bosna*, (Çev.: Aşkın Karadağlı), İstanbul, Om Yayınevi, 1999, s.29.

⁴ Kemal KARPAT; "Balkan", *DİA.*, C.V, İstanbul 1992, s.32.

⁵ İlker ALP; "Balkan Yarımadasındaki Gelişmeleri" *Askeri Tarih Bülteni*, ATASE, Ankara 1998, s.2.

⁶ Georges CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, (Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 19.

⁷ Dimo N. DİMÇEV; "Osmanlı Döneminde Türk-Ulah Münasebetleri", *XIII. TTK. Kongresi*, C.III., Kısım I., Ankara 2002, s.125'de Ulahların kökeni hakkında şu bilgileri verir: Ulahlar Balkanlar'da Antik Trakyalı, Makedonlar, Teselyalılar, Epiriler ve İllirilerin Latinleştirilmesiyle meydana gelen yerli halklardan biridir.

⁸ Noel MALCOLM; *Kosova-Balkanları Anlamak İçin*, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul 1999, s. 48.

Nehri'nin kuzeyinde kalan Orta Avrupa topraklarını istila ettiler. Sırlar esas olarak Çek toprakları ve Saksonya'da, Hırvatlar ise Bavyera, Slovakya ve Güney Polonya'da üslenmişti. Orta Avrupa'nın bu bölgesi, Sırların en eski yurdu değildir. Bulguların çoğu, daha eski bir tarihte Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğu kıyılarından bir grubun göç etmiş olduğunu göstermektedir. Bu ilk dönemde Sırlar ve Hırvatların, daha savaşçı İran kabileleriyle birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Slavların bu ilk dönemdeki hayat tarzı hakkında çok az şey bilinmektedir. Haklarında yapılmış ilk tanımlamalar da Bizanslı yazarlara aittir. Buna göre Slavlar, tarımdan çok otlakçılıkla uğraşan, bir çok kabile reisleri bulunsa da otoriteyi kendinde toplamış bir liderleri bulunmayan vahşi bir halk olarak anlatılır.⁹

Avar hakimiyetinden, Bizans İmparatoru Heraklios'un Avarları yenilgiye uğratması ile kurtulan Sırların Balkanlara yerleşmesi, bu suretle son bulmuştur.¹⁰ VIII.yüzyıl boyunca buranın yerli halkı olan İlliryalı ve Trakyalı halk ile Romalı sakinler, muhacir Slavlarla kaynaşarak erimeğe başladılar ve nihayetinde Karadeniz ile Sava Nehirleri arasında tamamen Slavca konuşan kapalı bir alan oluştu.¹¹ Sırp ve Hırvat toplulukları IX. ve X.yüzyıllarda kendi devletlerini kurabildiler. Öte yandan Alp ovalarına yerleşmiş bulunan Slovenyalılar, Frank hakimiyetinden kaçarken Germen İmparatorluğu'nun hakimiyetine girdiler ve bir devlet haline gelmeleri, 1918 yılına kadar sürdü.¹² Yunanistan'daki Slav kabileleri ise, 9.yüzyıldan başlayarak dinî ve kültürel bir Yunanlaştırılma sonucunda orijinal karakterlerini tamamen kaybetmişlerdir. Makedonyalı Slavlar ise, komşuları arasında kararsız kalmış, özgün bir kimlik kazanmak için XX.yüzyıla dek tereddüt etmişlerdir.

Balkan Yarımadası'nda yerleşik topluluklardan biri de Bulgarlardır. Bulgarlar, "Ogur" adı verilen, çeşitli Türk boylarından meydana gelen bir boylar birliğidir.¹³ Bu boylar içerisinde Onogur, Oturgur, Saragur ve Kutrigurlar başta gelmektedir. Önceleri Asya Hun İmparatorluğu'nun batısında oturmakta iken, Hun İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra, II.yüzyılın sonunda Kafkasya'ya geldiler.¹⁴

¹ MALCOLM; *Kosova*, s. 46.

⁰ Georg OSTROGORSKI; *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.: Fikret İşıltan), TTK, Ankara 1995, s.97.

¹ A. HAJEK; "Sırbistan", *İ.A.*, C. X, Ankara 1988, s.558-559.

² CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.20.

³ Osman KARATAY; "Slavlar ve Bulgarların Kökeni", *TÜRKLER*, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) C.II., (eni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.599'da Bulgarlar'ın kökenleri tartışma götürmez bir şekilde anıtlanmışken, bir dönem, Rusya tarafından Slav olduklarına dair iddialar öne sürüldüğünü anlatır.

⁴ Geza FEHER; *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1999, s.11.

Bulgarların tarihi belgelerde ilk zikredilişi, İmparator Zenon'un müttefiki olarak isyan çıkartan Ostrogotlara karşı yaptıkları savaşın tarihi olan 480 tarihidir. İohannes Antiokhenus'un (Antakyalı Yohannes) verilerine dayanarak Bulgarların yaşadıkları bölgeyi Karadeniz'in kuzeyine ve Don Nehri'nin batısına düşen bölge olarak gösterebiliriz.

502 tarihinde İliya'ya ve Trakya'ya saldıran Bulgarlar, Bizanslıların karşılık vermesine fırsat kalmadan ganimetleriyle geri çekilmişlerdir. Bunun ardından Bizans politikası alışılmış yöntemine başvurarak, altın karşılığında Bulgarların askeri hizmetlerinden faydalandı.¹⁵

Bulgarlar, Avarların zayıflamasıyla birlikte 583 yılında Kubrat Han idaresinde Karadeniz'in kuzeyinde Büyük Bulgar Hanlığı'nı kurdular. Kubrat Han'ın ölümünden sonra Hazar Devleti'nin baskısına maruz kalan Bulgarlar Asparuh Han zamanında Tuna havzasına yerleşerek 681 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. Bulgarlar, ilk önce VII.yüzyılda Balkanlara gelen Ulahlar ve daha sonra Slavlar ile birleşmiştiler. Asparuh liderliğindeki bu birlik kısa sürede Trakya'da ilerlediği gibi Bizans Devleti'ni de vergiye bağlamayı başardı.¹⁶ Ancak, kendileri Türk boylarından meydana geldikleri halde, geniş bir Slav-Ortodoks kitleye egemen olmaları ve sayılarının azlığı, bunlardan daha önemlisi kültürlerini besleyecek mahiyette Türk göçünün olmaması sebebiyle Slav-Ortodoks kültüründen etkilenmeye başladılar. VII. yüzyılda Slavların Bulgar aristokrasisine kabul edilmesinin de bu Türk devletinin Slavlaşmasında büyük etkisi olmuştur. Özellikle Omurtag Han'dan (814-831) sonra bu cereyan giderek kuvvetlendi ve Bulgarların Hıristiyanlığı kabulünün ardından Bulgar Türkleri tamamen Slav kültürünün arasına karıştı. Sonuçta yeni bir Bulgar milleti doğdu.¹⁷

Balkanlara ilk dinî olgular perspektifinden bakıldığında, yarımadanın genelinde ilkel dinlerin hakim olduğu görülmektedir. Klanlar şeklinde teşkilatlanmış insanları, bazı çeşitli kutsal yaratıklara, ya da bazı kutsal nesnelere bağlayan dinlerden yani Totemizmden söz etmek mümkündür. Bundan başka, kurucusu belli olmayan, kutsal kitabı ya da rahibi bulunmayan, zorla kabul ettirilen, herhangi bir dogması da olmayan eski Yunan dininin

⁵ İstvan ZIMONYI; "Bulgarlar ve Ogurlar", Genel Türk Tarihi, (Ed:H.c. Güzel, A. Birinci), Yeni Türkiye Yay., C.II., Ankara 2002, s.206-207.

⁶ Nafiz KUYUCUKLU; "Bulgaristan", DİA, C.VI, s.395.

⁷ Halil İNALCIK; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, İstanbul 1992, s. V-VI.

etkileri de yarımada'nın hemen her yerinde görülmektedir. Yunan halk dini, ilkel bir Totemizmin derin izlerini taşımışa benzemektedir.¹⁸

Siyasal ve ideolojik güç, III.yüzyıla kadar hükümdara ait iken, IV.yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, artık ideolojik güç yavaş yavaş siyasi güçten ayrılmaya, bağımsızlaşmaya ve kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu esnada Balkanlarda Hıristiyanlık dinini anlatan, öğreten din adamları ortaya çıkmıştır. Ancak keşişlerin anlattıkları, dünyevî iktidar sahiplerini etkisiz kılmaya yöneliktir. Ayrıca bilinen dinleri reddetmektedir. Gücünü ruhanî bir ortakla paylaşmak istemeyen hükümdarlar da doğal olarak, sahip olduğu mevcut baskı araçlarının tümünü kullanarak, hegemonyal erklerini sürdürmeye çalışacaklardır.

Bizans İmparatorluğu'nun tarihi, Hıristiyanlığın ve özellikle Ortodoks mezhebinin tarihiyle doğrudan ilişkilidir. Bu dinin öncü ve temel kurumu olan Kilisenin kuruluşu, güçlenerek temel ilkelerinin oluşturulması, mezhebin kimliğini ve kişiliğini edinmesi, Ortodoksluğun temel ilkelerinin belirlenmesi ve öteki din ve mezheplerden ayrılığının oluşması hep Bizans tarihi ile özdeşir.¹⁹ Hellenist kültür ve Hıristiyan dininin Roma devlet tarzı ile bir sentez haline gelmesi Bizans tarihini meydana getirmiştir. Bu sentez, Roma devletinin ağırlık noktasının, krizler devri olan III.yüzyılın gerektirdiği gibi doğuya kayması ile mümkün olabildi. Ağırlık noktasının bu yer değiştirilmesi Roma'nın Hıristiyanlaştırılması ve yeni başşehrin Boğaziçi kenarında kurulması ile ifadesini buluyordu. Bu iki olay, Hıristiyanlığın zaferi ve devlet merkezinin kesin olarak Hellenize edilmiş doğuya nakli, Bizans devresinin başlangıcını sembolize eder.²⁰ Bizans döneminde yaşananlar, Hıristiyanlığın bir dünya dini haline gelmesine hizmet etmiştir. Sade vatandaşlar manevî anlamda rahatlamış ve inançlı Hıristiyanlar olarak, huzur içinde geçirilen dönemler başlamıştır. Aynı paralelde Kilise de devlet içinde yer edinme etkinliğinin ilk adımlarını atmaya başlamıştır.²¹

Balkan Yarımadası'nın tarihinde önemli bir dönüşüm meydana getiren Bizans İmparatorluğu ve medeniyetinin ardından, yine yarımada'nın tarihini derinden etkileyecek bir başka olay meydana geldi. VI.yüzyılda Slavlar Balkan topraklarına yerleşerek Avar

¹⁸ Felicien CHALLEYE; *Dinler Tarihi*, (Çev.: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s.12.

¹⁹ Herkül MILLAS; *1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993, s.31.

²⁰ OSTROGORSKY; *Bizans Devleti Tarihi*, s.25.

²¹ Süreyya ŞAHİN; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s.9-16.

yönetimine girdiler. Avarları etkisiz hale getirdikten sonra İmparator Heraclius, Sırp ve Hırvatlara, şimdi buldukları yere yerleşmelerine izin verdi.²²

Slavlar Hıristiyanlıkla 9. yüzyılda karşılaşmışlardır. Slavlara dahil olan Sırpların, Selanikli Kiril ve Metodi'nin²³ çabaları sonucu Hıristiyanlıkla tanıştıkları ifade edilir. Dolayısıyla Sırp Kilisesi'nin Kiril ve Metodi tarafından 867-886 yılları arasında kurulmuş olduğu ileri sürülür. Sırp Kilisesi IX.yüzyılda Ohrid şehrinde Kiril ve Metodi'nin öğrencisi olan Kliment Ohridski (Ohridli Kliment) tarafından kurulan, Ohrid Başpiskoposluğu'na bağlı olarak uzun süre faaliyet göstermiştir. Sırp Kilisesi'nin bağımsız olma yönündeki ilk adım XIII. yüzyılda atılmıştır. Raška'da papazlık görevine devam eden Sırp papaz Nemanya tarafından başlatılan bağımsızlık çabaları daha sonra oğlu Sava tarafından sürdürülmüş ve o zamanki Ohrid Başpiskoposu olan Homatiyan'ın, ona gelen imtiyaz ve gelirlerinden dolayı Sırp Ortodoks Kilisesi'ne bağımsızlık vermeyeceğini bildiği için ve diğer tarafta, Ohrid Başpiskoposluğu başta olmak üzere Epir'i, Tesalya'yı ve Makedonya'yı da içine alan Epir'in Krallığı ile İznik Kralı Teodor Laskaris arasındaki, Bizans idaresinin kimin eline geçeceği hususunda yapılan tartışmalarından haberdar olan Sava, 1219 yılında, Sırp Kilise'sinin otosefalliğini Ohrid Başpiskoposluğu'ndan veya onun bağlı olduğu İstanbul Kilisesi'nden değil, İznik Patriği'nden isteyip kazanmıştır.

XIV.-XVIII. yüzyıllar arasında Sırp Kilisesi çeşitli piskoposluklara bağlı olarak faaliyetini sürdürmüştür. XIV.yüzyılda, Sırplar tarafından İpek şehrinde kurulan İpek Başpiskoposluğu, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrası, 1453-1466 yıllarında geçici bir süre için kapatılmış, Sırplar, yeniden Ohrid Başpiskoposluğu'na bağlanmışlardır.²⁴

Balkanlarda Hıristiyanlık hızlı bir biçimde yayılmaktadır ve siyasi otorite de kendini, "ilahî kudretin yeryüzü temsilciliği" makamına kabul ettirmiş durumdadır. İletişim şartları birebir olmaktan çok uzak ve iletilenler kulaktan kulağa olup; iletişim hatları olarak ağırlıklı olarak insanlar kullanılmaktadır. Bu faktörlerin de önemli ölçüde olumsuz etkileri ile yeni dini kabul

²² CASTELLAN;Balkanların Tarihi, s. 34.

²³ Kiril (Konstantinos) ve Metodi kardeşler Selanikli olup Bizans'ın giriştiği misyonerlik faaliyetlerinin sonucunda Patrik Fotios tarafından Moravya (Boğdan) hükümdarı Ratislav'ın çağrısı üzerine buraya gönderilmişlerdir. Kiril, daha sonra kendi ismiyle anılacak olan Slav alfabesini oluşturduktan sonra İncil'i Slavca'ya çevirdi. Selanikli kardeşler Moravya'daki ayinlerini de Slav dilini kullanarak icra ettiler. Bu iki kişinin çalışmaları Güney ve Doğu Slavları için ölümsüz bir önem taşır. Bu kavimler yazılarını, kendilerine özgü edebiyat ve kültürlerini bu "Slavların havarileri"ne borçludurlar. OSTROGORSKY;Bizans Devleti Tarihi, s.214.

²⁴ Kani NESİMİ; Arnavut Ortodoks Kilisesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2000, s.14.

eden insanların, muhtemelen mazileri ile birlikte taşıdıkları gelenek, görenek, adet ve eski ayin yöntemleri gibi hususları da, her geçen gün yeni dine eklenmektedir. Sonuç, öğretilenlerin farklı nitelikler kazanması şeklinde olacak ve yeni dinin ilk uygulama sırasındaki özelliklerinden uzaklaşmaya başladığı görülecektir.

Tabiidir ki, ciddi ve yasaklarla bezenmiş konularda, farklı bir takım uygulamalara gidilmesi çatışmaları kaçınılmaz kılacaktır. Bu farklılıklara sebep olan önemli olgulardan birinin de Doğu-Batı etkileşimi olgusu olduğu, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır.

Bu dinsel hareketliliklerin sonucunun tarihsel süreç içinde, sert siyasal ve dinsel ayrılıklar, kişisel nefret duygularının gelişimi, kilise idaresi konusunda zıt fikirler ve törenler ve ayin farklılıklarına karşı takınılan tavırlar şeklinde filizlenerek kök salması hiç de yadırganacak bir durum değildir.²⁵

Bölgesel bağlamda ele alındığı takdirde, Konstantinapolis patriğinin nüfuz alanının oldukça geniş bir bölgeye karşılık geldiği görülecektir. Bizans resmî öğretisi ile yoğrulan Doğu Kilisesi'ne, karakterini ve özelliğini veren de Bizans dönemi olmuştur.²⁶ Hellenizm resmen kovuşturulmakla beraber varlıklı sınıfların ileri gelen üyeleri yüzyıllardır Hellenizm ilkelerini izliyorlardı. Eğitimlerinin temeli de buydu.²⁷

Kuzeyli topluluklar, Doğu'daki Ortodoks Kiliseleri, İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklerinin sorumlulukları, Konstantinapolis Ortodoks Kilisesi'ne ekümenik bir anlam da katıyordu. Dinsel tarih incelemesi açısından bir farklılık olarak görülebilecek önemli bir olay da, M.S. 852'de Boris ile başlatılan bağımsız Bulgar Kilisesinin oluşturulma çabalarıdır.²⁸

Bulgarların IV. ve VII. yüzyılda Hıristiyanlık ile tanıştıkları söylene de, bazı yazarlar Bulgarların Hıristiyanlıkla IX.yüzyılın ikinci yarısında, Patrik Foti zamanında tanıştıklarını fade ederler. Buna göre Bulgarlar da Sırlar gibi, Hıristiyanlığı Aziz Kiril ve Metodi kardeşlerden öğrenmişlerdir. 864-865 yıllarında Bulgar Kralı Boris vaftiz edilmiş, ve Bizans

²⁵ CHALLEYE; *Dinler Tarihi*, s. 272-276.

²⁶ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s. 35.

²⁷ SEİDLER, G.L.; *Bizans Siyasal Düşüncesi*, (Çev.: M.Tunçay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22-39.

²⁸ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.37.

Kralı Mihail'in adı kendine lakap verilerek Boris-Mihailo ismini almıştır.²⁹ Bu olayla birlikte Hıristiyanlık devletin resmi dini oldu.³⁰

Hıristiyanlığa geçmenin Bulgaristan'ın etnik ve politik olarak birleşmesini sağlayacağını düşünen Boris, bu dine geçmeye karar verdiğinde başvurusunu Bizans'a değil Frank ruhanilerine yapmıştı. Bizans İmparatoru Mihail'in durumdan duyduğu rahatsızlık neticesinde donanmasını Bulgar kıyı şeridinde göndermesi Boris'in fikrinde ani değişime sebep oldu ve Bizans gözetiminde Hıristiyanlığa geçmek durumunda kaldı. Bulgar Kilisesi özerkliğine ancak, Kral Simeon döneminde (893-927) kavuşmuştur.³¹ Bizans'a karşı elde ettiği başarılarından sonra Simeon kendini kral ilan etti. Ona göre kilisenin konumu, gelişen Bulgar Devleti'nin itibarına denk olmalıydı. 919 yılında toplanan ruhanî ve millî konsülde Bulgar kilisesi müstakil ilan edildi ve "Patriklik" statüsüne çıkarıldı. 927 yılında bu düzenleme Bizans tarafından da kabul edilerek Simeon "Çar" unvanını aldı.³²

Bağımsızlık sonrası Bulgar Kilisesi'nde kültürel açıdan büyük bir ilerleme yaşanmış ve Hıristiyan literatürü Slavca olarak oldukça zenginleştirilmiştir. Hıristiyan Bulgar kültürünün, dünya tarihi bakımından oldukça önemi vardır. Çünkü Bulgarlar, Slav yazısı, dilî ve edebiyatı ile Avrupa üzerinde etkili olmuş, ayrıca Slav kültürünün oluşmasına önayak olmuştur.³³

X. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Bizans'la yapılan mücadeleler nedeniyle Bulgar Patrikliği başkent Preslav'dan Dorostol'a, ardından Sofya, Vodine, Muglen, Prespe ve son olarak Ohri'ye (Ohrid/Ohrida) taşınmıştır. Bulgaristan'ın 1018'de Bizans hakimiyetine girişinden sonra Bulgar Kilisesi'nin patriklik unvanı kaldırılarak "Ohri Başpiskoposluğu" olarak tekrar düzenlenmiştir. Bu yeni düzenleme sonrasında Bizans başpiskoposluğun müstakil statüsünü kabul etmiştir.³⁴

²⁹ Kani NESİMİ; *Arnavut Ortodoks Kilisesi*, s.16.

³⁰ OSTROGORSKY; *Bizans Devleti Tarihi*, s. 215.

³¹ Kiril denen Yunan alfabesinin büyük harflerinden etkilenilerek oluşturulan yeni yazı tipinin, Bulgar kilisesinin emelini oluşturduğunu söyleyen Castellan, Bulgar Hıristiyanlığının Bizans Hıristiyanlığından tek farkının Slav çökenli bir dili kullanıyor olmasının altını çizer. Bkz.: CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s. 37.

² Aşkın KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 1998, s.9.

³ FEHER; *Bulgar Türkleri Tarihi*, s.88.

⁴ KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, s.10.

1197-1207 yılları arasında Bulgar Çarı olan Kolayan, çözülme sürecine girmiş olan Bizans'a karşı büyük başarılar elde ederek, devletinin, Bizans tarafından değil Roma tarafından tanınmasını amaçlıyordu. 1204'de Bulgar Kilisesi'nin Roma'ya bağlanması ile Kolayan amacına ulaştı.³⁵ Bizans çürüyüp giderken, İstanbul patriği, Ortodoks dünyanın merkezi olarak kalmaya devam ediyordu. Gücünün farkında bulunan Kilise, Latin hakimiyeti sırasında, Patrikhane'den ayrılarak Papalığa bağlanan Bulgar Kilisesi'ni tekrar bünyesine katmak için çalışmalara başladı. 1228'de Latinlerle Bulgarların arası açıldı ve 1235 yılında Lapseki'de büyük bir kilise konsülü toplandı. Bu toplantıda bütün Doğu Kiliseleri'nin muvafakatıyla Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığı kabul edildi. Başpiskopos Yovakim'e Bulgar Patriği unvanı verildi. Bu tarihten sonra Tırnova edebi ve kültürel bir merkez ve Slav kültürünü besleyen en önemli kaynaklardan biri oldu. Bu durum Tırnova'nın Osmanlılarca fethine kadar sürdü. Tırnova Patrikliği 1394 yılında yasaklandı.³⁶ Tırnova Patriği Eftimi sürgüne gönderilerek Bulgar Patrikliği ortadan kaldırılınca bunu fırsat bilen Bizans Patriği II.Andonios, buraya Yunanlı bir metropolit gönderdi ve Bulgar Kilisesi Bizans Patriğine bağlandı.³⁷

Bir zamanlar Batı Roma İmparatorluğu'nun yaşadıklarını yaşama sırası, şimdi Doğu Roma İmparatorluğu'ndadır. Asırlara damgasını vuran Hellenizm ve "Bizans Ruhu" gibi ideolojilerin kaynağı olan bir imparatorluk, yavaş yavaş yıkılmakta ve sorunlar almış başını yürümektedir. Doğudan gelenler ciddi anlamda tehlikeli olmaya ve Bizans üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamışlardır. Dünya tarihinde hayli önemli yer tutacak, Avrupa ve Rusya'nın başına bela olacak Hunlar'dan sonraki ikinci dalga gelmektedir.

Türklerdir gelenler ve henüz dinsel kutuplaşmaların yeterince etkin olmadığı bu dönemde, kendi yaylıları ile birlikte Ortodokslara da Katolikler karşısında yardım etmiş olacaktırlar.

Bulgar Devleti'nin teşkilatlanma sürecinde gösterdiği başarının doğal sonucu, ekonomik ve kültürel alanda ilerleme olmuştur.

³⁵ OSTROGORSKY; Bizans Devleti Tarihi, s.493.

³⁶ NESİMİ; Arnavut Ortodoks Kilisesi, s.24.

³⁷ İNALCIK; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, s.19.

Kültürel açıdan, dinsel yapıyı da kontrol altına almaya çabalayan ve bu yöndeki çalışmalara büyük önem veren Bulgarlar'ın yıldızı, ekonomik bir güç haline gelişleri sonucunda iyice parlamaya başlamıştır.

Bütün gelişimini Bizans Devleti'nin aleyhine olacak şekilde sürdüren Bulgar Devleti de, Bizans'ın geleneksel politikalarının kurbanı olacak ve Sırları karşısında düşman olarak bulacaktır. Çünkü bu dönemde Bizans zor durumdadır ve daha fazla bir tepki gösteremeyecektir. Ancak Sırların müdahalesi de Bulgarlara karşı önemli bir etki sağlamayacaktır. Bizans'ın toprak düzeninin ve siyasal hegemonyasının çürümeye yüz tuttuğu, halkın vergilerden inlediği bu dönem, Bulgarların yolunun açılmasına olanak sağlamaktadır. Bulgarların mevzii başarıları ve Bogomilizm³⁸ tarikatının Bulgar Kilisesi'ni önemli ölçüde sarsması sonucunda Bulgar Devleti düşüşe geçerken bölgesel üstünlük Sırların eline geçecektir. Bu üstünlük mücadeleleri sırasında, Bogomil öğretisine bağlı ayrı bir Bosna Kilisesi oluştu. Böylelikle Bosna feodal güçleri, dinsel-kültürel dünyalarını Sırbistan ve Hırvatistan'dan ayırdılar. Osmanlı'nın bölgede hissettirmeye başladığı ağırlığı, Bogomilizm'i dolayısıyla Bosna Kilisesi'ni ayakta tutarken, Bogomilizm de benzerlikleri dolayısıyla Anadolu Bektaşiliği aracılığı ile daha sonraki dönemlerin kitlesel halde Müslümanlığa geçiş hareketlerinin zeminini hazırlamıştır. Tabii bu noktada Osmanlı'nın ölgeyi yönetme politikası da vurgulanmalıdır. Doğal bir şekilde Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar karşısında bu durum Bosna Hersek feodallerinin tebaası nezdindeki rükümranlık pozisyonunu sağlamlaştırmıştır.

Bağımsız siyasal varlığını en uzun süre koruyan Güney Slav halkı, Sırlardır. VII. yüzyılda Orta Avrupa tarzı bir feodal sistem üzerine oturarak oluşan Sırp İmparatorluğu, III.yüzyıldan sonra önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Kral Stefan Duşan, 1346'da Jsküp'te bir törenle Sırlar'ın, Yunanlılar'ın, Bulgarlar'ın ve Arnavutlar'ın tek hakimi nvanını kendine yakıştırmıştır. Aynı yıl Makedonya da Sırp egemenliğine girecektir. Sırp ralları, bölgedeki egemenliklerini Roma İmparatorluğu'nun devamı olma çabasıyla Bizans eleneğini sürdürerek sağlamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda, Bizans geleneğinden, Doğu oma Ortodoks Kilisesi ile olan ilişkileri çerçevesinde devraldıkları kilise ile devletin

XII.yüzyılın sonlarında Bosna'nın hakimi olan Ban Kulin, bağımsız Bosna Kilisesi'ni kurarak Bogomillliği smî din olarak kurmuştu. Bu, ülkeyi çevreleyen Katolik ve Ortodoks Krallıkların baskısına direnme basının da bir boyutuydu. Bogomillik Bulgaristan'da ortaya çıkmış heteredoks bir Hıristiyan mezhebiydi, endisine çizdiği kültürel, politik misyon, bölgenin Bizanslaştırılması ve Latinleştirilmesini önlemek olarak nımlanabilir., Tanıl BORA;Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18.

bütünleştigi teokratik yapı, Sırbistan Krallığı'na ve kurumlarına egemen olmuştur. Sonraki dönemde yükselen Sırların da Bulgarlara benzer bir süreç içinde, önce yükseldikleri ve sonra da düşüşe geçtikleri izlenmektedir. Bu döneme ait ve dikkatle alınması gereken önemli bir olgu ise, Bulgarları takiben, 1219 yılında Sırların da bağımsız kiliselerini kurmayı başarmış olmalarıdır.

Sırlar daha 867-874 yılları arasında yayılmaya başlayan Ortodoksluğu, devletin resmî dini haline getirmişti.³⁹ Aziz Sava, Sırbistan'ın ilk din âlimi olmuş ve Sırp milli kilisesini de teşkilatlandırmıştı. İstanbul'da kurulan Latin hakimiyeti sırasında Sava, Sırp Kilisesi'nin bağlı olduğu Ohrid Başpiskoposluğunu atlayarak İznik'te varlığını sürdüren Bizans ile temasa geçerek 1219 yılında Sırbistan'ın bağımsız piskoposu sıfatıyla İznik Patriği tarafından takdis edilmişti.⁴⁰ Bu suretle Sırp Kilisesi bağımsızlığına kavuşmuştur.

Konuya ilişkin dikkate değer bir diğer olgu da, IX. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar'da Germen ve Bizans nüfuz alanlarının ortaya çıkışıdır. Bu dönemdeki Slav halklarının Hıristiyanlaştırılması sürecinde yaşananlar, daha sonraki dönemlerde bu halkların boğuşacakları, dinsel, dilsel ve kültürel sorunlarının tarihsel temelini oluşturacaktır.

Siyasal yönde hızla gerilediği dönemde Bizans, kültürel açıdan bunun tam tersi bir gelişime sahne oldu. Bizans bu dönemde kültür alanında o güne kadar eşine rastlanmayan bir gelişme gösterdi. Ancak meydana getirilen sanat eserleri için yapılan harcamalar, zaten bozuk olan Bizans maliyesinin iyice yıpranmasına sebep oldu. Buna rağmen entelektüel alandaki gelişmeler parlaklığını sürdürmekte devam etti. XIV.yüzyıl ortalarında bazı düşünürler Batı'nın skolastik düşüncesinin etkisiyle kilisenin alışlagelmiş teorilerine karşı çıktılar. İleri sürülen görüşler kısa zamanda büyük bir sorun haline geldi. Kilisenin görüşünü savunanlar doktrinleri gözden geçirip yenileştirmek zorunda kaldılar. Ancak ortada bir sorun daha vardı ve bu sorun din adamları ile düşünürleri ilgilendirdiği kadar Bizans yöneticilerini de ilgilendiriyordu. Bizans İmparatorluğu gücünü yitirdikçe, çekişme yerine, ittifaklara bel bağlayacaktır. Çöküşün zor günlerini yaşayan Bizans, gelişen durumu değerlendirmiş ve Katolik de olsa Avrupa'nın yardımına muhtaç olduğunun farkına varmıştır. Bu yardımın sağlanabilmesi için Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesi meselesi hizipleşmeye yol

³⁹ HAJEK; "Sırbistan", s.569.

⁴⁰ OSTROGORSY; *Bizans Devleti Tarihi*, s.253.

açtı.⁴¹ Kiliselerin birleşmesi fikrini savunanlar sadece politikacılar ve entellektüellerdi. Keşişler ve daha aşağı düzeydeki din adamları bu görüşün karşıtıydılar. Haçlı Seferleri esnasındaki katliamları unutmamış olanlar, dinsel taassubunun da etkisi ile “başkentin merkezinde Latin külâhını görmektense Türk sarığını görmek daha iyidir” demektedir.⁴²

Osmanlılar Balkanlar’da fütuhata başladıklarında Doğu Trakya’nın bir kısmı, Selanik Bölgesi, bazı sahilleri hariç olmak üzere Mora Yarımadası ve Güney Epir hemen hemen Bizans İmparatorluğu’nun sınırları içerisindeydi. Balkanların kuzeydoğu kısmı Bulgarların, Yukarı Sırbistan ile Serez ve Drama bölgeleri Sırpların elindeydi. Epir’in kuzeyinde ise, irili ufaklı Sırp-Arnaut veya Arnaut prenslikleri vardı. Bu prenslikler Venedik Cumhuriyeti ile Napoli Krallığı’nın nüfuzu altındaydı. Balkan Yarımadası’nın kuzeybatısındaki Bosna Krallığı, Macarlara tâbi idi. Bugünkü Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda bulunan Dobruca bölgesinde, Bulgar prensi tarafından yönetilen bir prenslik vardı.⁴³

Bu zayıf ve küçük devletlerde toprak yönetimi, senyörlerin keyfi idaresi altında merkezî kontrolden çıkmıştı. Mahalli senyörlerin toprak üzerindeki otoritesi ile merkezin mücadelesi, Balkan tarihinin temel problemi olarak gözüküyordu.⁴⁴

İki güç arasında kalıp, hakkını istemekten dahi yoksun olan toprağa bağlı köylüler; mahsul vergisinden başka, odun ve saman temini, öküzlerle senyör için haftada iki-üç gün hizmet gibi bir takım angarya işleri yapmak zorundaydılar. Bu şartlarda çalışmak istemeyen çiftçiler, topraklarını bırakıp kaçıyorlardı. Boş kalan topraklara işçi bulabilmek için kaçan köylüyü kendilerine çekebilmek için, rekabete girişen senyörlerin bu durumu genel vaziyeti anlamak için yeterli oluyordu.⁴⁵

Tüm bunlara ek olarak, yavaş yavaş para ekonomisine geçerek gücünü arttıran ve Avrupa üzerinden gelen Katolik baskısının da, Osmanlı’nın Balkanlar’daki ilerlemelerinde önemli bir payı vardır.

⁴¹ Steven RUNCİMAN; *Konstantinopolis Düştü*, (Çev.: D. Türkömer), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.21.

⁴² Şahin; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s.20.

⁴³ Halim ÇAVUŞOĞLU; *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Köksav Yayınları, Ankara 1993, s. 59.

⁴⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara 1982, s.182.

⁴⁵ Nevin GENÇ; *Kosova Savaşı*, Eskişehir 1993, s.8.

Balkanlar'daki ahali, kendisini daha Türk akınlarından çok önce darlık içinde hissetmeye başlamıştı ve bunun sebebini de gittikçe büyüyen Latin tesirine atfetmekte idi. Gerçekten her tarafta, Frenk tacirleri ile iktisadî bakımdan onlara bağlı, frenkleşerek milletine yabancı kalmış hükümdarlar görülmekteydi.⁴⁶

Osmanlılar Döneminde Balkanlar

XIV. yüzyıl ortalarında küçük gruplar halindeki ilk Türk akıncıları kargaşa ve otorite boşluğu içerisindeki Bizans topraklarına girmeye başlamışlardı. Bu öncü grupların girişimlerini, büyük seferler izledi. Elde edilen topraklara Selçuklu sistemi yerleştirildi.⁴⁷

Sırp Stefan Duşan Selanik'i Bizanslılardan alınca, Kantakuzenos'un isteği üzerine Orhan Gazi, Süleyman Paşa'yı yirmi bin asker ile kenti geri almaya gönderdi. Süleyman Paşa, Bizans donanmasının da yardımıyla, Selanik'i Sırlardan geri alarak Bizans egemenliği altına verdi. Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin yardımıyla V. İonnes'in bir Sırp-Bulgar ordusunu Dimetoka'da 1352 yılında yendi. Tüm bunlara karşılık Osmanlılar'a, gelecekte Balkanlar'ın içlerine doğru büyümesinde üs olarak kullanacağı Çimpe Kalesini verdi.⁴⁸

1354'e gelindiğinde Türkler, Çanakkale Boğazı'nı aşarak Gelibolu'ya yerleşti. Oradan Trakya'ya doğru akınlara başladı. Bu arada Orhan Gazi'nin ölümü üzerine tahta çıkan I. Murad, babasının Avrupa'ya yayılma politikasını sürdürdü. Amacı bütün yarımadayı ele geçirmektir. 1357-1359 yılları arasında Osmanlıların Rumeli'deki fütühatı duraklamıştır. Bu iki yıl süresince Anadolu'dan gelen göçmenlerle, Rumeli'de kurulmuş olan köprü başı tahkim edilmiş ve burada daha büyük bir hamle için daha büyük kuvvetler toplanmıştır.

Türklerin bu hareketi Hıristiyan milletleri oldukça korkutmuş olacak ki daha 1362'den beri Batı'daki Haçlı projesinde bir Haçlı donanmasının, boğazları kesmesi suretiyle Rumeli'de yardımsız kalacak olan Türklerin yok edilmesi düşünülüyordu.⁴⁹

⁴⁶ Paul WITTEK; "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", (Çev.: Halil İnalçık), BELLETEN, VII/2, 1943, s.566.

⁴⁷ Paul WITTEK; "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", s.561.

⁴⁸ Feridun DİRİMTEKİN; "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlılar'ın Rumeliye Geçiş ve Yerleşimleri", VIII.TTK.Kongresi, Ankara 1973, s.379.

⁴⁹ GENÇ; Kosova Savaşı, s.2.

Murad Hüdavendigâr zamanında ise Bizans arazisinden başka diğer Balkan ülkeleri de zaptedilmişti. Edirne'yi ele geçiren Türkler, 1365'de burasını merkez yaparak Avrupa'daki fetihlere devam ettiler. Böylece Balkan Yarımadası'nı ele geçiren Osmanlılar, bölgenin en etkin gücü haline geldi. Trakya'nın önemli yerleri zaptedildi.

Osmanlı egemenliğinin Balkanlarda hızla yayılışını ve bir yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun kuruluşunu anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin bölgede tesis ettiği yönetimi bilmek gereklidir. Osmanlıların bölgeye getirmiş olduğu yeni düzenin eski Hıristiyan feodalizminden çok üstün olması, halkın mukavemet göstermemesini sağlamıştı. Herşeyden önce, feodalizm sisteminin kendilerine yüklediği ağır vergilerden, özellikle angaryadan kurtulan Hıristiyan ahali Osmanlı idaresi altında kanunnamelerle hak ve vazifeleri tayin ve tarif olunan bir vergi mükellefi haline gelmişti.⁵⁰

Osmanlı sisteminin bir sonucu olarak, eyaletlerde ve özellikle Hıristiyan eyaletlerde, yerel dillerin, dinlerin ve hatta siyasal ve sosyal kadroların korunduğunu görmekteyiz. Fethedilen yerlerdeki gayrimüslim ahalinin asimilasyona tabi tutulması düşünülmemiş, ne zorla Türkleştirme, ne de zorla İslamlaştırma olmuştur. Eğer bunun tam tersi olmuş olsaydı, Yunan, Bulgar, Sırp ya da başka dillerin, Hıristiyan mezheplerin, yerel eşrafın varlıklarını devam ettirebilmelerinin yolunu açıklamak mümkün olmazdı.⁵¹

Köylü kitleleri, Osmanlıların kendi dinlerini ortadan kaldırmak için gelmediğini, aksine Ortodoks Kilisesi'ni koruduğunu gördüler. Halbuki Macar Krallığı, Venedik ve Haçlılar, Balkanlarda Katolikliği egemen kılmak istemiş, kilise ve manastır vakıflarına el koymuşlardı.

Türklerin fethinden önce yapmış olduğu son yardım çağrılarının birinde, Kral Stephan Tomašević şöyle yazmıştı: "*Türkler...köylülere karşı şevkatli bir tutum içindeler. Kendilerine kaçan herkesin özgür olacağını vaat ediyorlar ve gelenleri merhametle kabul ediyorlar..insanlar, bu hilelere kanarak beni yüz üstü bırakacak.*" Söz konusu "hile", bir aldatmaca değildi. Müslümanlığı kabul eden köylüler için, genellikle büyüklüğü beş ile on

⁵⁰ Mustafa AKDAĞ; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", BELLETEN, c.XII/51, s.506.

⁵¹ Robert MANTRAN;Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Çev.: Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul 1992, s.13.

hektar arasında değişen ufak çaplı bir arazinin veya çiftliğin tam mülkiyetine sahip olabilecekleri daha güvenli bir iltizam sistemi mevcuttu.⁵²

Osmanlılar, fethettikleri bölgelerde din ve vicdan hürriyetine hürmet eden, ağır vergiler altında ezilen halktan belirli bir miktarda vergi (cizye) alarak mevcut kanunlara aykırı, keyfi muameleden kaçınan bir tutum izlemişlerdir. Bosna asıllı Sırp tarihçi Vladimir Skaniç; *“Osmanlıların, işgal ettikleri bölgelerdeki yerlilere karşı gösterdikleri alicenaplık, insan haklarını tanıyışları ve uyguladıkları tam bir adalet, komşu mıntikalarda yaşayan Hıristiyanları adeta büyülemekteydi. Bu yüzden kendilerini de idareleri altına alıp zalim kral ve despotlardan kurtarmaları için Osmanlılara heyetler gönderirlerdi”* diyerek durumu açıklamaktadır.⁵³

Osmanlılar, ülkelerine kattıkları yerleri, Balkan aristokrasisini Tımar rejimi içine dahil etti. Onları eski topraklarının bir kısmı üzerinde tımar erleri olarak bıraktı ve onlar da yeni imparatorluğun yönetim kadrosu içinde kontrol altına girdiler.⁵⁴

Osmanlılar fethedilen bütün tarım toprakları üzerinde devletin yüksek mülkiyet haklarını tesis ettiler. Başka bir deyişle toprağı sıkı bir şekilde devlet kontrolü altına aldılar. Mahallî senyöral hakları ilga etiler ve mahalli senyörlükleri kaldırdılar. Bunun doğal bir sonucu olarak senyörlerin ve manastırların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazlarını lağvettiler.

Kısacası Osmanlı rejimi, Bizans'ın son döneminde Stefan Duşan İmparatorluğu parçalandıktan sonra Balkanların büyük bölümünde ve Frank egemenliği altındaki Yunan topraklarında görülen feodalleşmeye karşı köylüyü etkili koruma altına alan, tarafsız, yerli halkın haklarına saygılı, kuvvetli bir merkezi idareyi ve onun getirdiğı bir güveni simgelemektedir.⁵⁵

Osmanlı Devleti, Balkanlarda fetihler gerçekleştirirken sistematik olarak iki yol seçmiştir. İlk olarak komşu devletler üzerinde bir çeşit hakimiyet kurulmuş, daha sonra ise yerli hanedanlar bertaraf edilerek, bu devletler tam olarak kontrol altına alınmışlardır. Bu

⁵² MALCOLM;Bosna, s.96.

⁵³ Zekeriya YILDIZ; *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, İstanbul 1993, s.91.

⁵⁴ Halil İNALCIK; *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar*, Ankara 1995, s.164.

⁵⁵ Yaşar YÜCEL; *“Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”*, *Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler* (7 Haziran 1985), Ankara 1987, s.70.

devletlerin tam olarak kontrol altına alınması, gelir kaynaklarının ve nüfuslarının sistemli olarak tahrir defterlerine kaydedilmesi usulüne dayanan Tımar sisteminin bu ülkelerde uygulanması sonucu gerçekleşmiştir. Tımar sisteminin bu topraklarda uygulanmış olması, eski sosyal ve ekonomik düzenin köklü olarak değiştirilmesi anlamına gelmemelidir. Bu sistem ile bir noktada, yerli şartların ve halkların, Osmanlı kurumları ile uzlaşma içerisine girmesi hedeflenmiştir.⁵⁶

Temelini İslam Hukuku'ndan alan Osmanlı hoşgörüsünün bir parçası olarak, devletin müslim ve gayrimüslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelir.⁵⁷ Bu siyaset Osmanlı kaynaklarında "istimalet" adıyla ifade edilmiştir.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı istimalet politikası, onlara, bu bölgede daha kolay fetihler yapabilmeyi sağladığı gibi, elde edilen topraklarda kurulan idarî mekanizmaların ve buralara yerleşen Türklerin, gayrimüslimlere göstermiş olduğu hoşgörü, zaman zaman etki yapmış ve buradaki gayrimüslimlerin Müslümanlığa geçmelerine sebebiyet vermiştir.

Balkanlarda Türk-Müslüman yerleşimi, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi feth etmesinden sonra yoğunlaştıysa da ilk yerleşim 1263-1264 yıllarına rastlamaktadır. Moğol istilasından kaçan otuz-kırk Türkmen obası (on, oniki bin kişi), Sarı Saltuk Baba ile beraber II.İzzeddin Keykavus'un yanına gelmiş ve Bizans İmparatoru VIII.Mihail tarafından Dobruca havalisine yerleştirilmişlerdi.⁵⁹

1403 yılındaki Ankara Savaşı'nda yenik düşen Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanamadıkları için Avrupa Hıristiyanlarını suçlayan pek çok tarihçi, bu döneme kadar Avrupa'ya gelip yerleşmiş yüz binlerce Türk'ü unutmaktadırlar. Kesinlikle söylenebilir ki Timur istilası Avrupa'daki Türkleri daha da güçlendirmiştir. Çünkü pek çok Türk boyu ve aşireti, Moğol ordularının önü sıra Avrupa'daki illere kaçmışlardı.⁶⁰ Tarihçi Dukas'a göre

⁵⁶ Halil İNALCIK; *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, New York, Preager Publishers, 1973, s.9.

⁵⁷ Mustafa EKİNCİKLİ; *Türk Ortodoksları*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s.110.

⁵⁸ İNALCIK; "Türkler ve Balkanlar", s.16.

⁵⁹ Sarı Saltık'ın türbesi bugün Romanya Dobrucası'nda Tulça vilayetine bağlı Babadağ kazasında bulunmaktadır. Babadağ Osmanlı döneminde ordugah konumunda olan bir yerd. Ayrıntı için Bkz.:Ahmet Yaşar OCAK; *Sarı Saltık- Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, TTK, Ankara 2002, s.32.

⁶⁰ Ömer Lütfi BARKAN; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV-1/4, 1953-1954.

1410 yılında Avrupa'da Anadolu'dan daha fazla Türk bulunmaktaydı.⁶¹ Çelebi Sultan Mehmed tarafından 1418 yılında İskilip civarından getirilip Filibe taraflarında iskan edilen Tatarlar da düşünülürse bu bölgenin büyük ölçüde konar-göçer evlerle doldurulmuş olduğu anlaşılır. Diğer yandan vakıflar ve temlikler ile hem İslam'ı yaymak hem de yerleşmek için yer ve imkan arayan dervişlerin kurdukları tekke ve zaviyelerin de bölgenin Türkleşme ve İslamlaşmasında önemli rolü olmuştur. Bu tekke ve zaviyeler İslam dinini yaymasının yanında yolcular için misafirhane rolü görmüştür.⁶²

Evliya Çelebi'nin XVII. asırda Köstence halkının çoğunlukla Bulgarca, Sırpça ve Voynukça konuştuğunu söylemesi, Osmanlıların istimalet politikasına bir delil teşkil eder. Ayrıca, Osmanlı hakimiyeti döneminde Atina'da yapılan 300 küçük kilise, Hıristiyanların gayet iyi muamele gördüklerinin ispatıdır.⁶³ Şunu da unutmamak gerekir ki, İspanya'dan ve Orta Avrupa'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı ülkesinde sığınacak bir yer bulabilmişlerdir, Bunların bir kısmı Balkanlar'da Üsküp, Belgrad, Saraybosna, Selanik ve İstanbul gibi şehirlere yerleştirilmişlerdir. XVI. asırdan itibaren de, buralardan diğer kasabalara yayılmaya başlamışlardır.

Osmanlıların müsamahalı siyaseti, yerli ahaliyi Katolik Kilisesi'nin ezici idaresinden kurtarıp, dini vazifelerini serbestçe yerine getirebilecekleri Osmanlı idaresine itmiştir. Bizans'ta Ortodoksluğa taassupla bağlı halk kitleleri, Osmanlıları Katolik Latinlere tercih edip; bu umutsuz durumda herhangi bir yardım ümidiyle, Katoliklerle birleşmeye çalışan idareye ve aristokrasiye sırt çevirmişlerdir. Bu durum Sırbistan'da da mevcut olup, Smederevo'da halkın çoğu Osmanlı hakimiyetini Macarlara tercih etmişlerdir.

Osmanlı Sultanlarının, Balkanlar'da istimalet politikası izledikleri pek çok eserde vurgulanmaktadır. Sultan I. Murat, İmparatorluk sınırları içindeki Hıristiyanlara büyük bir hoşgörü ile yaklaşmıştır. Askerî sınıfın üyelerini, Osmanlı ordusunda hizmete sokarak, yine kendi prenslerinin komutasında kalmak üzere savaşlarda kullanmıştır. Buna karşılık da, prensler vergiden muaf tutulup, devlet mülkünden toprak sahibi edilmişlerdir. Örneğin Rum, Sırp, Arnavut asiller ve askeri sınıflar yerlerinde bırakılmış, ancak bunların halk üzerindeki

⁶¹ RUNCİMAN; *Konstantinopolis Düştü*, s.55.

⁶² Yavuz ERCAN; "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *BELLETEN*, L/198, Ankara 1987, s.697-698.

⁶³ F.Karl KIENITZ; *Büyük Sancağın Gölgesinde*, (Çev.:Seyfettin Halit Kakinç), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.206.

kontrolleri Tımar rejimi prensipleri dolayısıyla ortadan kaldırılmıştır. Bunların normal Osmanlı tımarlarından herhangi bir farkı olmadığını Osmanlı Tahrir Defterlerindeki kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁶⁴

1473’de Fatih’in ordusundaki Hıristiyanlardan bahseden kaynaklar, bir taraftan da Osmanlı askeri olabilmek için Hıristiyanların dinsel ve etnik kimliklerinde bir değişim yapmak zorunda olmadıklarını da anlatmaktaydı. Gerek tımarlı sipahi olarak, gerekse voynuk, martolos⁶⁵ ve başka isimler altında o tarihlerde Osmanlı ordusunda bir hayli Hıristiyan askeri vardı. Osmanlılar, bu Hıristiyanları sistemin değişik birimlerinde değerlendiriyordu.⁶⁶

Sultan II.Murat döneminde Selanik’in fethi ile ilgili bilgi veren Cydones mektubunda bazı Selaniklilerin “şehri Türklerden kurtarmaya çalışmanın açıkça Tanrı’ya savaş açmak” anlamına geleceğini söylediklerini kaydetmiştir.⁶⁷ Fetihten sonra, Osmanlıların ibadetleri için camiye çevrilmesi gerekli olan birkaç kiliseden başka bütün kiliseler, Hıristiyanların elinde kaldı. Hıristiyanlardan hiçbiri, hayatları karşılığında dinlerini değiştirmeye zorlanmadı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik döneminde (1300-1600), Balkanlar’daki Türk ve Müslüman olmayan unsurlar, o zamana kadar belki de tarihlerinin en rahat ve toleranslı dönemlerini yaşamışlardı. Osmanlı sistemi, Arnavut, Bulgar, Romen, Yunan ve Sırp’ların milli kimliklerinin hayatta kalmasına yardımcı oldu.⁶⁸ Balkan toplumlarının bugün din, dil ve kültürlerini aynen sürdürüyor olmalarını başka türlü açıklamak mümkün değildir.⁶⁹

Osmanlı Devleti’nin idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlanmamaktadır. Balkanları kurtarmaya gelen ekseriya bütün Hıristiyan aleminin vicdanlarına hitab edebilecek bir surette haçlı seferleri karakteri taşıyan ve bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettiği o büyük seferlerde bile Osmanlı

⁶⁴ Feridun M. EMECAN “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı’nın (1389) Önemi”, *Bosna-Hersek Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul, 1992, s.12.

⁶⁵ Ayrıntı için bkz. Yavuz ERCAN; *Bulgarlar ve Voynuklar*, TTK, Ankara 1989.

⁶⁶ Ufuk GÜLSOY; “Cizye’den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, *TÜRKLER*, (Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara 2002, s.83.

⁶⁷ Melek DELİLBAŞI; “Balkanlarda Osmanlı Fetihlerine Karşı Halkın Tutumu”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C.III, Kısım. I, Ankara 2002, s.34.

⁶⁸ Carole ROGEL; “The Wandering Monk and the Balkan National Awakwnig”, *Nationalism in a Non-National State The Dissolution of The Ottoman Empire*, (Ed.: William W.Hadded and William L. Ochsenwald), Columbus Ohio State University 1977, s.78.

⁶⁹ Yavuz ERCAN; “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, *BELLETEN*, LIV/209, Ankara 1990, s.299.

idaresinde bulunan yerli Hıristiyan halkın bunlara katılmak arzusu göstermedikleri katiiyetle görülmektedir.⁷⁰

Osmanlılar, Balkanlarda çoğunlukla şehirlerde ve kazalarda oturuyorlardı. XV.yüzyılda şehirlerin %75'ini Hıristiyanlar oluştururken bir yüzyıl sonra Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa oranı %50'yi bulmuştu. Şehirlerde halk toplulukları, mezheplere göre gruplandığı mahallelere bölünmüşlerdi.⁷¹

Türkler ve Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler, zamanla, elbette yadsınamayacak Osmanlı yönetiminin sağladığı huzurlu ortamda birbirleri ile kültürel ve dinsel bir etkileşim içine girdiler. Bayramların ve kutsal günlerin bir çoğu, iki din tarafından da kutlanmaktaydı; "Jurjevo" (Aziz Georgius Yortusu) ve Müslümanların "Alidjun" olarak adlandırdıkları İlinden (Aziz Elias Yortusu) bu özel günler arasındaydı. XIX.yüzyıl başlarında, Müslümanların, ciddi hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla, Meryem Ana heykelleri önünde kendileri için Katolik ayini düzenlettirdiklerini de görmekteyiz. Öte yandan, ağır bir hastalıktan kurtulmak için kendilerine Kur'an okusunlar diye, Müslüman dervişleri davet eden Hıristiyanlara ilişkin kayıtlar da mevcuttur.⁷²

İşte bu etkileşimler, Balkanların İslamlaşmasında önemli rol oynadılar. Osmanlı Devleti, hiçbir zaman sistemli bir İslamlaştırma politikası izlemedi. Eğer izlemiş olsaydı, Balkanları bütünüyle İslamlaştırması mümkündü. Ayrıca gayrimüslimlerden alınan şer'î bir vergi olan cizyenin, nakdî bir vergi olması dolayısıyla bu gelirler doğrudan merkezî hazineye aktarılabilir cinsten olduğu için, devletin bu açıdan da zorla İslamlaştırma politikası uygulaması söz konusu değildi.

Bunun yanında Osmanlı yönetiminin İslamiyet'i teşvik için bazı kıstaslar koyduğunu da burada belirtmemiz gerekir. Yerli halkın bazı görevlere geçebilmesi için Müslüman olması gerekmektedir. Osmanlı yönetiminin orduyu çeşitli zanaat ürünleriyle donatma ihtiyacı, kentlerdeki sanayii üretiminin boyutlarının genişletilmesi, dolayısıyla bu üretim mekanizmasına sürekli olarak artan bir zanaatçı sayısının dahil edilmesini gerektirmekteydi. Köy zanaatçılarının Doğu-İslam esasları üzerinde örgütlenmiş bulunan kentlerin üretim

⁷⁰ Şinasi ALTUNDAĞ; "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not", AÜ.DTCFD II/4, (1941), s.519.

⁷¹ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.134.

⁷² MALCOLM; *Bosna*, s.112.

hayatına dahil olabilmeleri için İslamlaşmaları gerekmektedir.⁷³ Böyle olunca, özellikle Arnavutluk ve Bosna gibi bazı bölgelerde, zorlama olmaksızın dikkate değer ölçüde İslamlaşma görülmüştür. Ancak bu iki millet de Müslümanlaşırken milli kimliklerini kaybetmemişlerdir.⁷⁴ XV.yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlar, Batı Hıristiyanlığındaki Papanın dinî üstünlüğünü kabul eden anlayıştan ziyade Müslüman Osmanlı egemenliğine daha sıcak bakmıştır.⁷⁵

Türklerin ortaya çıkmasından önce Anadolu ve Balkanların çoğunluğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı iken 1520-1530'larda ilk Osmanlı vergi kayıtlarına bakıldığında bu durumun büyük oranda değiştiği görülür.⁷⁶

Balkanlarda İslamlaşma süreci, bölgeden bölgeye, gruptan gruba değişim göstermektedir. Örneğin bu süreç, Bosna ve Arnavutluk bölgelerinde, eski Sırbistan topraklarına göre çok daha hızlı gerçekleşti. İslamı kabullenmek Arnavutlar için zor olmadı. Zaten millî bir kiliseleri olmadığı gibi Bizans ya da Latin Hıristiyanlığı Arnavutların yaşamında önemli bir yere sahip olmamıştı.⁷⁷ Arnavutların din ile olan ilişkilerine bakıldığında, dinsel olarak "esnek" bir çizgide oldukları anlaşılmaktadır. Arnavutların esnek bir dinsel çizgide olmalarının bir nedeni, sahip oldukları ilkel kabile kültürüdür. Kandaşlık geleneğinin ve doğal hukuk düzeninin hakim olduğu Arnavut kabile topluluklarında, Hıristiyanlığın getirmiş olduğu tanrısal hukuk düzeninin, ki bu tüm insanların yaratıcısı olarak kabul edilen tek tanrılı bir dindir, benimsenmesi biraz zor olmuştur.

Arnavut kabilelerinin, yabancı Hıristiyan devletlerin işgallerine karşı koyabilecek siyasal ve kültürel bir birliği henüz kuramamış olmaları nedeniyle, işgalci devletlerin dinini kabul etmelerinde, kendilerini güvence altına alabilme kaygıları önemli rol oynamıştır.

⁷³ Ferit DUKA; "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongresi- Bildiriler (5-9 Eylül 1990)**, C.IV, Ankara 1994, s.1694.

⁷⁴ Yaşar YÜCEL; "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", **Bulgaristan'da Türk Varlığı I Bildiriler (7 Haziran 1985)**, Ankara 1987, s.71.

⁷⁵ L.S.STAVRIANOS; "The Influence Of The West On The Balkans", **The Balkans In Transition**, (Ed.: Charler and Barbara Jelavich), University of California Pres, Berkley and Los Angeles, 1963, s.188.

⁷⁶ Speros VRYONIS. JR; "The Greeks Under Turkish Rule", **Studies on Byzantium, Seljuks, and Ottoman, Undena Publications**, (Ed:Speros Vryonis Jr.) Volume 2, Malibu 1981,s.53.

⁷⁷ Alex DRAGNICH, Slavko TODOROVICH; "Serbs and Albanians Under Turkish Rule", **KOSOVO**, (Ed.: Basil W.R.Jenkins), California 1992, s.103.

Arnavutların, hakimiyetini tanıdıkları güçlü bir devlete gösterdikleri geleneksel bağlılığın bir ifadesi olan din değiştirme ya da o devletin dinini kabul etme yönündeki tercihi, bu kez İslamlaşma yönünde kullanarak, Osmanlı Devleti'ne, yüzyıllar sürececek bir geleneksel bağlılığın temelleri atılmıştır. Hıristiyanlıktan İslamiyet'e geçiş yönünde gerçekleşen bu din değiştirme eyleminde, Arnavutlar açısından artık bir işlevi kalmamış olan Hıristiyanlık inancının bağlayıcı bir rolü de söz konusu olmamıştır.

Arnavutluk'taki Katolikleşme ve Ortodokslaşmanın Katolik Roma devletleri ile Ortodoks Bizans Devleti'nin bölgedeki gücü ile paralellik gösterdikleri göz önüne alınırsa, bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gücünün artması ile birlikte Arnavutlar arasındaki İslamlaşmanın yüksek düzeyde olması kaçınılmazdır. Ancak, bu tek başına bir faktör değildir.⁷⁸ Hıristiyan Arnavutlar, ayinlerini Latince ve Slavca gibi Arnavutlara yabancı olan dillerde icra etmek zorundaydılar. Bu durum Arnavutların Katolik ve Ortodoks mezheplerini yüzeysel olarak kabul etmelerine neden olmuştur.⁷⁹ Arnavutların yaşadığı bölgeler de Ortodoksluk Sırp Kilisesi yönetimine bağlı bulunuyordu. Bu yüzden de Sırpı kayırıyor olması sebebiyle, Ortodoksluk Arnavutlar arasındaki etkisini yitirmiş bulunuyordu.⁸⁰

Yüz senelik Osmanlı hakimiyetinin ertesinde, Sırp devlet mekanizması ve Sırp Kilisesi'nin üstün durumunun varlığı kesin olarak ortadan kalkmasından sonra, Arnavut halkının Slavlaştırılması sona ererken diğer yandan Arnavutların etnik ve mezhepsel durumunda da yavaş yavaş bir değişiklik meydana gelmeye başlamıştı. Tipik Arnavut isimli Arnavut ailelerin sayısı artmakta, bazı yerleşim bölgelerinde Arnavut unsuru üstünlük kazanmaktaydı.⁸¹

Mülkiyete ve özgürlüklerine düşkün olan Arnavutlar, Müslüman olmadıkları için ikinci sınıf vatandaş demek olan "reaya" olarak kalmak istemediler. Bütün bu sebeplerden

⁷⁸ Nuray BOZBORA; *Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997, s.65-70.

⁷⁹ Hasan KALESHİ; "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırılma", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.X-XI, İstanbul 1981, s.181.

⁸⁰ Ferit DUKA; "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", s.1697.

⁸¹ KALESHİ; "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırılma", s.184-185.

dolayı özellikle 1630-1650 yılları arasında Arnavutlar kitle halinde İslamiyet'e girdiler ve yaklaşık %75 oranında Müslüman oldular.⁸²

Arnavutlar gibi büyük oranda İslamiyet'i kabul eden Bosnalıların İslamlaşmaları ise şu şekilde olmuştur: İlk Osmanlı incelemeleri, yaklaşık 1485'e kadar Bosna'da son derece sınırlı sayıda Müslüman olduğundan bahsetmektedir. Yaklaşık 1500'e kadar yavaş bir artış gösteren İslamlaşma, XVI. yüzyıl başlarında ve özellikle 1520'lerin sonu ile XVI.yüzyılın ortalarında zirveye ulaşmak üzere, hız kazanmıştır.⁸³

Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle halkın kısa sürede İslam'ı kabul etmesinin en önemli sebebi Bosnalıların o zamana değin sahip oldukları inançlarıdır.⁸⁴ İki ezeli düşman Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi arasında sıkışıp kalan Bosnalı feodal beyler ve çiftçiler için İslam dini bir kurtuluş gibi görünmekteydi. Fatih Sultan Mehmet'in komutasında Osmanlı ordusu, Bosna kapılarına dayandığında Bosnalılar fazla bir direniş göstermediler. Çünkü kendilerine en ağır zulümleri yapan Roma'yı değil Osmanlı yönetimini tercih etmekteydiler.

Bosnalılar, Önsya'dan Balkanlara kadar yayılan coğrafyada yayılan bir mezhebin mensubu idiler. Bogomilizm⁸⁵ denilen bu mezhep, Ortodoks Hıristiyanlığın, kilise hiyerarşisinden kendini kurtaramaması ve hükümdarın elinde kullanılan bir araç haline dönüşmesi ile X.yüzyılda sosyal bakımdan mağdur olan köylü kesimlerde kilise ve hiyerarşi karşıtı doğan tarikat hareketlerinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶

⁸² Necip P. ALPAN; "Osmanlılar Zamanında Türklerle Arnavutlar Arasındaki Geleneksel Hukuk İlişkileri", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.IV, Kültür-Turizm Bakanlığı-Milli Folklor Araştırma Dergisi Yayınları, Ankara 1987, s.23.

⁸³ Nenan MOAĞANİN ; "Osmanlı Bosnası", TÜRKLER, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) , C.X ,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.401.

⁸⁴ Bu görüşte olan pek çok yazara karşılık Noel Malcolm "*Bosna*" adlı eserinde bu fikre karşı çıkmaktadır. O'na göre bu kuram XX. yüzyıl Müslüman Boşnakları tarafından oldukça çekici gelmiştir. Bu şekilde, Katolik ve Ortodoks mezheplerinden uzaklaşan dönemler olarak görülmek yerine, hakiki ve sadece Bosna'ya özgü olan kilise mensuplarının torunları olarak kabul edilmelerini sağlayacaktı ayrıntı için Bkz. MALCOLM; *Bosna*, s.68-79.

⁸⁵ Bogomilizmin öğretisi olarak benimsetmeye çalıştığı, düalist Maniheist teolojiye göre şeytanın gücü neredeyse Tanrı'ninkine eşitti. Görünen dünya şeytanın yarattığı bir şeydi ve insanlara maddesel dünyanın kokmuşluğundan, ancak pehrizkar bir hayatı benimseyerek yani dünya nimetlerinden kendilerini geri çekerek kurtulabilirlerdi. Tanrı'nın İsa'da vücut bulması bir tür yanılsama olarak kabul edilmeliydi. Su kullanılarak yapılan vaftiz töreni gibi, cismani varlıkların kullanımını içeren çeşitli merasimler de reddedilmeliydi. Haçın kendisi de yanlış itikatların nefret duyulan bir simgesi haline gelmişti.Kilise, kilisede yapılan tüm törenler, kilise doktrinlerini tümünden reddedilmekteydi. Fred.J.POWICKE; "Bogomils", *Encyclopedia Of Religion and Ethics*, (Ed.: I.Hastings), C. II, New York 1909, s.784; MALCOLM; *Bosna*, s.66.

⁸⁶ M.Murat TAŞAR, Burhan METİN, Altay ÜNALTAY; *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 197-198.

Çok önceden İslamiyet'e geçmiş olan Slavların Bosna sınırları dışından Bosna içine akması, Bosna'nın İslamiyet'e geçmesinde rol oynayan bir diğer etkendi. XVII.yüzyıl sonlarında Dalmaçya, Slovenya, Hırvatistan ve Macaristan'da, Osmanlıların uzun süredir yerleşmiş oldukları bölgelerden geri çekilmeleri esnasında bu bölgelerde yaşamakta olan Müslüman ahali de peşlerinden gelmişti. Osmanlı fetihlerinden sonra sipahi olarak oralara yerleşmiş olan ailelerin bazıları da şüphesiz Bosna kökenliydi. Bu gibi nüfus akışları, Bosna nüfusuna büyük oranda Slav Müslüman'ın eklenmesine neden oldu. 1680'lerde ve 1690'larda meydana gelen bu nüfus hareketi Bosna'nın İslamlaşmasındaki bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷

Bütün bunların yanında XVII.yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ahaliyi organize bir şekilde İslamlaştırma faaliyetine giriştiğini söyleyebiliriz. Hıristiyan ruhban sınıfının Osmanlı hükümeti aleyhine ayaklanmalara giriştiği bu dönemde devlet, Hıristiyan ahaliye ağır vergiler yüklemiştir. Bu iktisadî baskı, Balkanlarda yaşayan gayrimüslim halkı İslamiyet'e girmeye zorlayacaktır.⁸⁸ Balkanlarda en büyük etnik ve mezhepsel değişiklikler, XVII.yüzyılın sonu ile XVIII.yüzyılın başında Osmanlı-Avusturya savaşlarından sonra Batı Makedonya, Kosova ve Kuzey Arnavutlukta meydana gelmişti. Bu savaşlar dolayısıyla Balkanlardaki Hıristiyanların, Osmanlılara karşı mücadelede yer almaları, devletin Hıristiyan tebaaya karşı tutumunun değişmesine neden olmuş, devlet İslamlaşma hareketini bilinçli olarak teşvik etmeye başlamıştır. Böylece Arnavutlar ve Sırp'ların önemli bir kısmı Müslümanlığı kabul ettiler.⁸⁹

⁸⁷ MALCOLM; *Bosna*, s.126-127.

⁸⁸ Nurettin TURSAN; *Yunan Sorunu*, Ankara, s.189.

⁸⁹ KALESHİ; "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırılma", s.191.

1. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA CEMAATLERİN YÖNETİMİ-YAŞAMI

1.1 KLASİK DÖNEM (MİLLET SİSTEMİ)

Osmanlılarda siyasî düzen, yerleşik Müslüman-Sünni Türklerden meydana gelen bir kültür topluluğuna dayanmıyordu. Toplumun zamanla geliştirdiği siyasî hak ve görev anlayışı kişi ve devletin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen esas teşkilatı ifade ediyordu. Devletin içinde yaşayan daha milyonlarca insan, bu yapının dışında kalıyordu. Fakat onlar da, kendi aralarında dil, din, gelenek ve benzeri özelliklerle ayrı gruplar teşkil ediyorlardı. Bunlar Osmanlı ana düzeninde “cemaat” adını alıyorlardı. Örneğin, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler buldukları, kasaba, köy, ya da şehirlerde esas kitlenin dışına bırakılmış, kendi aralarında toplanmış toplumlar halinde, çevresel bir kapalı topluluk hayatı yaşıyorlardı.⁹⁰

Osmanlı Devleti, Müslümanların dışında kalan ve gayrimüslim tebaa denilen kesimi İslam Dini'ne mensup olmanın getirdiği esneklik ve hoşgörü sınırları içinde yönetmeye gayret etmiştir. Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmiştir. “Millet Sistemi” olarak kavramlaştırılan bu yönetim tarzı, toplumun dinî çizgilere göre örgütlenmesinin bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nde en yüksek düzeye ulaşan millet sistemi, İslam Hukuku'nun bir kurumudur.⁹¹ İslam'da millet kavramı, din ve mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmektedir.⁹² Bu anlayışa göre, Osmanlı toplumu genel olarak Müslüman ve Gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

İmparatorlukta büyük çoğunluğu oluşturan ve “Millet-i Hakime” olarak görülen Müslümanlar, siyasî ve sosyal haklar bakımından toplumsal hiyerarşinin en üstünde yer alırlardı.⁹³ Bu açıdan Müslümanlar gayrimüslimlere oranla çok daha özgürdüler.

Osmanlı İmparatorluğu, hatt-ı hümayunlarında, egemenliğindeki gayrimüslimleri belirtmek için, “teba'a-i gayrimüslime, cemaat-i muhtelif, millet-i saire” ve 1876 Kanun-i Esasi'de “millet-i muhtelif” terimlerini kullanmıştır.⁹⁴

⁹⁰ Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.II, Cem Yay., İstanbul 1995, s.38.

⁹¹ Bilal ERYILMAZ, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, İstanbul 1992, s.13.

⁹² Bilal ERYILMAZ, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa'nın Yönetimi, İstanbul 1990, s. 12.

⁹³ Mümtaz'er TÜRKÖNE, “Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.VI, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, s.67.

⁹⁴ Bilal ERYILMAZ, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.VI, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, s.225.

Bu sisteme göre gayrimüslim tebaa, kendi dinî başkanlarının dinî otoritesine tâbi olurlar ve bu suretle söz konusu halk zümreleri kendi cemaat idareleri çerçevesinde kendi kendilerine yeter bir ortamda idare edilirdi. Buna göre; padişahın onayına bağlı kalmak kaydıyla, kendi başkanlarını kendileri seçerler, evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medenî haklarını tamamen kendi dinî ve hukukî sistemlerine göre tanzim ve idare ederlerdi. Bu milletlerin kiliselerinde kurulan mahkemelerde verilen kararlar, onlar adına Osmanlı Devleti tarafından infaz edilirdi.⁹⁵ Bu sistem diğer halklara, İslam kültür ve medeniyeti içinde kendi benliklerini koruyabilme olanağını tanımıştır.

Osmanlı Devleti XV.yüzyıl sonunda bir “Balkan İmparatorluğu” idi. Anadolu’daki toprakları henüz geniş sınırlara ulaşmamıştı. Bu yüzden Hıristiyan halklar, tebaanın önemli bir kesimini meydana getirerek, imparatorlukta kozmopolit bir yapının oluşumunu sağlıyordu.⁹⁶ Bu kozmopolit imparatorluğun yönetimi daha önce de belirttiğimiz gibi İslam Hukuku’na dayanıyordu.

Her siyasi ve sosyal sistem gibi, İslam Dini’nde de, kendine inananlarla inanmayanlar arasında bir ayrım söz konusudur. İslam Dini, toplumun temel bağlantı ve birleşme noktasını ırk ve dil esasına dayanan milliyet anlayışı yerine, düşünme birliğinde görmüştür. Kişiler, din seçme konusunda özgür bırakılmışlardır.⁹⁷

Gayrimüslim halkın İslam Hukuku içindeki yerinin anlaşılması kuruluşundan yıkılışına kadar örfi ve şer’i hukukla yönetilmiş Osmanlı Devleti’nde oldukça güçtür. İslam Hukuku bütünüyle İslam’a özgü değildir. Zamanla gelişmiş ve genişletilmiştir. Bu sırada Yahudi, Roma, Bizans ve Sasani hukuk sistemlerinden de etkilenmiştir. Osmanlı yöneticileri zorunlulukların ortaya çıkardığı durumlarda İslam Hukuku’ndan ayrı, yeni kurallar ortaya koymuşlardı. Uzun bir süre egemenlik anlayışından doğan eski Türk geleneklerini de sürdürmüşlerdir.⁹⁸

⁹⁵ Cevdet KÜÇÜK; “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, TTK, Ankara 1994, s. 13.

⁹⁶ İlber ORTAYLI; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.38-39.

⁹⁷ Osmanlı Devleti’nde bu kurala aykırı gelebilecek tek uygulama Devşirme Sistemidir. Müslümanlaştırılan Hıristiyanlar, Sultanın kulları olarak hükümet ve orduyu oluşturan Türk aristokrasisine katılmak için eğitilmek üzere Devşirme Sistemine alınırlardı. Ancak sağladığı güç ve zenginlik nedeniyle sadece Hıristiyan aileler değil, Müslüman aileler de oğullarını Devşirme Sistemine dahil etmek için Balkanlardaki Hıristiyan köylere gönderiyorlardı. Stanford SHAW; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, TCTA, C. IV, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1003.

⁹⁸ Coşkun ÜÇÖK, Ahmet MUMCU; Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1993, s. 178.

İslamiyet'in doğduğu dönemlerde Arabistan'da bulunan gayrimüslimler sayesinde gayrimüslimlere ait hukukun da geliştiği görülmektedir.

Müslüman devletin yönetimini kabul eden ve “ehl-i kitap” olan gayrimüslimler, İslam Hukuku'na göre “zımmî” statüsüne girmekteydiler. Zimmet kurumu, temelde tüm diğer İslam hukuku kavramları gibi Kur'an ve Sünnet hükümlerine ve ayrıca ilk halifeler tarafından yapılan zimmet anlaşmalarına dayanılarak düzenlenmiştir. Zimmîlere, Müslümanların koruması altında güvence içinde yaşayabilme garantisi verilmiştir. Zimmîlerin dinlerine saygı gösterilirdi. Din değiştirmeleri konusunda baskı altına alınmadıkları gibi yaşadıkları yerlerde evvelden beri bulunan mabedlerine el sürülmezdi.⁹⁹ Müslümanlar, Hıristiyanların yaşadıkları bir bölgeyi işgal ettikleri zaman, onları üç defa İslamiyet'e davet ederlerdi. Daveti kabul edip Müslümanlığa geçenler, Müslümanların ellerindeki tüm haklara sahip olur, kabul etmeyenler ise Müslüman hakimiyetini kabul ettiklerine dair bir antlaşma sunulurdu. Bu anlaşmaya, zimmet antlaşması denilir. Zimmet statüsünü kabul eden gayrimüslimleri belirleyici kriter, ödemek zorunda oldukları özel vergilerdi. Gayrimüslimlerin ödedikleri en önemli vergi “cizye”dir. Bu vergi, kutsal yerlerde ve İstanbul'da oturanlar ile din adamları ve yoksullardan alınmazdı. Cizye, gayrimüslimlerin güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan bir baş vergisi idi.¹⁰⁰ Cizyenin dışında Müslümanların tarım ürünlerinden alınan “öşür” vergisine karşılık “haraç” denilen arazi vergisi ile ticaret mallarından vergi alınmaktaydı.¹⁰¹

Bu yükümlülüklerinin karşılığında zimmîler inanç, ibadet ve eğitim hürriyetine sahiptiler. Kilise hukuku başta olmak üzere, kendi aralarında özel hukuka sahip olup, kendi dilleri ile eğitim yapma, vakıf kurma, yetimhane açma gibi hakları da vardı.¹⁰²

Zimmîler, cemaat işlerinde tam bir serbestiye sahiptiler. Evlenme, boşanma, veraset işleri; doğum, ölümle ilgili kayıtlar hep bağlı oldukları millet teşkilatlarınca yürütülmekteydi. Cemaat mahkemelerinde, aralarındaki anlaşmazlıkları çözebildikleri gibi istedikleri takdirde gayrimüslim cemaatlerin davaları, Şeriat mahkemelerince de görülebiliyordu.¹⁰³ Ceza Hukuku

⁹⁹ Gülnihal BOZKURT; “İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Kudret Ayter'e Armağan'dan ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988, s.18-24.

¹⁰⁰ Muammer SENCER; *Osmanlılarda Din ve Devlet*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.199-201.

¹⁰¹ Cevdet KÜÇÜK; “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, *TCTA, C.IV, İletişim Yayınları*, İstanbul 1985, s.1008.

¹⁰² TÜRKÖNE; “Osmanlılarda İslahat ve Teceddüt”, s.95.

¹⁰³ Gülnihal BOZKURT; “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/40, (Mart 1998), s.27.

alanında ise İslam Özel Hukuku'nun gayrimüslimlere uygulanmaması ilkesine ters olarak kendi dinî kuralları değil, İslam Ceza Hukuku tatbik edilirdi. Bazen fikhın kesinlikle emrettiği cezalar değiştirilmiş, bazen de yeni cezalar uygulamaya konmuştur.¹⁰⁴

Genel olarak verilen bu hakların yanında gayrimüslim tebaaya yasak olan bazı konular da mevcuttur. Gayrimüslimler, Müslüman mahallelerine yerleşemedikleri gibi, evlerini Müslümanlarınkinden daha yüksek yapmaya hakları bulunmamaktaydı.¹⁰⁵ Nitekim 1581 yılında Eyüp Sultan civarında Hıristiyanların oturtulmamalarına dair hükümde, buna uymayanların cezalandırılmaları da istenmişti.¹⁰⁶

Giyim açısından da gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında bazı farklar meydana gelmiştir. İslam Hukukuna dayandırılan bu konu, III. Murat devrinde şiddetli bir şekilde uygulanmıştır. II.Selim'in saltanatı döneminde ise ilan edilen bir fermana göre hiçbir gayrimüslim kaliteli hazır elbise giyemeyecekti. Bu fermana gerekçe olarak gayrimüslimlerin, Müslümanların kullandıkları elbiseleri satın alarak fiyatların yükselmesine neden olmaları gösterilmektedir.¹⁰⁷ Buradaki önemli nokta, giyim konusundaki sınırlamanın sadece iktisadî nedenlere dayandırılmış ve fıkıh hükümlerine herhangi bir şekilde bağlanmamış olmasıdır.

Ayrıca gayrimüslimlerin şahitlikleri, şer'î mahkemelerde görülen davalarda kabul edilmezdi. Kilise, havra gibi ibadethanelerinin tamirleri izinle yapılmaktaydı.¹⁰⁸

Fatih Sultan Mehmet'e kadarki dönemde gayrimüslimlere İslam Hukuku'nun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele yapılmış, ancak onlara devletin hiyerarşik yapısında bir statü tanınmamıştı. Gayrimüslimlere, devletin yapısı içinde "millet" statüsü verilmesi ancak Fatih Sultan Mehmet zamanında gerçekleşmiştir.

¹⁰⁴ Yavuz ERCAN; "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yy.larda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", BELLETEN, C.47/171, s. 1142.

¹⁰⁵ Ancak Osmanlı'da böyle bir yasağa rastlanmamıştır. Günlük yaşanan bazı problemler dışında Müslümanlar için kutsal sayılan camii, türbe, Mekke Medine gibi yerlerin çevresinde gayrimüslimlerin oturmasına izin verilmemiştir. Yavuz ERCAN; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", OTAM, s.1, Ankara 1990, s.123.

¹⁰⁶ Ahmet Refik; Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.52.

¹⁰⁷ Ahmet Refik; İstanbul Hayatı, s.47-48.

¹⁰⁸ Kilise tamirleri konusunda verilen izinlerde çok dikkatli olunup, bu esnada kiliseye herhangi bir ek yapılmamasına dikkat edilirken Köprülü Mustafa Fazıl Paşa zamanından itibaren, kilisesi bulunmayan yerlere kilise inşasına ses çıkarılmadığı görülmüştür. Adnan SOFUOĞLU; Fener-Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri, Turan Yayıncılık, İstanbul 1996, s.20.

1.1.1 Ortodoks Cemaati

1453 yılında İstanbul'un fethedilmesinin ardından şehirdeki ikinci büyük ibadethane olan Havariyun Kilisesi'ne dokunulmadı. Fatih Sultan Mehmet'in önemle ele aldığı konulardan biri, Ortodoks Kilisesi'nin ayakta kalmasını sağlamak idi.¹⁰⁹ Boş olan patriklik makamına¹¹⁰ seçtiği kişi ise "Gennadios" unvanı ile Georgios Sholarios oldu. Sultan'ın Ortodoks uyruğuna uygulayacağı politikanın ana hatları belirlenmişti. Bizanslılar, Osmanlı İmparatorluğu içinde bir millet olarak yaşayacaklar, kendi kendilerini yönetecekler, gerek bu yönetimden gerekse uyruk olarak tutumlarından Ortodoks Patriği Sultan'a karşı sorumlu tutulacaktı.¹¹¹ Fatih Sultan Mehmet, Ortodoks cemaatinin hukukî statüsünü yazılı olarak da tespit ettiği bir fermanı da Gennadios'a vermişti.¹¹² Gennadios'a verilen fermanla, patriklerin dinî olmakla beraber siyasî bir mahiyet arz eden doğu ve batı kiliselerinin birleşmeleriyle ilgili meselelerle uğraşmaları şiddetle men edilmişti. Bu hükmün siyasî yanı açıkça görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, Hıristiyan dünyasındaki bölünmeyi sürdürmek için¹¹³ Doğu Kilisesinin, Doğu-Batı Kiliselerinin birleşmesi ile uğraşmasını yasaklıyor ve bu kiliseyi onore ederek kendisine bağlıyordu. Gennadios gibi Roma ile birleşmenin şiddetle karşısında olan bir kişiyi patrik yapması¹¹⁴ da bu amacının başlıca göstergelerinden biridir.¹¹⁵

¹⁰⁹ ŞAHİN; a.g.e, s.47. Rumlara verilen bu hakları, dünyada hiç bir muzaffer hükümdar vermemiştir. Fatih'in bu fermanı karşısında bütün Hıristiyanlık âlemi hayrette kaldı. Bundan büyük cesaret alan Roma'daki Papa (Pius II), Fatih'e bir mektup yazarak "Hıristiyanlığı kabul ettiği takdirde, Batı Roma'yı da kendisine teslim edeceğini" bildirdi. Fatih tarafından şiddetle reddedilmiş olmasına rağmen bu mektup, Fatih'in müsamaha ve imtiyazlarının, böyle bir teşebbüse cesaret verecek derecede geniş olduğunu göstermesi bakımından çok dikkate değer bir anlam taşımaktadır.

¹¹⁰ Türk tehlikesi arttıkça gündeme gelen birleşme fikrini, İmparator XI.Konstantinos da kabul ederek, Aralık 1452'de Ayasofya'da Katolik usullerine göre ayin yaptırınca Patrik II.Anastasios istifa etti.İstifasının ardından İstanbul'un fethedilmesine kadar geçen sürede yerine başka patrik atanmadı. Bülent ATALAY;Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1922) , İstanbul 2001, s.2.

¹¹¹ RUNCIMAN; Konstantinopolis Düşü, s. 174; Fikret ADANIR; Makedonya Sorunu, (Çev.: İ. Catay), Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.20-21.

¹¹² ŞAHİN; Fener Patrikhanesi ve Türkiye, s. 44-45; bu fermanla şöyle deniliyordu: "Kimse Patriğe tahakküm etmesin. Kim olursa olsun kimse kendisine ilişmesin. Patrik ve maiyetinde bulunan Büyük Rahipler her türlü hidemat-ı umumiyeden müebbeden mafur olsun. Kiliseleri camiye tahvil edilmesin. İzdivaç ve definleri, adet-ı saireleri Rum Kilisesi usul-ı kavaidine tevfikane kamekan ifa olunsun. Paskalya yortularının icrasına devam olunarak bu münasebetle Fener, yani Rum Mahallesi kapıları üç gece açık kalsın!" Mehmet ÇELİK; Fener Patrikhanesi'nin Ökümenik İddiasının Seyri (325-1453), İzmir 2000, s.115-116.

¹¹³ George G. ARNAKİS; "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", *The Balkans In Transition*, (ED.: C-B. Jelavich), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1963, s.127.

¹¹⁴ İlber ORTAYLI; 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet', TCTA, C.IV, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.998'de fetihden sonra Gennadios'un patrik olarak atanması ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Gennadios Scholarios'un patrikliğe tayinine neden olarak onun Latin-Katolik düşmanlığının gösterilmesidir.İstanbul fethedildiğinde bütün Doğu'da, Roma taraftarı metropolit bulmak zaten güçtü. Katoliklerle birleşme taraftarları, örneğin ünlü bilgin Metropolit Bessarion gibileri çoktan soluğu İtalya'da almış, kardinal cüppesini giymişlerdi, Son Bizans Patriği II. Athanasios Latin-Katolik düşmanlığında Gennadios'tan aşağı kalmazdı. Yeni tayin, yeni hükümlerini göstermek içindi."

¹¹⁵ Yorgo BENLİSOY, Elçin MACAR;Fener Patrikhanesi, Ayraç Yayınevi, Ankara 1996, s.32.

Ortodoks milletinin başı¹¹⁶ olarak İstanbul Patriği ağır görev ve sorumlulukları yüklendi. Önceden Bizans İmparatorları, kilise işlerinde en önemli role sahiptiler. Fetihden sonra bunların eski görevlerinin büyük bir kısmı kilisenin hükmü altına alındı. Kuramsal olarak dört Doğu Kilisesi birbirine eşit olmakla birlikte İstanbul Patrikliği, tüm Ortodokslar adına konuşma yetkisi kazandı. Gerçekte XVIII.yüzyıl süresince diğer kiliseler patrikliğe bağımlı kaldılar. Bunun dışında müstakil iki kilise olan Ohrid'deki Bulgar Kilisesi ve İpek'deki (Pec) Sırp Kilisesi varlıklarını sürdürdüler. Ancak her iki kilise de İstanbul'dakiyle eşit statüye sahip değillerdi. XVIII.yüzyılın II.yarisından sonra İstanbul Patrikliği karşısında zayıfladılar ve İstanbul Patrikliği bu kiliselerin yürürlükten kaldırılmasını sağladı. Patriklik daha sonra bütün Balkan Yarımadası ile Ege ve İon Adaları'nda aynı yetkilere sahip oldu. Bütün bunlar Patrikliğın, Balkanlarda yaşayan Ortodoks nüfusunun merkezi haline gelmesini sağladı.¹¹⁷

İlke olarak Osmanlı hükümdarları, Ortodoks kilisesinin meselelerine karışmıyorlardı. Kilise ve manastır mülkiyetinin idaresi patrikliğe bırakılmıştı. Herhangi bir şekilde ruhban sınıfını veya kilise mülkünü ilgilendirecek kararlarda, Osmanlı hükümetinin patriğin onayını alması gerekiyordu. Patrik, Rum Ortodoks milletinin kilise ve din adamlarının geçimi için ödemesi gereken vergilerin miktarını, devletten bağımsız belirleme hakkına da sahipti. Patrik tarafından görevlendirilen din adamları ve ruhban sınıfından olmayanlar, görevlerini yaparken, örneğin kilise vergilerini toplarken, yerel makamlardan askerî refakat isteme hakkına sahiptiler. Evlilik, boşanma, vekalet gibi miras sorunları gibi tüm medeni hukuk sorunları kilise mahkemeleri tarafından karara bağlanıyordu. Okullar patriğin egemenliğindeydi.¹¹⁸ Millet başı olma özelliği ile patrik sadece Rumları değil, Bulgar, Sırp, Arnavut, Ulah milletinden olup da Ortodoks mezhebine mensup bütün reayayı, Rum milleti ismi altında temsil ediyordu.¹¹⁹

Bab-ı Âli, patriği sadece padişaha karşı cürüm işlemesi halinde azledebilirdi. Bu yüzden, din başkanının aşırı yetkisini elinden almak için Rum Yüksek Ruhban Kurulu,

¹¹⁶ Nikolay TODOROV; "Social Structures in The Balkans During The Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Etudes Balkaniques*, No: 4, 1985, s.52.

¹¹⁷ Barbara JELAVICH; *History Of The Balkans*, Cambridge; New York, Cambridge University Press, 1983, s.49.

¹¹⁸ ADANIR; *Makedonya Sorunu*, s.20-21.

¹¹⁹ Settar F. İKSEL; "İstanbul Rum Patrikhanesi", *BTTD*, c..XI., S. 63, Ankara 1972, s.28.

Osmanlı sarayına bağlanmıştı. Osmanlı yönetimi altında Rumların kilise tarihindeki ardı arkası kesilmeyen entrikaları, şikayetleri ve suçlamaları buradan gelmiştir.¹²⁰

1.1.2 Yahudi Cemaati

Başta İstanbul olmak üzere, Balkanlar'daki diğer illerde yaşayan Yahudilerin yüksek ekonomik konumları nedeniyle, Osmanlı sultanları, topraklarına Yahudi göçüne sıcak bakıyor ve destekliyorlardı. Türkiye'ye yerleşmiş olan Yahudilerden İshak Zarfati'nin Almanya ve Macaristan'daki Yahudileri davet etmek amacıyla söylediği "*Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Buradaki herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hıristiyan egemenliğinde, çocuklarını mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi veya kırmızı elbiseler giydiremezsiniz.*" sözleri Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörü ortamını gözler önüne sermektedir.¹²¹ 1391 yılındaki katliamdan kaçan bazı İspanyol Yahudileri, 1394'te Fransa'dan sürülen Yahudilerin bir bölümü de Edirne'ye yerleştiler. Bunları, küçük göç dalgaları ile Avrupa'nın kaynayan başka bölgelerinden gelenler, örneğin 1470 sürgününden sonra Bavyera'dan gelenler izledi. Osmanlı ülkesine göçenlerin çoğunluğu, Osmanlı yönetimindeki Balkan topraklarına, Edirne'ye, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan bölgelere yerleştiler.¹²²

1453 yılında, Fatih Sultan Mehmet, Hahambaşı Moşe Kapsali'yi tayin etti. Moşe Kapsali, cemaatini, malî, sosyal, hukukî ve kültürel alanlarda idare etmeye ve yargılama hakkına sahipti. Karşılığında Hahambaşı'dan, cemaatinin vergi payını zamanında ve eksiksiz teslim etmesi ve düzeni koruması bekleniyordu.¹²³

Moşe Kapsali'den sonra gelenler, Yahudi birliği tarafından seçilmişti. Osmanlı yönetimi için, Musa peygambere inananlar, değişik kökenden gelmelerine rağmen bir tek toplum kabul ediliyordu.¹²⁴

Osmanlı topraklarında her Yahudi cemaatinin kendine ait bir sinagogu ve hahamı bulunmaktaydı. "Kahal" (cemaat) adını alan bu kurumlardaki Yahudiler, temsilcilikleri

¹²⁰ La GORCE; *Çağlar Boyu Yunanlılar*, (Türkçe'ye Çev.:Doğu Araştırma Merkezi),Belge Yayınları, İstanbul 1986, s.264.

¹²¹ Yavuz ERCAN; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", s.117.

¹²² Ester BENBASSA-Aron RODRIGUE; *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, (Çev.: Ayşe Atasoy), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 81-84.

¹²³ Çağrı ERHAN; *Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı*, SAEMK, Ankara 2001, s.11.

¹²⁴ ADANIR; *Makedonya Sorunu*, s.120.

aracılığıyla Osmanlı yöneticileriyle ilişkilerini sürdürmekteydiler. İspanya Yahudileri de, coğrafi kökenlerine ait adlar taşıyan Kehalim (cemaatler) kurdular. Böylece büyük kentlerde düzinelerce Kehalim oluştu. Yahudileri dağınık bir biçimde örgütlenmesi, bu cemaatin yönetilmesinde de çeşitli zorluklara yol açmıştır. II.Mahmut'un, 1835'de Osmanlı Yahudi Cemaati'nin tek bir merkezden yönetilmesini sağlayacak olan Osmanlı Hahambaşılığı makamını resmen tanınmasıyla, Kehalim sistemi sona ermiş ve Hahambaşının, Yahudiler tarafından seçilip padişahın da onayını aldıktan sonra göreve başlamasıyla cemaatin yönetilmesindeki zorluk bir ölçüde aşılmıştır.¹²⁵

Osmanlı yönetiminde Yahudiler, kendilerini Hıristiyanlardan daha ayrıcalıklı hissettiler. Bunun en önemli nedenlerinden biri Devşirme sisteminin Yahudiler üzerinde uygulanmayışıdır. Ayrıca mabedlerin yapımında Osmanlı yöneticileri, Hıristiyanlara davrandıklarından çok daha hoşgörülü yaklaşmışlardır XVII.yüzyıla gelindiğinde ise bu durumun değişip Hıristiyanların, özellikle de Fener Rumlarının etkinliklerinin, Yahudiler aleyhinde geliştiğini görmekteyiz.¹²⁶

1.1.3 Katolikler

Fatih Sultan Mehmet'in Bizans'ı fethettiği zaman, Katolik bir millet oluşturmak için bir neden yoktu. İstanbul'da bulunan az sayıdaki Katolikler yabancıydı ve bu nedenle "musta'min" statüsündeydi. Osmanlıların egemenlik alanlarını genişletmesiyle tümüyle Katoliklerden oluşan bazı toplumlar Osmanlı egemenliğine girdiğinde, bunların durumu özel fermanlarla düzenlendi. Kaldı ki, hükümet, başı yabancı bir memlekette yaşayan ve düşmanların inancı olan bir dine ve onun müminlerine güvensizlikle bakmak durumundaydı. Siyasî bazı hesaplardan dolayı Osmanlı hükümeti 1569'da, o zamanki müttefiki Fransa'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik tebaa üzerindeki himaye hakkını tanıdı. Bu kararın bir hayli kalıcı sonuçları olacaktı.¹²⁷ Bu şekilde Fransız elçilerine, günümüzdeki ifadesiyle "Bir başka devletin iç meselelerine karışma"nın yolu açılmıştı; örneğin Vatikan yanlısı Patriklerin tayini ve Vatikan aleyhtarı Patriklerin azledilmesi için gösterdikleri gayretler.¹²⁸

¹²⁵ ERHAN; *Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı*, s.17.

¹²⁶ Olga TODOROVA; "The Nineteenth-Century Bulgarians' Perception Of The Jews", *Etudes Balkaniques*, No-3-4, 1995, s.31.

¹²⁷ 1740 yılındaki kapitülasyonunda aynı müdahale hakkı pekiştirilmiştir.

¹²⁸ Robert ANHEGGER; "Bir Hıristiyan ve İki Ermeni Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları I (Düşünceler ve Örnekler)", *Tarih ve Toplum*, 1987, s.47-48.

Katolikler XIX. yüzyılda millet olarak tanınmıştır. Bu tanınma aşamasına kadar, Gregoryen Ermenilerle aralarında büyük çekişmeler yaşanmıştır. Devlet desteğini arkasına alan Gregoryen Ermeni Patriği, Katolikler üzerinde büyük baskı kurmuştur. Katolik mezhebine yönelik propaganda faaliyetleri başladığında, Katolikliğe geçişin yasaklandığı görülür.¹²⁹

Katolik milleti teşkili aşamasında Katoliklerle Rumlar arasında da sürekli bir mücadele olmuştur. Katoliklerin dış desteğe sahip olmaları, bu konuda Osmanlı yönetimine baskı uygulayabilmelerine yardımcı olmuştur.¹³⁰

1.2 TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Mustafa Reşit Paşa'nın okuduğu, Padişah Abdülmecid'in "bir irade-i seniyye"si olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, İmparatorlukta yeni bir dönemin başlangıcının bir simgesi oldu. Tanzimat dönemini başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, İmparatorluğun içinde bulunduğu ortama karşı koyma ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Batılılaşmayı, imparatorluğun kurtuluşunun tek yolu olarak gören II.Mahmut, bu yolda kendisine iki yardımcı buldu. Bunlardan ilki Mustafa Reşit Paşa, diğeri ise İngiliz elçisi Stratford Canning¹³¹ idi.

II.Mahmut döneminde ortaya çıkan Mısır meselesi ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı İmparatorluğu, bu durumdan sıyrılabilmek için Rusya ile ittifak yapmak durumunda kaldı. Rusya ile yapılan ittifakın ardından Avrupalı devletlerin de olaya müdahalesi gecikmemiştir. Bu yüzden Sultan II.Mahmut, tebaası arasında eşitliğin sağlanmasında zarardan çok yarar görmekteydi. Bu yolla Batılı güçlerin yardımını daha kolay sağlayabileceği düşünülüyordu. 1837 yılında II.Mahmut'un sarfettiği sözler bu yolda atılmış önemli adımlardan biri olmuştur. Padişah'ın "*Ben tebaamın Müslümanını camiide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka gûna bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakiki evladımdır.*"¹³² sözleri her ne kadar önem arz etse de hukukî açıdan değer kazanması gerekiyordu. Bu noktada

¹²⁹ Ahmet Refik; *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.22.

¹³⁰ M.Macit KENANOĞLU; *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukukî Statüleri (1453-1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001, s. 184.

¹³¹ Canning hakkında bkz.: Stanley Lane POOLE; *Lord Stratford'un Türkiye Anıları*, (Çev.: C.Yücel), Yurt Yayınları, Ankara 1988.

¹³² Reşat KAYNAR; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 1995, s.100.

devreye giren Mustafa Reşit Paşa, planladığı yenilikleri “Tanzimat-Hayriye” adı altında uygulamaya koymak için hazırlıklara başladı.¹³³

Tanzimat’ın ilanına yönelik yoğun faaliyetlerin yapıldığı ve bir çok önemli reformun temelini atıldığı II.Mahmut döneminde, İmparatorluğun genel durumu göz önünde bulundurulduğunda, sarsılan toplum bağlarını güçlendirmek amacıyla yapılacak her türlü iyi niyetli girişimin başarısızlıkla sonuçlanacağı bellidir. Büyük güçlerin yadsınamaz rolleri bulunan Yunan isyanının, 1829’da Yunan bağımsızlığını getirmesi ile klasik Osmanlı döneminin en ileri kurumu olan “millet sistemi”nin ilk defa parçalandığını görürüz. Tanzimat ise bu parçalanmışlığı toparlayabilmek çabasıyla ortaya çıkmıştır.¹³⁴ Tanzimat döneminde yaptıkları ıslahatlarla Osmanlı aydın ve devlet adamları “Osmanlıcılık” fikrini toplum içinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

3 Kasım 1839’da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, gelenekçi kalıplar altında şeriate ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet anlayışında, idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekte idi.¹³⁵ Fermanında “...tebaayı Saltanat-ı Seniyyemizden olan ehl-i islam ve milel-i saire bu can ve ırz ve namus ve mal maddelerinde hükmi şer’î iktizasınca kaffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kamile verilmiş...” ifadesi ile Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de tanınan haklardan eşit şekilde faydalanacağı belirtilerek¹³⁶ kanun önünde eşitlik prensibi kuvvetle vurgulanmıştır. Bundan yalnız devlet büyükleri ile tebaa arasında değil, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında fark gözetilmeksizin bütün tebaanın kanun önünde eşit olduğu ifade ediliyordu. Din esasına dayalı millet kavramının yerine artık kozmopolit bir “Osmanlılık” fikri yerleştirilmeye çalışılarak hakim millet anlayışına son verilmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu İmparatorluk içinde ve dışında farklı tepkiler uyandırdı. Müslüman ve gayrimüslim halk adalet ve düzenli yönetim vaadlerini sevinçle karşılarken, toprak sahiplerinin çoğunluğunun Müslüman olduğu bölgelerde Hristiyan köylülerin eylemleri ulusal bir nitelik kazanmaya başladı. Eşitlik beklentisi içinde olan gayrimüslim

¹³³ Bülent TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY, İstanbul 2002, s.82.

¹³⁴ Cevdet KÜÇÜK; “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, s. 1014-1015.

¹³⁵ Halil İNALCIK; “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *BELLETEN*,XXVIII/112, (1964), s. 622.

¹³⁶ Hayati HAZIR; “Tanzimat Fermanı’nın Anayasa Hukuku Açısında Tahlili”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, TTK, Ankara 1991, s.227.

tebaa, Fermanı olumlu karşılarken, devlet ricali ve bunların psikolojisini paylaşan pek çok taşra yöneticisi ile Yahudi ve Ermenilerden farklı ve imtiyazlı bir statüye sahip olan Fener Rum Patrikhanesi, eşitlik uygulamasından dolayı tedirgin oldular.

Dış güçler Fermana, kendi çıkarları doğrultusunda olumlu ya da olumsuz tepkiler verdiler. Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu fermanın uygulama alanına konması ile birlikte güçleneceği ve böylece yayılmacı siyaset izleyen Rusya'nın önüne bir set çekilebileceği umuduyla duruma olumlu yaklaşırken Rusya ve Avusturya gelenekçi zihniyetleri ve çok uluslu yapıları sebebiyle Tanzimat'a oldukça olumsuz yaklaştılar.¹³⁷

Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlerin devlet memurluklarına daha fazla sayıda dahil oldukları görülmektedir.¹³⁸ Tanzimat'la birlikte Sancak merkezlerinde Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşan meclisler kurulurken (1840) eyalet merkezlerinde de bu çeşit sorunları görüşmek üzere meclisler oluşturulmuştu.

1844'de İngiliz büyükelçisi Lord Stratford Canning'in baskısı sonucu, daha önce II.Mahmut tarafından konulmuş olan Hıristiyanların mezhep değiştirmesi ile ilgili yasak kaldırıldı.¹³⁹ Bu yasağın kalkması, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nde misyonerlik çalışmalarının kolaylaşmasında büyük etken olacaktır.¹⁴⁰

Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz mücadelesinin bir örneği olan Kutsal Yerler sorununun gündeme getirilmesiyle başlayan Kırım Savaşı¹⁴¹, 1855'de Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı topraklarında Hıristiyanlarla Müslümanların eşit şartlarda yaşayacaklarını taahhüd eden barış önerisinin Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine son bulmuştu. Bu tarihten sonra Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ne gayrimüslimler hakkında söz

¹³⁷ TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.94-95.

¹³⁸ Gayrimüslimlerin yaptığı en önemli görevlerden biri tercümanlıktır. Baştercümanlık makamı ise, uzun süre Fenerli Rum ailelerin tekelinde kalmıştır. Cahit BİLİM; "Tercüme Odası", OTAM, S.1, Ankara 1990, s.31.

¹³⁹ 1840'lı yıllarda İngiltere, Kudüs'te bir Protestan kilisesi inşası için izin istemiş, fakat Osmanlı yönetimi bu isteği, mezhep değişimini yasaklayan bu kanunu gerekçe göstermek sureti ile reddetmişti.1834 tarihli bu kanun 1844'de kaldırılmıştır. Cevdet KÜÇÜK; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Tebaaya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artın Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid'e Sunduğu İki Layiha", I. Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978) Tebliğler, Kervan Yayınları, İstanbul 1980, s.251.

¹⁴⁰ Gülnihal BOZKURT; *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK, Ankara 1996, s.43.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Cezmi KARASU; *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

vermiş olduğu ıslahatları yapması için baskıda bulunmaya başladılar. Islahat Fermanı bu şartlar altında hazırlanarak ilan edildi.¹⁴²

Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan farklı olarak sadece gayrimüslim tebaa içinde yapılacak düzenlemelere yer verilmiştir. Fermanla birlikte klasik dönemde gayrimüslimlerin yönetiminde esas olarak alınan İslam hukuku bir yana bırakılarak gayrimüslimler "vatandaş" haline getirilmişti.

Islahat Fermanı ile gayrimüslimler açısından alınan kararlarla¹⁴³; Fatih devrinden itibaren tanındığı ileri sürülen imtiyazların devamı ve bunların Bab-ı Âli'nin bilgisi dahilinde Patrikhane'de oluşturulacak meclislerde tekrar düzenlenmesi sağlanacak, patriğin seçim usulü tekrar gözden geçirilerek kayd-ı hayat şartıyla devlete sadakat yemini ederek göreve başlayacak, cemaat işleri laik ve ruhaniler tarafından oluşturulan karma meclis tarafından yürütülecek, Ortodoks cemaatin Patrikhane'ye vermekte olduğu bağışlar yada aidatlar tamamen kaldırılarak, bunun yerine Patrik muayyen bir maaşa bağlanacak, Patrikhane'ye bağlı kilise, okul ve hastane gibi yerler asıllarına uygun bir şekilde tamir edilebileceği gibi yeniden yapılmalarına da izin verilecekti. Cemaatler tamir olunacak veya yeni yapılacak kilise, okul için patrikhane aracılığı ile devlete müracaat edeceklerdi. Konunun "Şurây-ı Devlet" tarafından incelenmesinin ardından ve öngörülen ölçülerin dışına taşmamak kaydıyla genellikle bu yapım ve onarım işlerine izin verilmekteydi.¹⁴⁴

¹⁴² ERYILMAZ Islahat Fermanı'nı, büyük ölçüde İngiliz elçisi Canning'in hazırladığı ve Bab-ı Âli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir belge olarak nitelirmektedir. Bkz. ERYILMAZ; *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s.109.

¹⁴³ Fermanla yer alan hükümlerden bazıları şunlardır; "*Hıristiyan ve sair tebaa-i gayrimüslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve avamı beyninde mintehip azadan mürekkep bir meclisin hüsn-i muhafazasına havale kılınması... ahalisi edyan-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sakin olduğu ayrıca bâlâda bast-ı beyan olunan usule ittibaen kendi kilise ve hastane ve mektep ve mezarlıklarını, tamir ve terimle muktedir olabilmesi ve müceddeden inşa olunması iktiza eyleyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lazimiye patrikler veyahut cemaat metropolitleri canib-i Bab-ı Alimizden istida idüp Devlet-i Aliyyemizce bundan bir gûna mevaniî mülkiyeolmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzan kalınması... memalik-i mahrusamda bulunan her din ve mezhebin ayini ber vech-i serbesti icra olunduğundan tebaa-i şahanemden hiç bir kimse ne bulunduğu dinin ayininin icradan men olunmaması ve bundan dolayı cevr-i ceza görmemesi... Devlet-i Aliyyemin cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetine kabul olunacaklardan bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında meriyy-ül'icra olacak nizamata imtisâlen memuriyetlerde istihdam olunmaları... her bir cemaat-i maarif ve hıref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmaya mezun olup, fakat bu makule mekatib-i umumiyyenin usul-i tedrisi ve muallimlerinin intihabı azası taraf-ı şahanemden muhtelif bir meclis-i maarifin nezareti ve teftişi tahtında olmasl...*", bkz.: Hidayet VAHAPOĞLU; *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 66-67.

¹⁴⁴ Ali GÜLER; *XX.Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s.47.

Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyetlerinin teminat altında olduğunu gösteren en önemli delillerden biri olarak ibadethanelerin inşaa ve tamiri konusunda yüzyıllar boyunca istikrarlı bir uygulamanın varlığını göstermek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda kilise, manastır ve benzeri ibadethanelere izin verildiği, bunların tamiri ve inşasında ise kadim olma ve aslına fazla bir şey eklemeden tamir etme prensiplerinin geçerli olduğu görülür. XIX. yüzyılda gayrimüslim ibadethanelerinin tamiri ya da genişletilmesi ile Meclis-i Vâlâ ilgilenmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca Kilise Defterlerinde son yüzyılda kilise tamirlerine ilişkin Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamalarının seyrini görmek mümkündür. Bu kayıtlarda, üzerine kilise inşa edilecek arsanın mülk arsa olup olmadığı, İslam mahallesinde veya vakıf dahilinde bulunup bulunmadığı, diğer milletlerin alakası ve iştiraki olup olmadığına dikkat edilmekteydi.¹⁴⁶

Kilise tamiri ve inşasına ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yüzlerce belge bulunmaktadır. Yanya'da Meryem Ana adlı kilisenin¹⁴⁷; Yenice Vardar kazasında Aya Dimitri adlı kilisenin¹⁴⁸; Manastır'da bulunan Rum cemaatine ait kilise¹⁴⁹ ile İsveti Nikola adlı Bulgar kilisesi'nin¹⁵⁰ yeniden yapımları için izin istenmiştir. Bu izinler sadece Ortodoks Hıristiyan halk için değil Yahudi ve Katolik cemaatler için de geçerlidir. Selanik'te iki havra¹⁵¹ ile Katolik cemaatine ait kilisenin¹⁵² tekrar inşası için istenilen izinler bunun kanıtıdır.

Tamir için istenen izinlerin dışında yeni kilise ve havra yapımı için de Şurây-ı Devlet'e başvurulmuştur. Manastır'da beş Bulgar kilisesi¹⁵³ ile iki Ulah kilisesi¹⁵⁴ Selanik'te ise bir havra¹⁵⁵ yapımı için izin istenilmiştir. Bab-ı Alî, bu izinlere olumlu yanıt vermiştir.

Gayrimüslimler, Islahat Fermanı'na göre, devletin bütün kademelerinde görev alabilecekler ve gerekli şartları taşıyan her gayrimüslim askerî ve mülkî bütün okullarda

¹⁴⁵ Mehmet SEYİTDANLIOĞLU; *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, TTK, Ankara 1994, s.121.

¹⁴⁶ KENANOĞLU; *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukukî Statüleri (1453-1856)*, s.387-388.

¹⁴⁷ B.O.A, İ.AZN 1310.S.3.

¹⁴⁸ B.O.A, İ.AZN 1310.Ra.4.

¹⁴⁹ B.O.A, İ.AZN 1311.Za.13.

¹⁵⁰ B.O.A, İ.AZN 1314.C.8.

¹⁵¹ B.O.A, İ.AZN 1313.S.14; B.O.A, İ.AZN 1314.L.14

¹⁵² B.O.A, İ.AZN 1314.M.12.

¹⁵³ B.O.A, İ.AZN 1310.S.6; B.O.A, İ.AZN 1310.S.14; B.O.A, İ.AZN 1310.C.11; B.O.A, İ.AZN 1312.Ra.12; B.O.A, İ.AZN 1314.Ş.15.

¹⁵⁴ B.O.A, İ.AZN 1310.R.12; B.O.A, İ.AZN 1314.C.3.

¹⁵⁵ B.O.A, İ.AZN 1311.R.9.

okuyabileceklerdi. Ayrıca Patrikhane eğitim, sanat ve sanayi ile ilgili okullar açabilecek, bütün ticaret ve cinayet davaları karma mahkemelerde açık bir şekilde yapılacak gayrimüslimler arasında özel hukuku ilgilendiren davalar tarafların isteğine bağlı olarak Patrikhane’de görülebilecek, gayrimüslimler askerlik yükümlülüklerini bedelini ödeyerek de yapabilecekler, vilayet ve sancak meclislerinde Müslim ve gayrimüslim üyelerin seçimlerinin daha düzenli olabilmesi için nizamnamelerde gerekli değişiklik yapılacaktı.¹⁵⁶

Islahat Fermanı ile getirilen yeni uygulamalarından biri de, haklar alanındaki eşitliğin görevde de eşitliği beraberinde getirdiğinin vurgulanması ve Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de bundan sonra askere alınacağına belirtilmesidir. Askere gitmeyecek kişiler için bedelli askerlik uygulaması getirildi. Bir farkla ki, “bedelli askerlik” Müslümanlar için sınırlı ve ihtiyarî iken, Hıristiyanlar ve Yahudiler için mecburi olacaktı. 1855’te kaldırılan cizye yerine “bedel-i askerî” uygulamasına geçildi.¹⁵⁷ Gayrimüslimler böylece Müslümanlara karşı avantajlı bir konum elde etmişlerdi. Çünkü, Müslümanlar arasındaki ekonomik bozulmanın ve nüfusun azalmasının başlıca sebeplerinden biri askerlikti.¹⁵⁸

1856 Islahat Fermanı’ndan sonra Hıristiyan halkların, din-hukuk alanında iki önemli gelişme başladı. Bu gelişmelerin birincisi Hıristiyan cemaatlerin birer ulus haline gelme yoluna girmesidir. İkincisi, bu milletlerin kilise ve meclislerine ruhbandan olmayan laik üyelerin konmasıdır. Böylece Hıristiyan cemaatlerde uluslaşma ve laikleşme başlamış oldu. Hıristiyan halkın seçtiği laik temsilcilerle bu cemaatlerin eğitim, din, idare, maliye ve sivil işler alanlarındaki yetkileri genişledi. Askerlik hizmeti ya da bedel karşılığında haracın kaldırılması, mahkemelerde Hıristiyanların yemininin ve tanıklığının kabulünü de göz önüne aldığımızda bu cemaatleri, ulus olmaktan eksik kalan tek yanları toprağa dayalı bağımsız egemenlikleri olmaması idi.¹⁵⁹

Ruhbandan olmayan üyelerin kilise meclislerine girmesi ile başlayan süreç, her milletin kendi komisyonlarınca hazırladığı ve Bab-ı Âli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe giren nizamnamelerin oluşturulması ve ardından her millet için laik üyelerin de

¹⁵⁶ Bülent ATALAY;Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1922), s.16; ŞAHİN; Fener Patrikhanesi ve Türkiye, s.58.

¹⁵⁷ Ufuk GÜLSOY; “Cizye’den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, TÜRKLER, (Ed.: H.C.Güzel,K.Çiçek, S.Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara 2002,, s.87.

¹⁵⁸ Âli Paşa 1871’de Sultan Abdülaziz’e hitaben kaleme aldığı vasiyetnamesinde bu konuya değinmiştir. Bkz.:Engin AKARLI; Belgelerle Tanzimat-Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,s.31.

¹⁵⁹ Niyazi BERKES; Türkiye’de Çağdaşlaşma, YKY, İstanbul 2002, s.228.

katılacağı genel meclisler ve eyaletlerde bölgesel meclislerin kurulması ile tamamlandı. Yapılan bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nde milletlerin temsilcilerinden oluşan bir meclis ve bir anayasa kavramının düşünsel hayata girmesinde önemli rol oynadı.¹⁶⁰ İşte bu yüzden, Islahat Fermanı'na en büyük tepki, yine gayrimüslim cemaat yöneticilerinden ve ruhbandan geldi. Her cemaatin özel hak ve imtiyazlarının birleştirilmesi ve kanun önünde eşitlik sağlanması tepkiyi çeken başlıca konulardı. Diğer kiliselerden farklı imtiyazlara sahip olan Fener Rum Patrikhanesi, cemaat üzerindeki geniş yetkilerinin kısıtlanmasından memnun olmadı. Ayrıca kilise meclislerinin yanında halk temsilcilerinin kurulmasına da şiddetle karşı çıktı.

1856 Islahat Fermanı'ndan sonra hükümet Rum Kilisesi'ne baskısını arttırmak zorunda kaldı. Sinod, Islahat Fermanı'ndaki reform yetkilerinin kullanılmasına karşıydı. Patrik, 1856'da dünyevî ve ruhanî konuların ayrılmasıyla hiyerarşi için belirli aylıklar saptanmasına onay vermişti, ama, laik kesimin millet işlerinin yönetimine karışmasından da korkmaktaydı. Bab-ı Âli ertesi yıl da, bir anayasa üzerinde çalışacak geçici bir komite seçilmesini öngören, ayrıca anayasanın sahip olması gereken en önemli yanlarına dikkat çeken bir nota gönderme zorunluluğu duydu. Bu komitenin toplantıları sonucunda Rum milleti nizamnamesi ortaya çıkarıldı.¹⁶¹ 1861 tarihli bu nizamnameye göre patrikler kurulan meclislerin kararlarına uymak durumundaydılar. Nizamname gereği üç meclis oluşturuldu. Bunlardan ilki on iki metropolitden oluşan ve dinî işlere bakan ruhanî meclisti. İkincisi dört piskopos ile sekiz laikten oluşan karma meclisti. Bu meclis, milletin okul, kütüphane, hastane ve hayır kurumlarını yürütmekle görevliydi. Sonuncu meclis ise patriğin seçimini yapan umumî meclisti.¹⁶²

Islahat Fermanı'nın ardından, Balkanlarda, eğitimin Yunanca yapıldığı okullar yerine ana dili üzerinde eğitim yapan çağdaş okullar, kitaplıklar ve okuma yerleri açılıp, yeni matbaalar kurulmuş, kitap ve gazeteler yayımlanmış, eski ve harap olmuş kiliseler onarılırken çok sayıda yeni kilise de inşa edilmiştir.

¹⁶⁰ BOZKURT; *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s.170.

¹⁶¹ Roderic DAVISON; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, (Çev.: O.Akınhay), C.I, Papirüs Yayınevi, İstanbul 1997, s.148.

¹⁶² İlhan TEKELİ -Selim İLKİN; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1993, s.102.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Makedonya bölgesinde yaklaşık 2300 kilise ve 2000 okul inşa edilmiş ve onlarda yaklaşık 2500 papaz ve 3000'den fazla öğretmen ders vermiştir. Bu sayılar Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim halkına sağladığı eşitlik, tam anlamıyla din, eğitim, kültür hürriyetini ispatlamaktadır.¹⁶³

Reformlarla gayrimüslim cemaatlere verilen haklara Yahudilerin tepkisi Hıristiyanlardan daha farklı oldu. 1840 yılında Sultan Abdülmecid, Yahudilerin haklarını Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na göre teyit eden bir ferman yayınladı. 1841'de ise ilk Yahudi hahambaşısına Kudüs'te resmî statü ve Yahudi topluluğu üzerinde yetki tanındı. 1841 tarihinde ise Yahudilerin kamu yönetimindeki yerlerini koruyacakları ilan edildi. 1865'de ilan edilen Yahudi milleti nizamnamesi Rumlarınkinden farklıydı ve laik kesimin zaferi ile sonuçlanmıştı. Hahambaşı, İstanbul bölgesinin ruhanî başkanı olmanın yanı sıra, yeni belge uyarınca milletin sivil başkanı olarak da kaldı. her yerel topluluk kendi kendine örgütlendiği ve kendi hahamını seçtiği için, İstanbul'da bulunan hahambaşı başkentteki Yahudilerin dışında kalanlar üzerinde hiçbir ruhanî otorite kullanamıyordu.¹⁶⁴

Tanzimat'ın ilanında önemli etkileri olan iç ve dış kuvvetler, bitiminde de söz sahibi oldular. Tanzimat yenilikleri yukarıda da bahsedildiği gibi köylü kitleleri din farkı gözetmeksizin memnun ettiği halde, Müslüman ve gayrimüslim toprak sahipleri, iltizamın kaldırılması ile gelir kaynaklarında büyük daralma olan mültezim, voyvoda ve sarraflar, bu yoldan zenginleşmiş âyân ve çorbacıları¹⁶⁵, vergi verme yükümlülüğü olmayan Hıristiyan din adamlarını ve vakıf gelirleriyle geçinen kesimi oldukça rahatsız etti.

Tanzimat reformlarını engelleme yolundaki ilk faaliyetler de, Balkanlar'da ortaya çıkan isyanlar oldu. Bu isyanlarda rolü olan Müslüman ve Hıristiyan güçler, halkı isyan ettirmek için dinsel duygularını sömürmekte herhangi bir sakınca görmediler. Balkanlar'da başlayan isyan hareketleri ulusal-siyasal bir yapıya büründü. Böylece Balkanlar'da, çorbacıların önderliğinde ulusal uyanış, çağdaşlaşma ve sosyal reformculuk iç içe geçerek hız kazandı.¹⁶⁶

¹⁶³ Yusuf HAMZA; "1839-1912 Yılları Arasında Makedonya'da Yaşayan Slav Halkının Eğitim, Kültür, Ekonomik ve Siyasal Yaşamında Tanzimat'ın Olumlu Etkileri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara 1991, s.289.

¹⁶⁴ DAVISON; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s.149-150.

¹⁶⁵ "Çorbacı" deyimini Hıristiyan taşra zenginleri için kullanılmaktadır.

¹⁶⁶ TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.114.

1.3 I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

1861-1876 yıllarını kapsayan Abdülaziz saltanatı her ne kadar bir barış dönemi gibi göründü ise de, Batılı devletlerin destekleri karşılığında sağlanan ekonomik çıkarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun malî iflasına sebep oldu. Ayrıca iç ayaklanmalar sonucunda Karadağ, Sırbistan, Eflak ve Boğdan, Hersek gibi eyaletlerin özerkliklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nca tanınması Tanzimat'ta yapılmak istenen siyasal birlik ve Osmanlılık fikrinin iflasına delil oldu. Yapılan yenilikler neticesinde dış güçlerin elini, imparatorluktan çekeceğine olan inanç ise ortadan kalktı.

Meşrutiyet'in ilanı, imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan bir an önce sıyrılmak maksadıyla yapılan bir girişimdir. Meşrutiyet, iç ve dış etkenler sonucu ortaya konmuştur. Meşrutiyet'e geçişte, Balkan anayasacılığının önemli bir rolü olmuştur. Romanya'daki temsili, demokratik ve anayasacı gelişim sonucunda ortaya çıkan "Organik Nizamname", 1834 yılında Bab-ı Âli tarafından onaylanmıştı. Yine Sırbistan'da, 1804 ayaklanmasının ertesinde oluşturulan yarı temsili bir organ olan "Skupçina"¹⁶⁷ ile monarşiye geçilmiş; 1808, 1811, 1835 ve 1838 tarihli anayasal belgeler ilan edilmişti. 1869 tarihli anayasa ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen tanınmıştı. 1856 Islahat Fermanı'nın bir gereği olarak oluşturulan Cemaat Nizamnameleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasal girişimlerine öncülük eden bir diğer iç etkeni oluşturmuştur.¹⁶⁸ 31 Ocak 1876 tarihli Andrassy notası, dış güçlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilik taleplerinin başlıca belgesi oldu.¹⁶⁹ Dönemin padişahı olan Sultan Abdülhamit tarafından sadarete getirilen Mithat Paşa¹⁷⁰, Batılı Güçlerin girişimiyle toplanacak Tersane Konferansı öncesinde Kanun-ı Esasî'yi ilan ederek dış müdahaleyi bertaraf etmeyi planlamıştı.

Padişahla Mithat Paşa'nın mücadeleleri sonunda hazırlanan Kanun-ı Esasi projesi, bazı yerleri rötuş yapılarak kanunlaşmıştır. Bu Kanun-ı Esasi'nin "Teba'a-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukûk-u Umumiyesi" başlığını taşıyan ikinci faslın 11. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin yeni girmiş bulunduğu parlamenter hayatta Hıristiyan ve diğer gayrimüslim

¹⁶⁷ Bu kelime "meclis" anlamına gelmektedir.

¹⁶⁸ TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.128-131.

¹⁶⁹ DAVİSON; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, C.II, s.89.

¹⁷⁰ Mithat Paşa, daha önce vilayet valilikleri sırasında yaptığı çalışmalarla adından övgü ile söz ettirmişti. Kendisine İngiltere tarafından destek verilmekteydi. Dönemin İngiliz elçisi Sir Henry Elliot, Mithat Paşa hakkında çok olumlu fikirlere sahipti. B.O.A, Y.PRK.AZJ 1/52, 29. Z.1293 tarihli belge.

cemaatlerin vicdan hürriyeti ve önceleri verilmiş bulunan imtiyazları artık her padişahın değişmesiyle yenilenmesine gerek kalmayacak bir şekilde, bu anayasa rejimi ile de pekiştirilip, sağlaştırılmıştır.¹⁷¹

I.Meşrutiyet'te uyruklara tanınan haklar şunlardır;

Madde-8: Osmanlı Devleti uyruğundaki herkes, dini ve mezhebi ne olursa olsun "Osmanlı" sayılır.

Madde-9-10: Osmanlılar, kişi özgürlüğüne ve kişi dokunulmazlığına sahip olup, yasa dışında cezalandırılmazlar.

Madde-11: Dinsel özgürlükler tanınmıştır.

Madde-12: Basın kanun dairesinde serbesttir.

Madde-15-16: Kanun dairesinde genel ve özel öğretim yapma özgürlüğü vardır, okullar denetim ve gözetimi altında kalacaktır.

Madde-17: Osmanlı tebaası, kanun önünde hak ve görev bakımından eşittirler.

Madde-18-19: Devletin resmi dili Türkçe'dir. Türkçe bilmeleri koşulu ile herkesin devlet memurluklarına girebilecektir.¹⁷²

Anayasanın ilanı Müslüman ve gayrimüslim halk arasında büyük heyecan yarattı. Anayasanın ilanına ilişkin Mithat Paşa'ya hitaben yazılmış olan fermanda, "devletin bir süreden beri güçten düşmesine dış nedenlerden çok içteki yozlaşmanın yol açtığı, Abdülmecid'in tebaanın emniyetini sağlamak üzere Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş olduğu, buna dayanılarak serbestçe fikir tartışması yapılmasının semeresi olarak Anayasanın ilan edildiği, Tanzimat Dönemi'nde şimdiki gelişmeler olsaydı, anayasanın daha o zaman ilan edilecek olduğu, ülkenin ilerlemesi ve dış ilişkiler nedeniyle idare şeklinin yetersizliğinin ortaya çıktığı, halkın bir medenî topluma layık olan hak ve menfaatlerden, hürriyet, adalet ve eşitlikten istisnasız olarak yararlanmalarının amaçlandığı, meşrutiyetin bu nedenle ilan edildiği, bir meclis-i umuminin kurulduğu, eşitlik ve hürriyetin, bakanlar ve memurların sorumluluk ve yetkilerinin, mahkemelerin bağımsızlığının, şer'i şerif ahkâmına ve milletin bugünkü kabiliyet ve ihtiyacına, saadet ve ilerlemesine uygun olması nedeniyle Kanun-ı Esasi'nin kabul ve tasdik edildiği" yazılıdır.¹⁷³

¹⁷¹ ŞAHİN; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s.61.

¹⁷² TANÖR; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.145-146.

¹⁷³ Gülnihal BOZKURT; *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara 1996, s. 72.

Cemaatlerle Bab-ı Âli arasındaki mezhep işleri de 1295 (1879) tarihli bir nizamname ile Adliye Nezaretine verilmiş, bu duruma göre adı “Adliye ve Mezahip Nezareti” olarak değişmiştir. Bu nezaretin başlıca görevi, cemaatlerle hükümet arasındaki mukarreratın düzenlenmesiydi.

Padişah hükümetini, gayrimüslimler hakkında ıslahata sevkeden birkaç düşünce vardı. Bunlardan biri eğer cemaatini bağımlı durumda tutmaya çalışan yobaz bir kilise hiyerarşisinin yetkisi azaltılırsa, Batılı devletlerin azınlıklar lehindeki mücadelesinin dizginlenebileceği umuduydu. Dinî dogma ve kilise denetimi ne kadar arka plana itilebilirse, imparatorluğu Osmanlılık temelinde birleştirme şansı o kadar fazlaydı. Bu doğrultudaki bir millet reformu, laik hukukun kademeli olarak benimsenmesinin zaten hizmet etmekte olduğu gibi, devlet ile dinin ayrılma sürecini arttırmaya yardım edecekti.

Eğer milletlerde kilisenin etkisini azaltarak Hıristiyanlar arasındaki mezhep çatışmalarından bir ölçüde de olsa kaçınılabılırsa, Bab-ı Âli bundan yararlanacaktı. Bu çatışmalar Bab-ı Âli’ye yalnızca iç düzenin korunmasında büyük sorunlar çıkarmakla kalmıyor, ek olarak şu ya da bu mezhebin tarafını tutan büyük devletlerin müdahale etmesine yeni fırsatlar sunuyordu. Ayrıca, bir başka amaç da, eyalet metropolitlerinin cemaatlerine, kendi ceplerini doldurmak üzere topladıkları paraların devlet tarafından ellerinden zorla alındığını anlatarak Bab-ı Âli’ye karşı uyandırdıkları Hıristiyan düşmanlığını azaltmaktı.¹⁷⁴

¹⁷⁴ DAVISON; Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, s.138.

2. BÖLÜM

BALKANLARDA MİLLİ KİLİSE VE DEVLETLERİN OLUŞUM SÜRECİ

2.1 YUNAN BAĞIMSIZLIĞI

2.1.1 Yunan İsyanı

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumlar diğer Balkanlı milletlerden farklı olarak çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Bununla birlikte en yoğun olarak yaşadıkları yerler Mora, Teselya ve Ege Adalarıdır. Buraların Osmanlı egemenliğine girmesi I.Murat döneminde başlar. Yunanistan yönündeki fetih hareketi Yıldırım Beyazıt zamanında devam etti ve Sırp işgalindeki Makedonya Sırp'ların elinden alındı. Selanik (1430), Yanya (1431) ve Teselya'nın fethi ise II.Murat dönemindedir. Atina (1458), Mora (1460), Ağrıboz (1470) ve Yunanistan'ın Dalmaçya kıyıları (1479) ise Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı yönetimine geçti. Ege Adalarının önemlilerinden olan Limni (1456) ve Midilli de (1462) yine Fatih döneminde fethedildi. Mora'nın güneyinde iki küçük kale olan Modon ve Koron II Bayezit zamanında, Limni ve Midilli'nin dışında kalan Rodos (1522), Sakız ve diğer küçük adalar (Kiklat Adaları-1566) da ancak Kanunî Sultan Süleyman zamanında fethedildi. Yunanistan'ın güneyinde bulunan ve en önemli üç adadan biri olan Girit, I.İbrahim döneminde başlayan ve uzun yıllar süren savaşımlardan sonra ele geçirildi (1645-1669). Böylece bugünkü Yunanistan bölgesinin ve Ege Adalarının Osmanlı yönetimi altına girmesi tamamlanmış oldu.¹⁷⁵

Osmanlı yönetimi, erdemliliği, bütünselliği ile Yunan uyrukluların gelişimini ve hayatlarını derinden etkilemiştir.¹⁷⁶ Fatih Sultan Mehmet döneminde, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ihya edilmesi ve tüm dünya Ortodoksluğunun merkezi haline getirilmesi ile Patrikhane tüm Balkan halkları üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde Balkanlardaki tüm piskoposluklar Rumların eline geçmiş ve ayin dilleri bile Rumcaya çevrilmiştir. Rum köylüsünün mülkiyet hakkına sahip olması zaman içinde bu cemaatin zenginleşmesini sağlamış ve patrikhanenin de yardımıyla rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde Rumlara verilen ayrıcalıklardan biri de devletin önemli makamlarında kendilerine yer verilmesidir. İstanbul'daki Fenerli Rum aileleri 1669-1821 yılları arasında Divan-ı Hümayun tercümanlığını ellerinde bulundurdıkları gibi 1711-1821 yılları arasında

¹⁷⁵ Yavuz ERCAN; *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Yay., Ankara 2001, s.81.

¹⁷⁶ VRYONİS; "The Greeks Under Turkish Rule", s.49.

Eflak ve Boğdan Voyvodası olarak görev yapmaya başlamışlardır.¹⁷⁷ Bu suretle Rumlar, hem dinî, hem maddî hem de idarî açıdan Osmanlı Devleti'ndeki en imtiyazlı cemaat haline gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin XVII.yüzyılda içine düştüğü idarî, malî bunalımlar, sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. XIX.yüzyıla gelindiğinde elinde bulundurduğu bütün imtiyazlara rağmen, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız bir devlet kurmak için girişimde bulunan ilk millet Rumlar olmuştur.

Rumlarda milliyetçilik duygusu XVIII.yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Avusturya ile Rusya devletlerinin bunda büyük etkileri olmuştur. 1768-1774 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'nda Mora ve çevre adaları işgal eden Rusya, buradaki halkı kışkırtarak, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmayı başarmıştır. Savaş sonunda, Temmuz 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Rum sorunu yeni bir boyut kazanmıştır. Ruslar, bu antlaşmaya göre İstanbul'da bir Rus kilisesi kurmak ve diledikleri yerlerde konsolosluklar açma hakkına sahip oluyorlardı.¹⁷⁸ Bu antlaşma, zamanla Rusya'nın Osmanlı yönetiminde bulunan Ortodoks halklar üzerinde koruma hakkına sahip olmasına yol açtı. Daha doğrusu İstanbul'da kilise kurma yetkisi, kasıtlı olarak Rusya'nın Ortodoks halk üzerinde himaye yetkisi gibi algılandı ve buna dayanarak, Rusya projelerini gerçekleştirebilmenin yollarını aradı.¹⁷⁹ Rusya bu antlaşma ile, Osmanlı Devleti aleyhine Ortodoks cemaatlerle yapacağı her türlü hareketi meşru bir zemine oturtma fırsatını yakaladı.¹⁸⁰ 1787-1792 yıllarında bir ittifak kuran Avusturya ve Rusya, özünde Bizans İmparatorluğu'na tekrar hayat vermek olan "Grek Projesi" ni uygulamak istedilerse de bunda başarılı olamadılar. Tam bu yıllarda Avrupa'da esen ihtilal rüzgarları Osmanlı Devleti'nin Rum tebaasını da etkisi altına almaya başladı.

¹⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, C.VI, Üçdal Basımevi, (sad.: Dündar Günday), İstanbul 1984, s.2689.

¹⁷⁸ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 14. maddesi: Başka devletlere oranla özel kiliseden başka, Galata yakasında "Beyoğlu" adı verilen mahallenin yolunda, ana yolda, Rusya Devleti'nin bir kilise yaptırmasına izin verilecektir. Bu kilise, halka açık bir kilise olup Ruso-Grek kilisesi adı ile adlandırılacak ve bu kilise sonsuza dek Rusya Devleti elçisinin koruma altında olup her türlü saldırı ve işlerine müdahaleden uzak olarak güvenliği korunacaktır. Bkz.: Mustafa Nuri Paşa; *Netayic ül-Vukuat*, (Sad.: N.ÇAĞATAY), C.III-IV, TTK, Ankara 1992, s.78-79.

¹⁷⁹ Akdes Nimet KURAT; *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.32'de konu ile ilgili şu bilgileri verir: "Grek projesinin başlaması 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına kadar gitmektedir. Bu savaş sırasında, Çariçe'nin gözdesi olan Prens Potemkin, "Doğu Sisteminin Büyük Planı" adı ile, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma amacı güden bir tasarı hazırlamıştı. Bu tasarıda, Türklerin Avrupa'dan kovulmaları ve İstanbul merkez olmak üzere bir Rus prensinin yönetiminde bir Grek Devletinin kurulması öngörülmekteydi. Bundan dolayıdır ki, II.Katerina'nın Nisan 1779'da doğan torununa, İstanbul'un kurucusu Bizans İmparatoru Konstantin'in adı verilmiş ve bir çok Rum dadası alınmıştı. Aynı zamanda Rum gençleri için Petersburg'da bir askerî okul açılmış ve tasarlanan Grek devleti için Rum subaylar yetiştirilmesi hazırlıklarına başlanmıştı. Hatta Katerina, İstanbul'un Ruslar tarafından zaptının bir hatırası olmak üzere bir madalya bile hazırlamıştı.

¹⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, s.2692-2694.

Fransız Devrimi yıllarında, Yunanca konuşan Ortodoksların en çok tartıştıkları konular arasında köken sorunu yer almaktaydı. Batıcı, liberal, özgürlükçü, kısaca demokrasi ve özellikle Fransız Devrimi yandaşlarına göre, ulusun kökenleri ve atalar, Antik Yunan'dan kaynaklanmaktaydı. Bizans ve Patrikhane ise köhnemiş, istibdatçı ve yabancı bir düzenin temsilcisi olarak değerlendirilmekteydi. Böylece ulusçuluğun yaygınlaşmasıyla birlikte, liberaller tarafından Bizans ve Patrikhane dışlanır olmuştur. Ancak Patrikhanenin yanında yer alan bazı kesimler ki, bunlar Fenerli Rum aydınlarının bir kısmı, kilise yöneticileri, Bab-ı Âli ile işbirliği içinde olanlar, deniz ticareti yapanların bir kısmı ile çiftlik sahibi olanların bir kesimi, Bizans'ın ve Hıristiyan geleneğinin savunuculuğunu üstlenmişlerdi. Tutucular ve liberaller olarak tanımlanan bu iki kesim arasındaki tartışma giderek büyüdü ve Yunan Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, Patrikhane ile ilişkilerin otuz yıla yakın kesilmesiyle noktalandı.¹⁸¹

XVIII.yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'daki ticarî gelişme ve şehirleşme sonucu ortaya çıkan burjuva sınıfı, Aydınlanma çağı Avrupasının, etkisi altında, laik eğitimin gelişmesinde önemli rol oynadı. Böylece ortaya entelektüel bir sınıf çıktı ve bu grup da Yunan ulusal hareketinin felsefesini hazırlamaya başladı.¹⁸²

Rum eğitim sistemindeki değişiklik 1776'da yapılan kilise içi reformla, yönetimde ticaret kesiminin söz sahibi olması üzerine başladı. Eğitimde ruhban baskısının azaltılmasıyla, Yunan ulusalcılık ideolojisinin yayılmasında önemli etkisi olan akademiler gelişti.¹⁸³

Kazanılan ulusçuluk bilincine paralel olarak eğitime verilen önem arttı ve XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı sınırları içinde de hızlı bir okullaşma faaliyeti görülmeye başlandı. Başta İstanbul olmak üzere Teselya ve Mora'daki okulların dinî yapıları değiştirildi.¹⁸⁴ İzmir, Ayvalık, Sakız, Yanya, Selanik ve Atina gibi şehirlerde açılan okullarda, dinsel konulardan çok, Avrupa tarzında eğitim verilmeye başlandı.¹⁸⁵

¹⁸¹ MİLLAS; 1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler, s.54.

¹⁸² Charles-Barbara JELAVICH; The Establishment of The Balkan National States, 1804-1920, Seattle Uni. Washington Press, 1986, s.10.

¹⁸³ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN; Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK, Ankara 1993, s.32.

¹⁸⁴ İlknur POLAT; "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Rum Eğitim ve Öğretim Kurumlarının Yeri ve Önemi", ÜATSB, Ankara 1986, s.445.

¹⁸⁵ ERYILMAZ; Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, s.169.

XIX.yüzyıl başlarında, tüm bu gelişmeler doğrultusunda Rum toplumu giderek farklılaşmakta, hızlı bir değişimden geçmekteydi. Böylelikle daha çok Rum, ulusçuluktan söz etmekteydi. Bunun sonucu olarak, Osmanlı yönetimine duyulan öfke de giderek artmaktaydı.¹⁸⁶

1775 yılında Cunda adasında açılan Rum okulunda okutulan 1884 tarihli bir ders kitabından alınan bilgilerde, iktisadî ve sosyal yönlerden Türklerin nasıl çökertilebileceği anlatılmaktadır.¹⁸⁷ Rum aydınlar, halkı bir yandan okullar ve Patrikhane vasıtasıyla devlet aleyhine teşkilatlandırırken, bir yandan da yürüttükleri propagandalar sayesinde Avrupa devletlerini yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Avrupa'da bu dönemde Yunan davası ile ilgili dergi ve gazeteler ile Hellen Dostluk Cemiyetleri kurulduğunu görüyoruz. Choiseul-Gouffier, Lord Byron gibi ünlü Avrupalı yazın adamları çağdaş Yunanlıların kimlikleri sorgulamaya ve onları Antik Yunan'ın torunları olarak görmeye başlamışlardır.¹⁸⁸

Avrupalı aydınlarda oluşan Yunan hayranlığı ve bu hayranlığın sonucunda yazılan yazılar Avrupa'da Türkler aleyhine kamuoyu oluşmasına neden olmuştur.

Rum isyanını hazırlayan Etniki Eterya Cemiyeti¹⁸⁹, 1814'te üç Yunanlı tüccar, Patnos Adası'ndan Emanuel İksanto, Vanardalı Nikola İskofu ve Yanya'lı Atnas Çakalof tarafından Odesa'da kuruldu.¹⁹⁰ Görünürdeki amacı Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan toplumları eğitmek olan cemiyet gerçekte, İstanbul başkent olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu tekrar tesis etmek amacını taşıyordu. Bu, bağımsızlık amacıyla kurulan ilk dernek değildi.¹⁹¹

Kurulan cemiyetin başkanlığına etkin ve herkes tarafından tanınan bir kişinin getirilmesinin cemiyetin faaliyetlerine hız kazandıracaklarını düşünen kurucu üyeler, Aleksandr

¹⁸⁶ Richard CLOGG; *Modern Yunanistan Tarihi*, (çev. D. Şendil), İletişim, I. Baskı, İstanbul 1997, s.43 vd.

¹⁸⁷ Yavuz ERCAN; *The Nineteenth Century Balkanic Church/XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, Ankara 1987, s.28-29.

¹⁸⁸ Arzu Etensel İLDEM; *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, I. Basım, İstanbul 2000, s.45.

¹⁸⁹ Bazı araştırmacılar Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin asıl adının Filik-i Eterya olduğunu savunmaktadırlar. Murat Hatipoğlu, Etnik-i Eterya'nın tarihçiler tarafından yanlış olarak kullanıldığını, doğrusu Filik-i Eterya olan bu cemiyetin 1930'da Hamit ve Muhsin Beyler'e M.E.B tarafından hazırlattırılan "Türkiye Tarihi" ve yine M.E.B'nca 1931 yılında bastırılan "Tarih III" adlı eserlerde Etnik-i Eterya olarak geçtiğinden bu kitaplardan naklen şimdiye kadar Etnik-i Eterya olarak kullanıldığını belirtir. Murat HATİPOĞLU; *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 8.

¹⁹⁰ Süleyman KOCABAŞ; *Tarihte Ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul 1984, s.50.

¹⁹¹ Şair Rigas, Rusya'ya bağlı İpsilanti ailesinin teşvikiyle, II.Katerina'nın kışkırtmasıyla ortaya çıkan ve henüz yatışmamış isyanı Yunanistan'da tekrar canlandırmak amacıyla Synomatie adlı gizli bir derneği Bükreş'te 1790 yılında kurmuştur. La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, s.281.

İpsilanti'ye¹⁹² Cemiyet başkanlığını teklif ettiler. Aleksandr İpsilanti ise bu görevi kabul etti.¹⁹³ Etniki Eteryia Cemiyeti'nin çalışmaları, isyan için gerekli zemini Avrupa ve Osmanlı Devleti sınırları içinde hazırladıktan sonra ilk isyan başlatıldı. Ancak sanılanın aksine isyan Mora'da değil Eflak ve Boğdan'da patlak verdi. Aleksandr İpsilanti'nin bu kararı vermesindeki en büyük etken, Eflak ve Boğdan'la sınır komşusu olan Rusya'dan isyan sırasında destek alabilmektir. Ancak İpsilanti beklediği yardımı, o sıradaki Avrupa'daki gelişmelerden etkilenen Rusya'dan göremedi. Ayrıca, Sırp, Romen ve Bulgar halkı da isyana destek vermedi. Bunun nedeni, 1711-1821 yılları arasında Eflak ve Boğdan'ı yöneten Fenerli Rumların, halk üzerinde bıraktığı nefret duygusudur.¹⁹⁴ Bu suretle Rum isyanının ilk etabı Osmanlı Devleti'nin başarısı ile sonuçlanmıştır.¹⁹⁵

Eflak ve Boğdan'daki isyan bu şekilde bastırılırken, Mora'da aynı zamanda başlatılan isyan hareketi hızla yayılmış ve Ege Adaları'na sıçramıştır. Bu isyan da Osmanlı kuvvetlerince bastırıldıysa da bir yandan Avrupa devletlerinin müdahalesi, diğer yandan Rusya'nın savaş ilanı sonucu Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imza edilen 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti 4 Nisan 1826'da İngiltere ve Rusya arasında imzalanan Yunan probleminin çözümüne yönelik olan Saint Petersburg protokolünü kabul etmek durumunda kaldı.¹⁹⁶ Yunan Devleti'nin kurulmasını Osmanlı Devleti, büyük güçlerin Yunanlıların lehine yaptıkları baskı sonucu kabul etti.

Yunanistan Devleti'nin kurulmasının ardından Rumların Osmanlı topraklarındaki emelleri son bulmamıştır. Bulgarların kendi milli kiliseleri olan Eksarhlığın kurulmasından sonra, gözlerini Makedonya'ya çevirmesi üzerine Yunanistan da Makedonya ile ilgili bir takım tedbirler almaya ve bu amaçla çeteler kurmaya başladı. Kurulan Rum çetelerinin ortak amacı, Osmanlı idaresine saldırmak, köylüleri vergiye bağlamak, Eksarhlığa bağlı kiliseleri zapt etmek, daha önce Patrikhane'ye tâbi iken, Eksarhlığı tercih eden halkı tekrar Patrikhane'ye döndürmek, isyan çıkarmak, Makedonya'da Rum nüfusun Bulgarlara oranla daha fazla olduğunu ispatlamaya çalışmak ve nihayetinde Makedonya'nın Yunanistan'a

¹⁹² İpsilanti, eski Boğdan Voyvodası Constantin İpsilanti'nin oğlu ve Rus Çarı'nın yaveridir. Bu ilişkileri nedeniyle İsyanı Boğdan'ın başkenti Yaş'ta başlatmıştır.

¹⁹³ Ahmet Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, s.2699-2700.

¹⁹⁴ Ahmet Cevet Paşa; *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s.2745-2748.

¹⁹⁵ N.IORGA; *Osmanlı Tarihi*, (Çev.:B.S.Baykal), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1948, s.249-251.

¹⁹⁶ Ayrıntı için Bkz.: Nihat ERİM; *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, İstanbul 1953, s.284.

ilhakını sağlamaktı. Yunanistan'ın bu noktada en önemli dayanak noktası Yunan emellerine hizmet eden Fener Patrikhanesi olmuştur.¹⁹⁷

2.1.2 Yunan İsyanına Karşı Fener Rum Patrikhanesi'nin Tutumu

Patrikhane, isyan karşısında tutarlı ve ayrıntılarıyla düşünülmüş bir siyaset geliştiremedi.¹⁹⁸ Hıristiyanlık, Antik Yunan'a karşı çıkmaktaydı. Ortodoksluk da kilise aracılığı ile Antik Yunan'a karşı ve dolayısıyla "Yunan"a karşı tutumunu yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Oysa çağdaş Yunan kültürü ve edebiyatı, Yunana karşı çıkmış olan düşünsel bir hareketten, yani Hıristiyanlıktan etkilenmekte, hatta Yunan ulusçuluğunun kendisi, temellerinin birini de Yunana karşı mücadelesiyle yaşamış olan Ortodoksluğa ve Bizans'a dayandırmaktaydı.¹⁹⁹ Din çevreleri, aydınlanma hareketinin karşısında kimi zaman ilgisiz kalmış, kimi zaman ise karşı çıkmıştı. Kyrillos Loukaris'ten sonra Patrikhane yeniden bir basım evi kurduğunda, ilk yayımladığı risale "Pederler Öğretisi" olmuştur (1798). Zamanın Patriği Gregorios ise kilisenin ileri gelenlerine gönderdiği bir bildiri ile bu matbaayı kurduktan sonra Batı'dan her türlü kitap ithalini yasaklayacağını, yalnız din kitapları basacağını ve yine dine zararlı kitaplara da el koyacağını bildirmişti.

Neophytos Bambas (1776-1855) eğitim alanına kilisenin yaklaşımı konusunda "*ister ilgisizlikten olsun, ister bir ilke gereği Bab-ı Âli, Hellas'taki eğilimin yeniden doğuşu konusunda hiçbir zaman karşı çıkmamıştır. Bu mutlu gelişmenin gerçek düşmanları kendi aramızdadırlar. Hellen unsurunun bir numaralı ögesi olan bu çok güçlü ruhanî sınıfın peşin yargıları ya da ilgisizliği eğer çabalarımızla denetim altına alınabilirse Türklere karşı yapılacak çok az şey kalacaktır.*"²⁰⁰ demektedir.

Patrikhane her ne kadar aydınlanma hareketine karşı ilgisiz kalmışsa da, Rumlaştırma politikası sayesinde, halkta ulusal bilincin oluşmasında dolaylı da olsa etkili olmuştur. Balkan halkları, Osmanlı Devleti'nin kendilerine hiçbir zaman uygulamadığı, öz benliklerini yok etmeye yönelik kültürel baskıyı, Rumlardan görmüş ve kendi öz kimliklerinden uzaklaşarak Rumlaştırılmıştı. Zamanla Fener Patrikhanesi'ne bağlı Balkan halkı, tümüyle Rum-Yunan olarak kabul edilmeye başlanmıştı. Bu anlayışın etkisiyle, Rum isyanı için kültürel zemini hazırlayanlardan Velestinli Regas, şiirlerinde, "Bütün Makedonların birlikte ayaklanmasını"

¹⁹⁷ KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, s.209.

¹⁹⁸ ADANIR; *Makedonya Sorunu*, s..52.

¹⁹⁹ Herkül MİLLAS; *Yunan Ulusunu Doğuşu*, İletişim Yayınları, I.Baskı, 1994, s.133.

²⁰⁰ MİLLAS; *1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler*, s.40.

ve Yunan bağımsızlığı için “Bulgar, Arnavut, Sırp ve Romenlerin kılıçlarını çekeceklerini” belirtmekteydi.

Bizans İmparatorluğu’ndan geriye kalan tek kurum, 1602 yılına Fener semtine taşınan ve bu adla anılmaya başlayan Fener Rum Patrikhanesi idi. Bu yüzden, Fener Rum Patrikhanesi, bir bakıma Bizans düşüncesinin ayakta kalan tek kurumu oldu. Osmanlı yönetimi, egemenliği altındaki tüm Ortodoksların yönetimini bir merkezde toplayabilmek ve böylece denetimini sağlamak amacıyla, İstanbul Patriğinin etki alanını genişletmişti. Böylece, XVII. yüzyılın sonunda Patrikhane, İmparatorluğun çeyrek nüfusu olan 8 milyon Hıristiyanı yönetimi altına almıştır.²⁰¹

Patrikhane, sahip olduğu yetki ve imtiyazları zaman zaman etki alanını genişletmek maksadıyla kullanmış, Rum olmayan milletleri sindirmek için çalışmıştı. Yunanca’dan başka bir dil kullanmayan ve dolayısıyla, hizmetlerini de bu dille yürüten Patrikhane, etnik köken bakımından farklı, fakat, Ortodoks olan halklar üzerinde oluşturduğu etki ile, Slavlar ve Romenler gibi Balkan halklarının Hellenize olmasını sağlamıştı.

Fener Rum Patriği, 1800 yılında metropolitlere gönderdiği bir tamimde, Bulgar kilisesine bağlı okullarının kapatılmasını emrederek, Bulgar dili ile ayin yapılmasını yasaklamıştı.²⁰² Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin giderek artan nüfuzu, Rum halkta da, diğer Ortodoks reaya üzerinde bir üstünlük duygusunu ortaya çıkarmıştı. Rumlar, Patrikhane içindeki nüfuzları sayesinde, Bulgaristan’daki bütün dinî makamları ele geçirmiş ve bölgenin ticaretinde de önemli bir hakimiyet kurmuşlardır.²⁰³

Her ne kadar Fener Rum Patrikhanesi ve devletin üst kademelerinde görev alan Fenerlilerin isyanda parmağı olduğu iddia edilse de tüm Fenerlilerin isyana destek verdiğini söylemek zordur. Çünkü onlar, Osmanlı sisteminde sahip oldukları avantajları kendi elleriyle yok etmek istememişlerdir. Kendi çıkarlarıyla İmparatorluğun bütünlüğünün korunmasını bir tutmuşlardır.²⁰⁴ Hatta bu nedenle, bağımsızlık yanlısı liberallerin saldırılarına uğramışlardır.²⁰⁵

²⁰¹ JELAVIČH; *The Establishment of the Balkan National States*, s.9.

²⁰² İNALCIK; *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.19.

²⁰³ İNALCIK; *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.18.

²⁰⁴ CLOGG; *Modern Yunanistan Tarihi*, s.36

²⁰⁵ Yazarın kendisini “Anonim bir Hellen” şeklinde tanıttığı bir risalede, Osmanlı yönetiminden yana olarak değerlendirip suçladığı Fenerliler ve din adamları hakkında şu şekilde bahseder: “*Bunlar, bir şans sonucu çok varaya ve çok kusura konmuş olanlardır; başkalarını düşünmeden memnun yaşarlar. Bunlar, rezil soylular,*

Fenerli Rumlar, ulusal bir Yunan devletinden çok, Rum soyluların yani kendilerinin yönettiği, Yunanca'nın devlet dili olduğu çok uluslu Bizans İmparatorluğu'nun canlandırılmasına taraftar olmuşlardır.²⁰⁶ Fenerlilerin az bir kısmı bağımsızlık savaşında etkin bir görev almıştır.²⁰⁷ Bizans düşünürleri kuranlar da genelde pasif bir durum sergilemişler ve tek bağımsız Ortodoks devlet olan Rusya'dan destek beklemişlerdir.²⁰⁸ Sonuçta liberallerin ulusal devlet istekleri ve faaliyetleri ile liberallerin tutucu güçler olarak nitelediği Ortodoks Patrikhanesi ve Fenerlilerin Bizans düşlerini kapsayan Megali İdea'ya temel oluşturan görüşleri, Osmanlı Devleti için aynı olumsuz etkiyi yapmıştır.

Patrikhane her ne kadar Antik Yunan kültürünü savunan aydın kesimi desteklemese de, büyük çapta liderliğini aydınların üstlendiği Yunan İsyanına katkıda bulunmuşlardır. Bunun bir sebebinin, II.Mahmut döneminde yapılan hukukî düzenlemelerin, Fener Rum Patrikhanesi'nin yetkilerini azaltmasından kaynaklanan öfke kızgınlık olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, 1808 yılında Sırpların Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmalarında rolü tesbit edildiği için görevinden uzaklaştırılan V. Grigorios 1818 yılında üçüncü defa göreve getirildikten bir süre sonra Eflak ve Mora isyanlarıyla ilgisi tesbit edilince, önce görevinden azledildi.²⁰⁹ Patrik bu aşamada isyana katılanları afroz ettiyse de son manevrası bir işi yaramadı. Patrikhane'de yapılan arama sonucunda Moralı isyancılara yazılan mektuplar, İstanbul'daki hazırlıklar için verilen bilgiler, Osmanlı Hariciyesinde çalışan Rum tercüman ve memurların yaptıkları casusluklar, İngiliz ve Fransız elçiliklerinden edinilen bilgiler, özellikle Rusya'daki hazırlık safhaları, Odesa'daki Etnik-i Eteryia merkezinden gönderilen silahlar, dünya Ortodoksluk alemine yazılmış yardım beyannameleri ve bu yardımlara ait makbuzlar ve daha pek çok suç unsuru ele geçirildi.²¹⁰ II.Mahmut'un emri ile yaftası²¹¹ göğsüne asılarak paskalya gecesi Patrikhane'nin orta kapısında asıldı.

cimri ve cahil bapiskoposlardır. Bunlar küstah ve gerçekten cemaatin barbar ileri gelenleridir. Her soruya cevap yetiştiren cahillerdir...Nihayet bunlar ki, aşağılık bir ruh hali ile, kendi özgür istekleriyle tirana, yaşamlarını, varlarını, yoklarını ve namuslarını sattıktan sonra, başkalarından , yani zorla köle olanlardan, başka türlü olmakla da böbürlenirler....Hellas düşmanı Fenerli bir soylunun Osmanlı ordusunun düzenlenmesi için çalışmaya başladığını ve savaş tekniğini de öğrettiğini de duyudum. Ne ayıp, bu nasıl kötülüktür?" MİLLAS; 1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler, s.183.

²⁰⁶ JELAVICH; *History of the Balkans*, s.56.

²⁰⁷ CLOGG; *Modern Yunanistan Tarihi*, s.36.

²⁰⁸ JELAVICH; *History of the Balkans*, s.57.

²⁰⁹ Bülent ATALAY; "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri", *TÜRKLER*, (Ed.: H.C.Güzel,K.Çiçek, S.Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.XIII, Ankara 2002, s.88.

²¹⁰ ERCAN; "XIX. Yüzyılda...", s.28.

²¹¹ Rum patriğinin yaftası: cümleye malûm olduğu vechile

her sınıf ve her milletin zâbit ve söz sâhibi olanların farîza-i zimmetleri olduğu vechile kendülerinin zir-i nezâret-ü idâresine efrâd-ı nâsı gice ve gündüz gözedüb herbir ahvâl ve harekâtlarını anlamak ve hilâf-ı rızâ harekât-ı rediyeden her neye vâkıf olur ise Devlet-i aliyyeye haber vermek vazife-ı me'muriyetlerinden olduğu

Patrik'in idamının ertesinde Mora ve Rumeli'nde misilleme hareketi başlamıştır. Yerel Müslüman nüfusun on katı olan Rum isyancılar kontrol altına alınamayan bir kıyıma giriştiler. Bu kıyımda onbinlerce Müslüman öldürüldü. Bu olaylar, Mora'da müstahkem Tripolis kentinin yağmalanmasıyla son buldu. Modern Yunanistan'ın ilk büyük tarihçisi Yunanesever George Finlay Yunan isyancılarının davranışları karşısında dehşete düşmüştü: *"Bu olayda görüldüğü gibi insanların hemcinslerine böylesine zulüm yapmalarına çok seyrek rastlanılmıştır...Kadınlar ve çocuklara öldürülmeden önce işkence yapıyordu. Rumlar kenti ele geçirdikten kırksekiz saat sonra , özellikle kadın ve çocuklardan olmak üzere, her cins ve yaştan iki bin kadar kişi toplayıp en yakın dağa götürdüler ve orda hepsini öldürdüler."*²¹²

2.2 BULGAR BAĞIMSIZLIĞI

1396 yılında Yıldırım Beyazıd'ın oğlu Süleyman'ın Tırnova'yı almasıyla Bulgaristan Krallığı'na son verilerek Bulgar toprakları Osmanlı Devleti idare sisteminde bir eyalet olarak

misellü patrikler dahi sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde âsûde-nişin-i emn-ü istirâhat olan reâya üzerinde nash olunmuş zâbit olup ibtida kendüleri ferâ'iz-i raiyyet ve istikameti bizzât iltizâm ve merkez-i rastî ve sadakatda sebât vekyâm etmek ve ol usul üzere milletin daima eyü ve fenasını bilerek ve herbâr ahvâllerini arayub sorarak içlerinde fenalık ve habâsete meyl ve mutâbaat idenleri anladıkta nasihat kabul edenleri nash-u pend ve iktizâ ider ise âyinleri üzere te'dib ve terbiye itmek ve nasihat ve terbiye kabul itmeyüb me'lanette ısrar edenleri vaktiyle haber vererek doğruluğu ifâ ve olvehile devlet-i aliyye sâyesinde nâil olduğu bunca imtiyâzât ve inâyâtın oldukça teşekkürünü edâ eylemek farîza-i zimmet iken Rum patriği olan abis ötedenberü sûret-i zâhirede izhâr-ı sadâkat mesleğini göstermiş ise de bu defâ milletin beyninde bâzı kendiyü bilmez müfsidler bâzı vesâvis-i şeytâniyyeye itbâen bir vakitten berü kurmuş oldukları fesada beherhal hâin-i mersûmun ilmi lâhik olmuş idüğünden kendisü bu makule dâiye-i bâtilanın hiçbir vakitte başa çıkamayacağını ve bu kadar bin seneden berü min indillah müeyyed ve ilâ kıyâmıssâa bekası âyât-ı semâviyye ile sâbit ve müekkid olan din-ü devlet-i Muhammediye hakkında o makule süihayal bir emr-i muhal idüğünü kendüsü bilüp ve bilmeyanlara bildirmek lâzım iken zamir-i habâset-semirinde merkûz olan delâlet ve hıyânet iktizasında o misüllü sade-dil müfsidler men ve zecrtiyle pes perde-i hafâda i'mâl-ı hıyel-ü desâise cesâret ve az kaldı ki bütûn milleti ve içlerinde bi-cürm olan nice aceze ve biçâre reâyayı umûmen kahr-u gazab-ı zulillahîye duçar etmek mertebesinde mühlîke-i uz mâya sevk eder böyle yollu bir fesâhat-ı cesimiye cür'et itmiş olduğu gereği gibi meydana çıktığından başka mukaddemce fesâd-ı mekûr Devlet-i aliyye memurları ma'rifetiyle haber alınarak cümleye ilân olunduğu esnada mücerred Devlet-i aliyyenin reâya ve berâyası hakkında mecbûl olduğu şime-i rahm-u şefkat iktizâsınca kendülerini peşince ikaz ve cadde-i selâmete dâvet için tenbihât-ı lâzimeyi mütezammin Patrikhâneye alenen buyuruldu-i âli isdârile habîs-i mersûm tarafından derhal iktizâ eden mahallere şedid aforoz kâğıtları irsâliyle bir mahalde reâyadan bir güne fesâd vukua gelmemesi tenbih olunmuş iken muktezây-ı habâset-i müstemirresi üzere cümleden ziyâde kendüsü mütenebbih olmayarak şimdiye kadar vuku bulan fesâd-ı şikak ve insilâb-ı emniyyet ve ihtilâl-i âsâyişe sebep-i müstakil olduğundan fazla kendüsü Moralı olmak mülâbesetiyle bu defâ Mora Cezîresinde vilâyeti olan Kalavrita Kazası reâyasından bâzı igfâl ve izlâl olunmuş bi-magz eşkiyâ taraflarından hilâf-ı tavr-ı raiyyet vukua gelen bâzı felâhat-u şenâatde medhal-i küllisi olduğu mütehakkik ve olvehile eşkiyây-ı merkumenin bi-avnihi taalâ duçar olacakları kahr-u felâkete hâin-i mersûm sebep-i müstakil olarak gerek Devlet-i aliyye aleyhinde ve gerek zimmen kendü milleti hakkında ezher cihet hıyânet-ü habâseti bütûn bütûn açığa çıkmış ve olvehile izâle-i vücûd-ı habâset-âlîdî lâzım gelmiş olduğundan hâin-i mersûm ibreten lilsâirin salb olunmuştur. . Şehabettin TEKİNDAG, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *BTTD, C.II, S.II, s. 49.*

²¹² Misha GLENNY; *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, (Çev.: M. HARMANCI), Sabah Yay., İstanbul, 2001, s.44.

idare edilmeye başlanmıştır.²¹³ Din ve mezhep işleri bakımından Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanan Bulgarların kültür yapılarına dokunulmamıştır. Yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkiler ise kanunnamelerle tespit edilmiştir.

Sırp'ların 1804'de millî nitelikteki ilk ayaklanmayı çıkarmaları, ardından da Yunanlıların 1830'a gelindiğinde bağımsız devletlerini kurmalarına rağmen, Bulgarlarda millî uyanışın XIX.yüzyılda başlamasının bazı sebepleri vardır. Birincisi, Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan İstanbul'a olan yakınlığıdır. Bu yakınlık, Bulgarların idaresini, Osmanlılar için kolaylaştırırken, Bulgarlar da diğer Balkan milletlerine göre siyasi otoriteyi çok daha yakından hissetmişlerdir. Ayrıca Bulgarların yaşadıkları bölgelere Osmanlı nüfusunun göçü çok daha yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.²¹⁴

Günümüz anlamı ile Bulgarların millet olarak tanınmaları, XVIII.yüzyılın sonlarına rastlar. Bulgarları, kendileri ile aynı mezhepten olan ve dilsel olarak da yakın olan Ruslar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tanımışlardır.²¹⁵ Bulgarlar millî kimliklerini neredeyse kaybetmiş olmalarına rağmen XIX.yüzyılda büyük bir millî kalkınma yaşadılar. Bu uyanışta Osmanlı Devleti'nin yönetiminde meydana gelen aksaklıklar rol oynamıştır.

II.Viyana Kuşatmasından sonra Osmanlı Devleti'nin uğramış olduğu mağlubiyet sonucunda, Balkanlardaki eyalet sisteminin yönetiminde bir takım aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomik sıkıntılar, beraberinde asayişsizliği de getirmiştir. Ancak bu dönemde vuku bulan isyan hareketleri "hayduk" adı verilen ve milliyetçilikle uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmayan birkaç çapulcunun çıkarttıkları hareketlerdir. Liderlik vasfına sahip olmayan bu şahıslar büyük kitleleri peşlerinden sürükleyemedikleri gibi, yapmış oldukları faaliyetler ile kendi milletlerini de bıktırmışlardır.²¹⁶

XIX.yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, askerî ve idarî konularda içinde bulunduğu sıkıntılar, Avusturya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki askerî gücünün sağlamlaşması neticesinde iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

²¹³ Yusuf HALAÇOĞLU; "Bulgaristan", DİA, C.VI, İstanbul 1992, s.399.

²¹⁴ Nikolay TODOROV; *Bulgaristan Tarihi*, (Çev.: Veysel Atayman), Öncü Kitabevi, İstanbul 1979, s.45-46.

²¹⁵ E.Z.KARAL; *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara 1988, s.84.

²¹⁶ Hüdaî ŞENTÜRK; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, TTK, Ankara 1992, s.44.

Bulgarların millî uyanışında asıl etken, Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgarlara karşı gösterdikleri tutumdur.

Osmanlı yönetimi, Bulgar topraklarını fethettiği andan itibaren Bulgarlara ait Ohri Başpiskoposluğunun özerkliğine dokunmadı.²¹⁷ Tırnova Patrikliği kapatıldıktan sonra, bu patrikliğin ruhanî nüfuz bölgesini elde etmek isteyen Ohri Başpiskoposluğu ile Fener Rum Patrikhanesi'nin arası açılmıştır. bu açıdan Ohri Başpiskoposluğu Rum nüfuzunu Balkan içlerine yayılmasında bir engel teşkil etmekteydi. 1466 yılında Osmanlı-Arnavut mücadelesinde Arnavutları destekleyen Ohri Başpiskoposluğu ile Osmanlı yönetiminin arası açıldı. 1557'de ise İpek Patrikliği'nin yeniden kurulması ile Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı olan Ruhanî nüfuz bölgesi gittikçe daraldı.²¹⁸ Fener Rum Patrikhanesi, 1767 yılında Bulgarların kalan tek kalesi olan Ohrid Başpiskoposluğu'nu kaldırdı.²¹⁹ 1800 tarihinde ise, metropolitlere gönderilen bir başka tamimle, Bulgar kilise mekteplerinin kapatılması, kiliselerde yalnız Yunanca yazılmış din kitaplarının okunması, aynı zamanda okullarda da sadece Yunanca eğitim verilmesi emredilmişti. Eski Bulgar edebiyatının kalıntıları her yerde dinî bir gayretle yok edilmekteydi. Rum papazı Hilarion, Tırnova Katedrali'nin mihrabı arkasında bulunduğu eski Bulgar Patrikliğine ait kütüphaneyi törenle yaktırmıştı. Hellenleştirme yolunda atılan bu adımlar sayesinde Bulgarların artık kendilerini Bulgar saymaktan utanır oldukları kaydedilir. Bulgarlık Rila, Hilandar manastırları gibi dağlara sığınmış ve özel izinleri bulunan manastırları hariç, Rumların manevî baskılarına boyun eğmiş durumda idiler.²²⁰

XVIII.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Bulgar aydınlanmasını başlatan önemli sebeplerden biri de, Bulgarların ekonomik bakımdan belirli bir düzeye gelmiş olmalarıdır. Bu gelişme, başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde küçük sanayinin güçlenmesi ile başlayarak üretici ve işçi kesiminin ekonomik bakımdan gittikçe zenginleşmesini sağladı. Toprak sahibi olma hakları bulunmayan Bulgarlar, ortakçı şeklinde tarım kesiminde de yerlerini aldılar. Birer ticaret merkezi olan Gıbrova, Kızanlık, Karlova, Samakov gibi şehirler çoğalmaya başladı. Bu gelişmelerin ardından Bulgarlar uluslararası ticarete yöneldiler.²²¹

²¹⁷ Doné ILIEVSKI; *The Macedonian Orthodox Church*, Skopje 1973, s.28.

²¹⁸ KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, s.19-20.

²¹⁹ L.S STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, New York, 1958, s.366.

²²⁰ İNALCIK; *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.19.

²²¹ Mahir AYDIN; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul 1996, s.18.

Rum tacirler hiç farkında olmadan büyük bir yangının ilk kıvılcımlarının çıkmasına neden olmuşlardır. Çünkü Bulgarlar, Rum tacirler ile yaptıkları işbirliği sayesinde ticarete oldukça ilerlemişler ve Osmanlı ülkesinin Selanik, İstanbul gibi büyük şehirleri ile Viyana, Moskova, Petersburg gibi büyük Avrupa ve Rus şehirlerinde zengin Bulgar kolonileri kurmuşlardır. Özellikle daha önce Bulgar muhacirlerinin kaçıp sığınmış oldukları Romanya'nın Bükreş ve Ukrayna'nın Odessa şehirleri Bulgar kolonilerinin en büyüklerini oluşturmuştur.

Bu kolonilerde yaşayan Bulgarların sosyal ve siyasî yaşantılarında da büyük değişiklikler meydana gelmiş ve Avrupa ile Rusya'da yavaş yavaş milliyetçi fikirler ile tanışmaya başlamışlardır. Bu şehirlerde loncalar de klüplerde teşkilatlanan Bulgar tüccarları Avrupa'da esen milliyetçilik fikirlerini de kendi milletlerine taşımaya yönelmişlerdir.

Ekonomik güçlerini arttıran Bulgarların, ilk önceleri Fener Rum Patrikhanesi'nin baskısından kurtularak bağımsız bir kilise kurmak yolunda başlattıkları isyanlar, daha sonra boyut değiştirerek Osmanlı Devleti'ne yönelmiş ve bağımsızlık amacına yönelmeye başlamıştır.

3.2.1 Bulgar Millî Uyanışında Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı yönetimi esnasında XVII.yüzyıl ortalarına kadar sadece dinî konuları içeren Bulgarca üç kitap basılmıştı.²²² Ülkede kilise ve manastırlara bağlı ilkokullardan başka eğitim kurumu mevcut değildi. Bu okullarda da bozuk bir Slavca ile yazılmış dinî kitaplar ezberletilmekteydi. Bu şartlar altında Ortodoks kilisesine bağlı olan dinî teşkilat rumlaştırma işinde esas rolü oynuyordu.²²³ Bulgar milletinin neredeyse yok olma sınırına geldiği, Bulgar din adamları tarafından farkedilmişti. Bu durum, Bulgar milleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu kişiler, işe ilk önce kendi halklarını eğiterek başlamışlardır. Böylelikle Bulgarların Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı başlattıkları hareketin asıl yönlendiricisi, Bulgar din adamları olmuştur. Daha doğrusu Bulgarların kendi millî kiliselerini kurma isteği, din adamlarının çabaları sonucunda kuvvet kazanmıştır.

²²² İNALCIK; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, s.19.

²²³ ERCAN; XIX.Yüzyılda Balkanlarda Kilise, s.31.

Osmanlı-Fener “çifte hükümlerliği” altında oldukça örselenen Bulgar özgüveninin yükseltilmesi için ilk denemeler, rahipler tarafından başlatıldı. Sadece manastırlar, özellikle güneybatı Bulgaristan’da kutsal Rila dağındaki Zograf ve Hilendar manastırları, Bulgarların Ortaçağ edebiyatının fiilen kuşaktan kuşağa aktarılabileceği yerlerdi. Bulgar tarihî bilincini yaratmaya çalışan ilk kişi Sofya’nın Katolik piskoposu Peter Boğdan oldu.”Bulgar Çarlığının Tasviri” (Opisanie na Bolgarska Tsartvo) adlı eseri kaleme aldı, ama Bulgarların çoğuna hitab etmeyen Roma Katolisizminin hizmetindeki bu kişinin mesajı kimsede pek derin etki yapmadı.²²⁴

Bulgarlar arasında etkili olan ilk girişim, 1722’de bir sanat ve ticaret merkezi olan Bansko’da doğan rahip Otets Paisiy tarafından gerçekleştirildi. 1762’de Hilender Manastırı rahibi Paisiy idi. “Bulgar Ulusunun, Çarların ve Azizlerin Tarihi” adlı bir yapıt kaleme aldı. Bulgar halkının şanlı geçmişini anlatan yapıtında Paisiy, ülkesinin ulusal bilincini uyandırmayı başlıca hedef edinmiştir. Bu eserde Paisiy, Bulgarlara mazideki şan ve şerefi anlatmakta ve milletine şöyle hitap etmektedir: “*Ey Bulgar, ecdadını öğren, dilini tanı...Ben bütün Bulgarlara bizim milletimizin dahi şanlı bir millet olduğunu göstermek için bu tarihi yazmak zahmetine girdim...Öyle Bulgarlar tanyorum ki şaşkınlıkları içinde kendi soylarını unutacak kadar ileri gidiyorlar ve bunu bilmiyorlar. Bilakis Yunanca okuma yazma öğreniyorlar; hatta kendilerini Bulgar saymaktan utanıyorlar. Ey akılsız millet, Bulgar adını taşımaktan neden utanç duyuyorsun; neden öz dilinde okumak ve düşünmek istemiyorsun?...Bulgar, gaflete düşme, dilini ve neslini öğren, onları takdir ve tazim et!*”²²⁵

Osmanlılara karşı olduğu kadar Rum kilisesinin Bulgar topraklarında etkinlik kazanma politikalarına karşı da mücadele çağrısı yapmış ve ülkesinin insanlarını, kendi dillerinin kursallığını korumaya, kendilerini eğitmeye ve kiliselerinin bağımsızlığı için mücadele etmeye davet etmiştir.

Paisiy ile başlayan bu milli uyanış hareketine Bulgar yazarları “Yeniden Doğuş” (Vızrajdeniye) adını vermişlerdir. Yeni Bulgar araştırmaları kitabın elli kadar ayrı kopyasını ortaya çıkarmıştır.²²⁶

²²⁴ İlber ORTAYLI; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kâhçı Miras), XIII.TTK, C.II, Ankara 2002, s.25. Peter Boğdan hakkında geniş bilgi için bkz.: Martha BAR; “Catholic Missionaries on Orthodoxy in the Balkans”, Etudes Balkaniques, No:4, 1993, s. 47.

²²⁵ İNALCIK; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, s.20.

²²⁶ Bilal ŞİMŞİR; Rumeli’den Türk Göçleri, C.II, TTK, Ankara 1989, s.XXXIII.

Hilenderli Paisiy'in girişimini, öğrencisi, asıl adı Stoyko Vladislavov olan Piskopos Sofroni Vraçanski (1739-1813)²²⁷ devam ettirdi. Eğitim olgusunun demokratikleştirilmesi ve gerek derslerin gerekse dini törenlerin ve duaların halkın dilinde yapılması, Sofroni'un tüm çalışmalarına egemen olan başlıca kaygıydı.²²⁸ Sofroni, yaptığı çalışmalardan ötürü Rum papazların öfkesini üzerine çekerek görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Sofroni, Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde dolaşarak Bulgar halkını aydınlatmaya çalıştı; daha sonra Bükreş'e yerleşti. Bükreş'te Rum ruhbanının açgözlülüğünü, Pazvantoğlu Osman Paşa'nın valiliği sırasında Bulgar halkının içinde bulunduğu kötü durumu anlatan bir kitap yazan Sofroni, bunu çeşitli yollarla Bulgarlara ulaştırmayı başardı.²²⁹

Sofroni'nin bayrağını, öğrencisi Kazan'lı Neofit taşımıştır. Neofit, köy köy, kasaba kasaba gezerek Bulgar milletinin içinde milliyetçilik duygularını uyandırmaya çalışmıştır. Kiliselerde Rumca ibadet ve ayin yapılmamasını, kendi dilleri olan Bulgarca'yı kullanmalarını öğütlemiştir. Bu amaçla 1840 yılında Amerikalı bir misyonerin yardımıyla İncil'i Bulgarca'ya çevirmiştir. Daha 1860'lara varmadan Bulgarca İncil tercümelerinin dört-beş baskısı yapılmış ve Amerikan Protestan misyonerlerce Bulgarlara dağıtılmıştı.²³⁰ Neofit yaptığı bu çalışmalarla kısa zamanda İstanbul'daki Bulgar kolonisinde yaşayan milliyetçi Bulgarlar arasında da tanınıp sevilmiştir.

Sofroni'nin diğer öğrencisi Kazanlı Petar Beron adındaki bir doktor, 1824 yılında ilk Bulgar alfabesini yazdı.²³¹ Batı Avrupa'nın milliyetçilik akımlarıyla ve büyük ölçüde Avusturya Slavları arasında yeni yeni filizlenmekte olan Slavlık ve Panslavizm fikirleriyle yakından ilgilenen Beron, ölümünden önce Bulgar Eksarhlığı idaresine yüklü miktarda para bırakarak Edirne'de bir Bulgar okulunun açılmasını vasiyet etmiştir.²³²

Bulgar burjuva sınıfının doğuşu ile birlikte, Bulgaristan'ın kendine özgü, dünyaya dönük bir eğitim istemleri de ön plana çıkıyordu.

²²⁷ Sofroni, XVIII.yüzyıl sonlarına doğru Bulgarca vaazda bulunmak cesaretini gösteren ilk Bulgar'dır. Fakat daha sonra Eflak'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. ŞENTÜRK; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s.52.

²²⁸ TODOROV; *Bulgaristan Tarihi*, s.58-60.

²²⁹ ŞENTÜRK; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s. 175-177.

²³⁰ Ömer TURAN; "Amerikan Protestan Misyonerlerin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. TTK, C.III, Ankara 1999, s.1099-1102.

²³¹ Osman Nuri PEREMECİ; *Tuna Boyu Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s.179.

²³² PEREMECİ; *Tuna Boyu Tarihi*, s.180.

Yunan burjuvazisi, Bulgar burjuvazisinden daha önce doğmuş ve bu yüzden daha gelişmişti. Yalnızca Yunanistan'da değil, Bulgaristan'da da dünyevi eğitim veren okullar açılmış, böylece birkaç amacı birden kollamış, bir yandan Yunanlıların ulusal bilincini yükseltmeye çalışırken, öte yandan Yunan ulusal devletinin kurulmasından sonra Bulgarların kültürel asimilasyonunu gerçekleştirebilmek için çaba harcamıştır.²³³

Bulgar burjuvazisinin oluşumu ile birlikte tüccar sınıf, benimsediği milliyetçilik fikirlerinin tüm Bulgar milletince benimsenmesini istiyorlardı. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu ise eğitimden geçmekteydi. 1828'de Osmanlı Devleti'nden gizli olarak açılan Bulgar matbaasında²³⁴ Bulgar milliyetçiliğini işleyen, başta ders kitapları olmak üzere pek çok eser basıldı. Bunu takip eden yıllarda ise Gabrovalı zengin bir tacir olan Casil Evstatiev Aprilov, Avrupa usullerinde ders veren bir okul açmak için girişimde bulundu. 2 Kasım 1835 tarihinde Gabrova'da, diğer Bulgar tacirlerinin de desteği ile istediği gibi bir ilkokul açmayı başardı. Batı tarzında eğitimi amaçlayan bu ilk Bulgar okulunun başlangıçta 120 öğrencisi bulunuyordu. Böylelikle Bulgar milliyetçiliğinin temel taşlarından biri atılmış oluyordu. Buradaki öğretmenler, öğrencileri kendi istekleri doğrultusunda yetiştirdikleri gibi, büyük bir çoğunluğu cahil olan Bulgar halkını da Rum Patrikhanesi'ne karşı teşkilatlandırmışlardır. Bununla birlikte Rum papaz ve metropolitleri ile hâlâ Rum sempatzamı olan Bulgar çorbacılar karşı da uğraş vermişlerdir.

Gabrova'da açılan bu okuldan sonra Zıştovi'de Yunan emellerine göre eğitim yapan bir okul da Bulgarlaştırıldı. Gabrova'daki okulun kurucuları olan Vasil Evstatiev Aprilov ve N.S. Palauzov Bulgar burjuvazisinin öncüleriydi. Odessa'daki Helenci çevre içerisinde 1830'a kadar Yunan bağımsızlığı için çalışan, ve orada yaşayan bir tüccar ve Bulgar aydını olan Aprilov, daha sonra kendini milli Bulgar okulları sorununun çözümüne adadı. İstanbul'daki ikameti esnasında edindiği izlenim Aprilov'a, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarların isteklerini destekleyici bir reform döneminin hemen eşiğinde bulunduğu sonucunu çıkartmasına neden oldu. Aprilov ve Palauzov bundan sonra Romanya, Besarabya ve Odessa'da Bulgar tüccar ve esnaf kolonilerini organize etmeyi başardılar. Kolonilerin aracılığıyla Bulgaristan'daki milli burjuva okullarının finansmanı güvence altına alındı. Daha 1836'da diğer yeni okullar Zıştovi, Koprivştica ve Triyavna'da açıldı. 1840'da Bulgaristan'da buna benzer toplam 12 okul vardı. Makedonyalı aydın Yordan Hacikonstantinov Cinots'un

²³³ TODOROV; *Bulgaristan Tarihi*, s.64.

²³⁴ PEREMECİ; *Tuna Boyu Tarihi*, s.189.

kişisel çabası sayesinde bu dönemde Makedonya'da da öğretim dili Bulgarca olan laik okullar ortaya çıktı.²³⁵

Tanzimat Fermanı'nda yer alan hükümlerden yararlanan Bulgarlar, 1845 yılında okullarının sayısını 53'e çıkarmışlardır. Köy okulları ile birlikte Bulgar okullarının sayısı ile Bulgar okullarının sayısı daha fazla artış kaydetmiştir. 1835 yılında köylerde ve kasabalardaki bütün Bulgar okullarının sayısı 205 iken, bu sayı 1840'ta 282'ye ve 1845'te 352'ye, 1850'de ise 488'e ulaşmıştır. Kırım Savaşı'nın ertesinde Bulgar okulları hızla artış göstermeye devam ederek toplam 588 okul açılmıştır.²³⁶ Bulgarlardaki bu ani değişiklikler Bab-ı Âli'nin de dikkatini çekmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın hükümlerine ters düşmemek için bu gelişmelerin karşısında sessiz kalmıştır. Bulgaristan'da açılan okulların sayısındaki artış dikkate değer olmakla birlikte henüz yeterli seviyeye gelmemiştir. Özellikle yüksek öğrenim verebilecek kurumlardan yoksun olan Bulgarlar, bu seviyeye gelen öğrencilerini, eğitimleri için başta Rusya olmak üzere, Avusturya, Almanya ve Fransa'daki üniversitelere göndermeye başladılar.²³⁷

1844 tarihinde Samakov'lu Konstantin Fatinov (1800-1858) İzmir'de "Livboslavye" adı ile ilk Bulgar dergisini yayınlamaya başlamıştır.²³⁸ Tamamen halkı eğitmek amacıyla çıkarılan bu dergi kısa sürede amacına ulaşmış ve halk arasında okuma isteğini arttırmıştır. 1846 yılında derginin kapatılmasından iki yıl sonra İvan Andrev Bogorov (1818-1892) tarafından İstanbul'da "Tsraigradski Vestnik" (İstanbul Gazetesi) adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır.²³⁹ Bulgarca kitapların binlerce kopyası yapılmış ve halk arasında süratle yayılmıştır.²⁴⁰

Bulgar basın hayatı özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra gelişme kaydetti. 1856-1876 yılları arasında 95 Bulgar gazete ve dergi yayınlandı. Bunların pek çoğu uzun ömürlü olmadı ancak 1876 yılında faaliyetini sürdüren 23 Bulgar gazetesi mevcuttu.²⁴¹

²³⁵ ADANIR; Makedonya Sorunu, s.67.

²³⁶ BİLAL ŞİMŞİR; Rumeli'den Türk Göçleri, C.II, TTK, Ankara 1989, s. XL.

²³⁷ AYDIN; Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, s.25.

²³⁸ Ayrıntı için Bkz.: İLBER ORTAYLI; "İzmir'de İlk Bulgar Gazetesi", TCTA, C.I, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.108.

²³⁹ ŞİMŞİR; Rumeli'den Türk Göçleri, s.XLII. Bu gazete, Fener Patrikhanesi ile ulgar Kilisesinin bağımsızlığı mücadelesinde en önemli yayın organı olmuştur.

²⁴⁰ İNALCIK; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, s. 23.

²⁴¹ AYDIN; Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, s.29.

Osmanlı Devleti, Bulgarların yürüttüğü eğitim ve kültür faaliyetlerine ses çıkarmazken, öğrencilerin yabancı ülkelere, özellikle Rusya'ya gönderilmesi konusuna şüphe ile yaklaşmıştır. Çünkü burada eğitilen Bulgar gençliği, geri döndükleri zaman, aldıkları eğitimin etkisi ile birer Türk düşmanı haline geliyorlardı. Yeni açılan kilise ve okulların gittikçe siyasî bir boyut kazandığını gören Bab-ı Âli bu durumu önlemeye çalışmıştır.²⁴² Bu durumun engellenmesine ilişkin yapılan çalışmalara göz atıldığında, Osmanlı yönetiminin karma okullar çalışmasının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1864-1868 yılları arasında Tuna valisi olarak görev yapan Mithat Paşa, valiliği sırasında Rusçuk ile Sofya'da açtığı karma okullarda, Türk ve Bulgar çocuklarının birlikte okumasını sağladı. Onun düşüncesine göre eğitim kurumları sıbyan, rüştiye, idadî ve sultanî olmak üzere dört dereceye ayrılmalıydı. Vilayetteki okullar 22 kişilik Türk-Bulgar karma encümeni tarafından yönetilecekti. Ancak alınan bu önlem için oldukça geç kalınmıştı. Bulgarlar arasında çoktan filizlenen milliyetçilik ve bağımsızlık duyguları artık olgunlaşmaya başlamıştı.²⁴³ Sayıları az olan Katolik ve Protestan misyonerlerin kurdukları Bulgar okulları hariç tutulursa tüm Bulgar eğitiminin dizginleri Rusya'nın ve Panslavistlerin eline geçmişti. Bulgar öğretmenlerinin çoğu Rusya'da Panslavistler tarafından eğitilmekteydi.²⁴⁴

Bulgar milli eğitim hareketinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörüsü sonucunda vardığı bu noktada Bulgarlar nihai amaçlarına varmak üzere idiler. Başlangıçta Hellenizm karşısında ortaya Bulgarların bu hareketleri, Rum Patrikhanesi'ne karşı Bulgar Kilisesi'nin kurulmasıyla dini kisveden çıkmış ve siyasi amaçlara bürünecektir.

3.2.2 Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu

Bulgar milliyetçiliğinin ilk cereyanı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değil, Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgarları Rumlaştırma faaliyetleri ve Rum metropolit ve papazların baskı ve zulümlerine duyulan bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²⁴⁵

Fener Rum Patrikhanesi'nin Balkanlarda giriştiği Hellenleştirme faaliyetleri en çok Bulgarlar'ı hedef almaktaydı. XIX.yüzyılın başlarında Balkanlardaki Ortodoks milletler yavaş

²⁴² B.O.A, A.MKT.MHM 499/68.

²⁴³ AYDIN; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, s.35.

²⁴⁴ ŞİMŞİR; *Rumeli'den Türk Göçleri*, s.LX-LXI.

²⁴⁵ İ.Hami DANIŞMEND; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul 1972, s.232; Ahmed Lütfi Efendi; *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Haz.: M.Aktepe), C.XIII, TTK, Ankara 1989, s.46.

yavaş Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Bulgarlar arasında millî uyanışla birlikte hedeflenen ilk amaç, Fener Rum Patrikhanesi'nin baskısından kurtulmak olmuştur. Dinsel bağımsızlıklarını elde ettikten sonra girişecekleri ikinci amaç ise siyasal bağımsızlıklarını elde etmek olacaktır.

Tanzimat Fermanı ile birlikte gelen eşitlik ilkesine Bulgarlar için bir dayanak ve yararlanmak için kaçırılmaz bir fırsattı. Bu dönemde yapılan mücadelede Neofit Hilendarski Bozveli ve İlarion Makariopolski ön plana çıkmaktadır. Bozveli 1839'da İstanbul'a gelerek Bulgar cemaatini Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir.²⁴⁶ Neofit, bir dönem İstanbul Bulgar cemaatinin çabaları ile Tırnova metropolitliğine tayin edildi. Ancak yaydığı fikirler Fener Patrikhanesi tarafından hoş karşılanmıyordu. Bu yüzden görevinden azledilerek Aynaroz'a sürgüne gönderildi.²⁴⁷ 1845'de sürgünden İstanbul'a döndüğünde Makariopolski ile birlikte Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı mücadeleye kaldığı yerden devam etti.²⁴⁸ Dönemin Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'ya Bulgarların çektikleri sıkıntıları dile getiren bir mazbata yazan Makariopolski, Bab-ı Âli'den yardım talebinde bulundu. Mustafa Reşit Paşa'nın bu konuya ılımlı yaklaşarak Patrikhane'den görüş bildirmesini istemesi, Patrikhane zor durumda kaldı. Bu sırada Bozveli ve Makariopolski hakkında çıkan, Rus göçmenlerle temaslarda buldukları, bu yönleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na zararlı olduklarına ilişkin söylenti, bu iki din adamının Patrikhane tarafından Aynaroz'a sürülmesine sebep oldu.²⁴⁹ Bozveli ve Makariopolski'nin sürgüne gönderilmeleri Bulgarlar arasında geniş yankı uyandırarak sorunu kilise meselesi olmaktan çıkarıp milliyet mücadelesi haline getirmiştir.

Bulgarların, Bozveli ve Makariopolski'nin sürgün edilmesiyle bir süre duraklayan İstanbul'da bağımsız bir kilise açma teşebbüslerine, Bab-ı Âli tarafından tanınan ve kendisine değer verilen Bulgar asıllı İstefenaki Bey yardım ederek, Hicri 1265 (M.1849) tarihinde Bab-ı Âli'ye bir tezkere gönderdi.²⁵⁰ Bu tezkerede İstanbul'da bulunan Bulgarların sayıca fazla

²⁴⁶ Pars TUĞLACI; *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, s.65.

²⁴⁷ PEREMECİ; *Tuna Boyu Tarihi*, s.194.

²⁴⁸ ŞENTÜRK; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s.58.

²⁴⁹ AYDIN; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, S.71.

²⁵⁰ Ahmet Refik; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *Türk Tarihi Encümeni*, 15. sene, Numara:85, 1341, s.76-77; "Atabe-i ülya-i vekâlet-penahîlerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Der-saadette ve gerek Tersâne-i âmire de ve gerek sair emâkin-i mîrîde müstahdem, seyislik ve abacılık ve dülgerlik ve bağçevanlık ve çobanlık ve misillu nice amelîyyât-ı kesife ile meşhur rençberân ve bundan başka ticaretle dahi dersaadete aleddevam amed-i şud etmekten hali olmayan Bulgar reayası der-saadette mevcut olarak bu cins reâyâyı nasara meslektaşları olan Rum lisânına adm-i fehm ve izanlarından nâşî anlayacakları lisânda icra-i ayinlerine mahsus müferriz bir kiliseye ve hesab'ü-ayin zenub-u beşeriyelerini bil-istimam

olmalarına rağmen diğer gayrimüslimlerin sahip oldukları kiliseye sahip olmamalarının özellikle yortu günlerinde kiliselerde izdihama yol açtığı, bu yüzden de bir Bulgar Kilisesi'nin kurulmasını arzu ettikleri belirtiliyordu. Ayrıca söz konusu tezkerede, eğer bu kilisenin açılmasına izin verilmezse dışarıdan yardım almak zorunda kalacakları da ifade edilerek, Bab-ı Âli hafifçe tehdit ediliyordu.²⁵¹

Bab-ı Âli, Bulgarların yaptığı teklif hakkında olumlu düşünüyordu. Ancak, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da yeni bir kilise kurmak bir yana, eskilerinin tamiri için ayrı ayrı

kavânîmi edebiye-i ruhaniyeyi kendilerine telkîn ve ıslah için Bulgar lisânlarına aşına iki üç nefer papaza dahi muhtaç oldukları ve atâtf-ı aliyye-i teba'-i pervane-i saltanat-seniyyeden Rum ve Ermeni Katolik tâife-i muhtelif ve reâyâ-yı nasaraya ve Yehud taifesine başka başka mabed ve mahal-i cemaât-ı mezhebiye tesvi buyurulduğu misillü Bulgar reayasına dahi müsaade-i aliyye ibîderi ve sezavârî buyrulmak emnaya ve istidâsında bulduklarını evvel emirde Rum patriki kullarına badehu çâkerlerine ifade ve tezellüm hal edip vaka Bulgar reâyâsı ve sınıf teba'yi saireye nisbetle raiyyette ikdam bulunmuş idigüne ve hali sükûnet ve itaatleri beş yüz seneden beri muhakkak tecrübe ve imtina darb ile ihvâniyyatleri gayrı müphem olduğuna nazaran bu misillü istidâları erbâb-ı insafın inzarında bir emr-i tabi hükmünde ve na kâbil tevil ve töhmet maruzunda kıyas olunmak lazım geldiği ve alhusus nasarının büyük yortuları olan Milad ve Kıyam Min'e-l munakıd Hz. İsa günlerinde Rum Patrikhane'si ve Beyoğlu Kilise'si ve sair Rum kiliselerine Bulgarlar'ın dahi kalabalığı mücib izdihâm olmaktan naşi ol kadar kalabalığın tefrik ve tahkiki teba'en ve hükümeten dahi menafada hali olmadığı derkâr olup şu kadar ki işbu inâyeti adliye ve muallece-i hükümet-i cenab-cihânpenâhinin içine evvel be evvel bir habbe-i semûk adem-i hulûl müdahalesi dakikasına taraf-ı çâkeriden dikkati nazar tetkik olunmakla ve İsam mahallatından baidece evvel emirde bir papazevi şeklinde bir mahal tedarik eylemeleri ruhsât-ı îmâf buyurulmakta iken fi-l-asl Hazergrad reâyâsından olup Fransa ve Petersburg'a varib geçmiş ve mefsedet ile mecbur olmuş ve bazı mahallerde intisâb etmiş olan Eksarihos namı kimse Bulgarlar'ın içine hulûl ederek Rusya sefâreti onlara bir kilise inşâ'sına mukadder olduğunu inandırarak Unkapamı İskelesi'nd' bir yahudi hanesinin iştirasına ve o tarafda bir Bulgar Kilisesi inşâ'sına sevk ve teşvik eylediği mesmû' çâkeri olacak Bulgarlardan bazıları nezd-i çâkeriye celb olunup inşâ'sına mütemennî ve muhtaç oldukları kilise Unkapamı İskelesi mevrûd ve mümerri halk kesr ve al'e-l husus iştirasına ragıp oldukları yahudihanesi üzerinde bir câmi şerif dahi derkâr olduğundan ol mahalde sarfî nazar ile Rum Patrikhanesi mahallesinde ve Fener ve Cibali'de bir mahal tedârik ve iştirası ehvân ve mahzurdan islim olacağını ve hatta çâgerleri mutlaka saye-i merhametvayiye-i şahanede Arnavud köyünde müceddeden sayf ve şita için bir hane inşa ederek Fenerde vaki çâkeranem ve civarda bulunan Ohan sarafın ve yahud Yenikapıda vaki Deli Petros namı sarrafın satılık olan yalılarından hangisini isterlerse değer pahasıyla satın alabilirler diye taraf-ı çâkeriden teklif olunmuş ise de mersum Eksarhosun ifadesiyle behemehal Unkapamı iskelesinde bulunan Yahudi hanesinin iştirasına ısrar eylediklerini görecek mefsedet-i mersumun hem fesad mazarrasının meydana çıkarmak ve hem de Bulgarları herifin muhalatasından bittefrık and-ı çâkerinde mahzurlu ad olunan ve levazım-ı hazım ve ihtiyata ve ihtiyata mugayyir görülen iskele-i mezkurede kenise inşası rağbetlerinden tebrid ve teb'id ettirmek niyetiyle ben Fenerde olan hanemi sizlere hemcinsiyetim hasebiyle Bulgarlar'ın Papazevi olmak üzere parasız ve pulsuz teberru eylerim dahi diyeceksiniz kalur mu? Diyecek mefsed-i mersum zabt olunup revac-ı fesadına kesad verilerek Bulgarları hoşnud ettirildikten ve ol vecihle Eksarhos mersûmun mefsedet merhûmesi def olunduktan sonra vak'a size hanemi teberrû ettim lakin yalnız araziye teberru ederim yoksa ahşab-ı mevcûdeti ve enkazı Arnavut köyde metruk olmuş ve perişân ve üryân kalmış çoluk çocuk sahibi olan bazı usaklarıma vermişimdir icab eden bahasını onlara eda etmelisiniz diyerek bir takrib tedricane ile elzem birle onlar dahi bu surete razı oldukları ve şimdilik arsa-i mezkurenin kagiri içinde Bulgarlar'ın bir papazevi olmak üzere istihzar olunmayın bu Bulgar kilisesi için yevmen mineleyyam bazı mahalde resmen ısrar mahzurine vaktiyle sed çektilirmek ve hem cins olan bir kavm-i reâyâyı şaibe-i töhmetten vâreste ve siyânet eylemek niyeti sadakânesi ile ahur meyamen vefur maslahat-ı seniyye-i şahaneden suret-i meşruanın tercihinde mecaset ve ol vechle çâkirlerinin malâmat ve sekanât-ı acizânemi ağrayın inzarında Unkapamı İskelesi civarında Bulgarlar'ın inşâ'-ı kilise emel-i amâlinde teb'idleri hususunda tanda cüret-i meşmûr a'ym hükümet bin vekâletpenâhileri buyurulmakta olbabda emri fermân hazreti menlehü'l-emrindir.

Bende Stafanaki"

²⁵¹ Ahmet Refik; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", s.79.

izinler alınmak zorundaydı. Zira gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri şer'i hukuka göre aykırıydı.

Bu konu hakkında yapılan görüşmeler sonucunda İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi kurmak yerine bir papazevi'nin açılacağına kararına varıldı. Bu karar Osmanlı millet sistemi içinde Rum milletinden sayılan Bulgarların, resmî olarak ilk kez Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınması anlamına gelmekteydi.²⁵² Böylece İstanbul'da bağımsız Bulgar Kilisesi'ne doğru giden yolda önemli bir adım atılmış oldu. 5 Ekim 1858 yılında Fener Rum Patrikhanesi'nin bütün itirazlarına rağmen Bulgar Papazevi'nin açılmasında öncülük edenlerin arasında olan İllarion Makariopolski Piskoposluğa getirildi.²⁵³

Bulgarlara bu konuda en çok yardım eden devlet Rusya olmuştur. Rusya bir yandan Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışırken, diğer taraftan Bulgarların eğitim ve teşkilatlanmaları konusunda yoğun çalışmalara başladı. Hükümet ise, devletin içinde bu konu ile ilgili çıkması kuvvetle muhtemel sorunlara karşı Balkanlarda pek çok kilise inşasına verirken, eski kiliselerin onarımı için elindeki imkanları seferber etmeye başladı. Bulgarlar'ın olası hareketlerini önlemeye çalışan devlet yetkilileri Bulgar okullarının inşasına da büyük hız verdiler.

Islahat Fermanı'nın ilanından hemen sonra İstanbul'daki Bulgar cemaatinin önde gelen üyeleri tarafından, Bulgar milletine kendi Başpiskoposlarını seçebilmeyi, Bab-ı Âli nezdinde milletlerini temsil edecek bir şahsın bulunmasını, Bulgarca ayin yapma hakkı, Bulgar bölgelerinde Bulgar piskoposların görev yapmasını ve askere alınmalarını isteklerini içeren bir dilekçe hazırlanarak Sultan Abdülmecid'e sunuldu. Osmanlı yönetimi bu isteklere ılımlı yaklaştı ise de çoğunu gerçekleştirmek mümkün olmadı.²⁵⁴

1858'de Piskoposluğa Makariopolski'nin getirilmesiyle başlayan Fener Patrikhanesi ile uzlaşma sürecinde 1860'da ani bir kopma yaşandı. Islahat Fermanı hükümleri gereği gayrimüslim cemaatin yeniden teşkilatlanması söz konusuydu. Bulgarlar bu hükme dayanarak, Bab-ı Âli'ye 1860 yılında yaptıkları başvuru ile artık Fener Rum Patriğini ruhanî reis olarak tanımayacaklarını bildirdiler. Fener Rum Patriği ise bu durum karşısında istifa etti,

²⁵² JELAVİCH; *History Of The Balkans*, s.343.

²⁵³ ERCAN; *XIX.Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, s.32.

²⁵⁴ TUĞLACI; *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, S.68.

Yerine geçen II. Yovakim, önde gelen Bulgar milliyetçilerinden Makariopolski'yi aforoz ettikten sonra Bulgarlar ile anlaşma yoluna gitti. Ancak Bulgarlarla anlaşma mümkün olmadı. Makariopolski bir süre sonra affedilerek İstanbul Metropolitliğine getirildi. Bulgarlar, artık Fener Rum Patrikhanesi'ni tanımayacaklarını ilan ettiler. 15 Nisan 1860 tarihinde yapılan ayin sırasında Fener Rum Patriğinin adını okumak yerine Padişah Abdülmecid'in ismini okudular.²⁵⁵ Bulgarlar bu şekilde bir yandan Patrikhane ve Patriği tanımadıklarını ifade ederken, diğer yandan padişahın teveccühünü kazanmaya çalıştılar. Ancak bu girişim de diğerleri gibi sonuçsuz kalacak ve girişimde başrolü oynayan Makariopolski tekrar Patrikhane tarafından tutuklanacak ve görevine son verilecektir.²⁵⁶

Bulgar-Fener anlaşmazlığından en çok faydalanan kesim hiç kuşkusuz Katolik propagandacılarıdır.

Bulgar ulusçuları, kendi bağımsız kiliselerini kurmak için, en azından şimdilik Roma'ya bağlı özerk bir kilisenin kurulması taraftarıydılar. Bu hareket bir yandan da patrikhaneyi protesto etmek anlamına gelmekteydi. Czaikowsky adlı bir Polonya mütevellisi, Bulgaristan Katolik misyonunun başında bulunuyordu. Katolik misyonerlerin faaliyetleri ise ulusalcılar arasında taraftar toplamayı başarmıştı. Özellikle Selanik ve Manastır'da bu misyoner faaliyetleri çok daha etkili olmuştur. Bulgarların oturdukları vilayetlerde Avusturya tarafından desteklenen Katolik propagandası arttırılmaya başlanmıştır. Avusturya memurları, Bulgarlar arasında dolaşarak onları Katolik Kilisesi'ne bağlamaya çalışmışlardır.²⁵⁷ Katolik misyonerlerin harcadıkları çabalar yavaş yavaş sonuç vermeye başlamış ve Edirne'de bir grup Bulgar Katolikliğe geçmiştir. Dönemin Edirne valisi olan Kıbrıslı Mehmet Paşa hem Rusya'nın emellerine alet olmamak hem de devletin o dönemde Balkanlarda kilise meseleleri için izlediği politikaya ters düşmemek için bu değişikliğe hoşgörü ile yaklaşarak izin vermiştir.

1860 yılının sonunda (20 Kanun-ı Evvel 1260) İstanbul'da bulunan 2000 Bulgar adına hareket eden 120 vekil, 2 arhimanderist²⁵⁸, bir rahip ve bir diyakoz Papa'nın İstanbul'daki vekiline müracaat ederek Ermeni Katolik Ruhban Heyeti vekili ve Latin Manastırı'nın

²⁵⁵ STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, s.372.

²⁵⁶ PEREMECİ; *Tuna Boyu Tarihi*, s.199.

²⁵⁷ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, C.VII, S.93.

²⁵⁸ Arhimanderist; Ortodoks Kilisesi'nde papaz ile piskopos arasında bir rütbedir.

rahipleri ile temasa geçtiler.²⁵⁹ Yapılan müzakerelerde Bulgarların Katolik mezhebine geçiş şartları tartışıldı. Bulgar heyeti daha önce kendilerine hami olarak tayin ettikleri Fransa'nın bu birleşmeyi desteklemesi konusunda ısrar ediyordu. Bundaki amaçları ise ileride meydana gelebilecek bir Rus-Yunan ittifakına karşı kendilerini güvence altına almaktı. Fakat Fransa her zaman olduğu gibi Rusya'ya karşı ihtiyatlı davranmaktan vazgeçmiyordu.

Bulgar Ruhban Heyeti'nin karşısında muhatab olarak Ermeni Patriği Hason Efendi bulunuyordu. Hason Efendi, Bulgarların Katolikliğe geçmeleri halinde, kesinlikle kendilerinin ruhanî ve cismanî hayatlarına karışılmayacağını, diğer Katolik Şark Kiliseleri ile Papalığın ilişkileri hangi düzeyde tutuluyorsa Bulgarlarında aynı seviyede tutulacağı garantisini verdi. Aynı zamanda ibadetlerini kendi dilleri ile yapabileceklerini ve papazlarının da Bulgar olacağını bildirdi.

Bu garantiyi alan Bulgar Ruhban Heyeti biri 2000, diğeri 145 imzalı Fransızca ve Bulgarca olmak üzere hazırladıkları iki senedi Ermeni Patriğine verdiler. Senetlerde Bulgarların eskiden Katolik Kilisesi tarafından kurulduğu halde Rum Patriği'nin çeşitli oyunları ile ortadan kaldırılan müstakil millî kiliselerinin yeniden kurulması için Katolik Kilisesi'ne geçtikleri belirtiliyordu. 1861 yılında Papa, Bulgar Katoliklerinin başına Dragon Stokovsky'yi tayin etti. Bu arada Edirne, Tulca, Selanik, İstanbul gibi merkezlerde özellikle tüccar ve şehirli Bulgarlardan Katolikliğe girenler oldu.²⁶⁰

Görüldüğü üzere Bulgarların bu hareketi sadece özgür ibadet etme amacıyla değil, millî ülkülerini gerçekleştirmek amacıyla da taşıyordu. Bulgar halkını Rum Patrikhanesi'nin elinden ve Rusların etkisinden kurtarmak istiyorlardı. Üstelik ibadetlerini kendi lisanlarıyla yaptıktan sonra, Papanın varlığı sadece bir isim olarak kalıyordu. Katolikliğe geçen Bulgarların bütün bu iddialarına rağmen, Patrikhanenin zincirlerinden kurtulmak için kendi bağımsız millî kiliselerini kurmak isteyen Bulgarların büyük bir bölümü Ortodokslukta kalmaya devam etmiştir. Bu grubun tüm hareketleri Filibe Bulgarları tarafından yönetiliyordu. Filibe'de bulunan Bulgarlar tamamen Patrikhaneden ayrılmışlardı. O derece ki, o sıralarda Fener Patriği Krillos'tan boşalan makama gelecek yeni patriği belirlemek amacıyla yapılan

²⁵⁹ KARAL; Osmanlı Tarihi, s.91.

²⁶⁰ İlber ORTAYLI; "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s.289.

seçimi hiçbir Bulgar idare-i ruhaniyesi kabul etmedi.²⁶¹ Buna göre ortaya iki Bulgar cemaati çıkıyordu. Bunlardan bir kısmı Papa'ya bağlı Bulgar Katolikler, diğer kısmı ise Patrikhane'yi reddeden, fakat Ortodoksluktan ayrılmayan Bulgarlardı ve artık tüm gayretlerini millî bir kilise kurmak için harcayacaklardı.

Katolik Bulgarlar durumlarını iyice resmiyete dökmek istiyorlardı. Bunun için Katolik Kilisesi ile birleşmelerini, bir zabıtname ile Bab-ı Âli'ye bildirdiler. Bab-ı Âli Bulgarların ve diğer Ortodoks Balkan milletlerinin Fener Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden hoşnut olmadıklarını biliyordu. Bu sebeple de Bulgarların İstanbul'da bir Papazevi açmalarına bile izin vermişti. Ancak Bulgarların Katolikliğe geçmesi ve üstelik bu birleşmenin gizliden gizliye olsa bile Fransa tarafından desteklenmesi, olayın boyutunu önemli ölçüde değiştiriyordu. Bab-ı Âli bu birleşmenin altında millî emellerin birinci planda geldiğini ancak bunların dinî kisve altında saklandığını anlamıştı. Bu da gösteriyordu ki Bulgarlara kısmî bir dinî hürriyet tanınması, onların, komşuları Yunanlılar gibi bağımsız bir devlete olmak amacıyla ortaya çıkmalarını kolaylaştıracaktı.²⁶²

Bununla birlikte Bab-ı Âli meseleyi sonuçlandırmak için çok kısa bir sürede nihaî bir karar vermesi gerektiğinin de farkındaydı. Aksi takdirde Katolik olan Fransa ve Avusturya'nın işe karışması an meselesiydi. Üstelik Bulgarların Katolikliğe geçmesi hem Rum Patrikhanesi'nin nüfuzunun kırılması, hem de Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetlerinin bir ölçüde de olsa ortadan kalkması demektir. Bu da Osmanlı Devleti için bulunmaz bir fırsattı. Bab-ı Âli görünürde ne Bulgarları ne de Fener Rum Patrikhanesi'ni rahatsız edecek bir politika belirlemişti. Bulgarların hallerinin ıslah edilmesine çalışılacağı gibi gerekli tedbirlerin de uygulanacağını belirtti. Sonuçta devletin menfaatleri doğrultusunda hareket edilerek Bulgarların Katolikliğe geçmesinin sessizlik içerisinde karşılanmasına karar verildi.²⁶³ Bab-ı Âli bu suretle yeni Bulgar Katolik Cemaatini tanımış ve reisinin memuriyetini de onaylamış oldu.

Başlangıçta millî ve bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulmasını isteyen Rusya, Bulgarların bunu Katolikliğe geçerek vücuda getirmek istemeleri üzerine rahatsızlık duymuştur. Üstelik Katolikliğin tüm Bulgarlar arasında yayılması ve Bulgarların himayesinin

²⁶¹ Ahmet Refik ; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", s.83.

²⁶² KARAL; Osmanlı Tarihi, s.92.

²⁶³ Ahmet Refik; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", s. 84.

Fransa ile Avusturya'nın eline geçmesi fikri bu hoşnutsuzluğu had safhaya çıkarmıştı. Böyle bir duruma tahammülü bulunmayan Rusya, Bulgar kilisesinin Patrikhane'den ayrı bir kilise olarak faaliyete geçebilmesi için Bab-ı Âli'ye müracaatta bulunmuştu. Fakat Bab-ı Âli, Rusya'nın eline böyle bir koz vermek istemiyordu. Moskova metropoliti ise, Fener Rum Patrikhanesi bünyesinde olması kaydıyla millî Bulgar kilisesinin kurulmasını desteklediğini bildirdi.²⁶⁴

Fener Rum Patrikhanesi bütün bu gelişmeleri, büyük bir şaşkınlıkla izlemiştir. Özellikle Bab-ı Âli'nin takındığı sessiz tavır, Patrikhane için tam bir darbe olmuştur. Ancak Patrikhaneyi bundan çok, bütün Bulgarların Katolikliğe geçmesi endişelendirmiştir. Rum Patrikhanesi, Bulgarların bu girişimine aforozla karşılık vererek Papa'nın saçma ve boş işlerle uğraştığını belirtmiştir. Bulgarlar ise Rum Patriğinin dinsiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Patrikhane, Papalık için bir taraftan bunları söylerken bir yandan da Doğuda yeniden nüfuzunu tesis etmek için türlü yollara başvurmuştur. Hatta hemen hemen hepsi Katolik olan Avrupa ülkelerinden bile medet ummuştur. Bütün bunlara rağmen Patrikhane Papalığın nüfuzunu kırmayı başaramamıştır.

Bulgarlar Katolikliğe geçmekle Fener Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan bir nebze olsun kurtulabildikleri gibi, ayrıca biraz zorlamayla da olsa müstakil bir kilisenin kuruluşu için Rusya'nın da tam desteğini kazanmış oluyorlardı. Üstelik Bab-ı Âli'nin takınmış olduğu tutum, onların bağımsız kilise isteklerine bir adım daha yaklaştıklarını göstermektedir.

1860'lı yıllarda bağımsız bir kilise kurmak için yapılan faaliyetler , başlangıçta Rumlara karşı siyasî ve dinî bir mücadele iken, daha sonra tedhiş ve haydutluğa dönüştü. Bulgarlar, Balkanlardaki Rum piskoposlarını tehdit etmeye başlayınca, Rum piskoposları geri çekilmek zorunda kaldı. Bu duruma son vermek isteyen Bab-ı Âli, Bulgarların dinî isteklerinin göz önünde bulundurulacağı ve gerekli düzenlemelerin yapılacağını bildirdi.²⁶⁵

1866 yılına gelindiğinde Patrik Gregorius, bütün Bulgarlar için bir Eksarh tayin etmeğe razı oldu. Ayrıca Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında kalan bölgenin özerkliğini de kabule hazırды. Patrik, özerkliği kabulü hakkında İstanbul'da bulunan Rus elçisi İgnatiev'e

²⁶⁴ Charles-Barbara JELAVICH; *The Establishment of the Balkan National States (1804-1920)*, University of Washington Press 1986, s.133.

²⁶⁵ ŞENTÜRK; *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, s.219.

“kendi ellerimle Bulgar bağımsızlığı için bir köprü kuruyorum.” diyordu.²⁶⁶ Ancak Bulgarların Patriklik meclisinde eşit haklar ile altı rahip ve altı serbest din adamından oluşacak ruhanî meclisin Bulgar milletinin başı olarak tanınması isteklerini Fener Rum Patrikhanesi kabul etmedi.

1866'da Bab-ı Âli'ye Bulgar kilisesinin teşkili hakkında yeni bir teklif geldi. Diğer isteklerinden farklı olarak Bulgarlarla meskun olan bütün toprakların özerk bir krallık haline getirilmesini ve bu bölgenin hükümdarlığını bizzat padişahın üzerine almasını istediler. Ancak bu girişim de sonuçsuz kaldı.

Bab-ı Âli, Bulgarlara dinsel açıdan yeterince özgürlük tanıdığı halde Bulgarların Katolik dinine geçmesinin ardından bağımsız kiliselerini kurarak Fransız himayesine girmek istediklerinin farkındaydı. Bulgar ruhanî reisleri tıpkı, Mora isyanındaki Rum rahipler gibi halklarını isyana sürükleyebilirlerdi. Diğer yandan sorunun bu şekilde çözümsüz bırakılması Rusya'nın elinde devamlı bir koz olarak kullanılmasına sebebiyet verecekti. Bu rahatsızlıklardan dolayı, sorunu ortadan bir an evvel kaldırmak için Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu yolunda önemli bir adım atarak 1869 yılında Rum ve Bulgar milletlerinden itibar sahibi kimselerin yer aldığı gayr-i resmi bir komisyon kurdu. Ancak kurulan bu komisyondan olumlu bir karar çıkmayınca sorunu çözmek yine Bab-ı Âli'ye düştü. Dönemin Sadrazamı Âli Paşa 5 Mart 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz'e bir tezkire sundu. Âli Paşa bu tezkerede Bulgarların mezheplerinde değişiklik olmaksızın Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılmak için son on yıldır teşebbüslerde bulduklarını, ancak buna Patrikhane'nin muhalefet ederek Bulgar isteklerini görmezden geldiğini, Bulgarların da bu yüzden artık kiliselerinde patriğin adını anmaz olduklarını anlatarak mücadelenin seyrini ve gelinen noktanın önemini vurgulayarak, artık bu sorunun devlet tarafından bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade etti.²⁶⁷

Sultan Abdülaziz sorunu bir ferman ilan ederek çözüme yolunu seçti. 6 Mart 1870 tarihinde ilan edilen bu Fermana göre Osmanlı tebaası arasındaki barış ve güvenliği sağlamlaştırmak için Bulgar Eksarhlığı kuruluyordu. Metropolitlerin üzerinde Eksarh olacak

²⁶⁶ STAVRIANOS; *Balkans Since 1453*, s.374.

²⁶⁷ B.O.A, Bİ, No.104; B.O.A, DED, BBD, sayfa 1, hüküm1'den naklen KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, s.96-97. Ahmet Lütfi Efendi eserinde Âli Paşa 'nın bu girişimini bir hata olarak değerlendirerek Bulgar Kilisesi'nin Bulgar bağımsızlığına zemin hazırladığı görüşünü savunur. Ayrıntı için Bkz.: Ahmet Lütfi Efendi; *Vak'a-nüviş Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (yay.haz: M.Münir Aktepe), C.XII, TTK, Ankara 1989, s.91-92.

ve Eksarh Synod'a (ruhanî meclis) başkanlık edecekti. Eksarh İstanbul'da ikamet edecekti. Fener Rum Patriği ise Ortodoks Kilisesi'nin başı olmaya devam edecekti. Böylece Katolik kilisesi artık Bulgarlar için millî bir kilise sayılamazdı.²⁶⁸ Ferman'ın onuncu hükmünde, Eksarhane'ye bırakılan metropolitliklerin dışında Bulgarların meskun oldukları bölgelerde halkın üçte ikilik çoğunluğunun bağlanmak istemesi halinde bu bölgelerin de Eksarhane'ye bağlanacağı hususu yer almaktaydı. XIX. yüzyıl sonu ile XX. Yüzyıl başında Eksarhane'ye tanınan bu genişleme imkanı, Bulgar, Sırp ve Rum unsurları arasında kilise ve mektep mücadelesine zemin hazırlayacaktır.

Söz konusu Fermanın sonuncu hükmünden de anlaşılacağı üzere, Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasıyla Patrikhane'nin Balkanlardaki nüfuzu büyük ölçüde sarsılmıştır, Patrikhane'de kalmak isteyenler ile Eksarhane'ye geçmek isteyenlerin miktarı karye karye tesbit edilmiştir. Bunun sonucunda ise önceden Patrikhane'ye bağlı olan ahalinin büyük çoğunluğunun Eksarhane'ye geçmek istediği anlaşılmıştır. Rum Patrikhanesi ise bu olup biten karşısında ne yapacağını şaşırılmış ve Bab-ı Âli'ye kararı kabul etmediğini bildirmiştir. Ancak Patrik, Sadrazam Alî Paşa kabinesinin, almış olduğu kararı ısrarla sürdüreceğini anlayınca destek aramaya başlamıştır. Manevî idaresi altında bulunan diğer Ortodokslardan hiç bir destek görememesi, Patrikhane'nin tüm Ortodoksları Rum yapma politikasının uyandırdığı nefret ve hiddetin bir sonucudur.

Bu suretle müstakil ve milli Bulgar kilisesi kurulmuş oldu. Böylece Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan ve Rum papazlarının istismarından kurtulmuş oldular. Fakat Bulgarların istekleri bununla da bitmiş olmuyordu. Osmanlı idaresinden kurtulmak, müstakil veya hiç olmazsa muhtar bir devlet haline gelmek esas ülküleri idi. Bulgarların bu istekleri Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde görev yapan devlet adamları tarafından anlaşılmış ve Bab-ı Âli bu konuda uyarılmıştır. Bulgarlar bir taraftan müstakil ve millî bir kiliseye kavuşmak için Fener Rum Patrikhanesi ile mücadele ederken diğer taraftan da isyanlarla Osmanlı hakimiyet sahasını sarsmaya devam etmişlerdir. Bu konuda yaptıkları çalışma ve girişimlerde Bulgar Eksarhının ve Bulgar rahiplerinin etkisi önemli olmuştur.

Eksarharhane kurulmasına ilişkin ferman, Bulgarlar arasında büyük bir coşku ile karşılanırken Fener Rum Patrikhanesi buna karşı çıkarak²⁶⁹, konunun, Ortodoks mezhebinin

²⁶⁸ IORGA; Osmanlı Tarihi, s.564.

²⁶⁹ Ahmet Lütfi Efendi; Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, s. 92.

iç problemi olduğunu ve bunun Osmanlı hükümetini ilgilendirmedğini savundu.²⁷⁰ Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ile ilgili olarak ilan edilen fermanın dinî ve mezhebî açıdan sakıncalı olduğunu belirten Patrik, bunun uygulanmasında yetkili olmadığı gerekçesiyle Ekümenik Konsilin toplanması için harekete geçerek, buna izin verilmezse istifa edeceğini söyledi. Fakat Rusya ve Sırbistan sinodu üyeleri fermanın Osmanlı hukukunu ilgilendirdiğini ve toplanması düşünülen konsile katılmayacaklarını bildirdiler. Sultan Abdülaziz'de şimdiye kadar Osmanlı tarihi içerisinde böyle ekümenik bir konsilin toplanmadığını, bundan sonra da toplanmasının sakıncalı olacağından izin veremeyeceğini, ancak Patriğin sıhhi sebepler ileri sürerek görevinden ayrılmasının uygun olacağını belirtti. Patrik VI. Gregorius bütün Bulgar halkını ve piskoposlarını Şizmatik (aforoz) ilan ederek istifa etti.²⁷¹

Patrikhane, gizli emirler vererek bazı yerlerdeki kiliseleri kapattırdı. Kiliselerin kapatılmasının arkasında da Bab-ı Âli'nin olduğu izlenimini vererek devleti zor durumda bırakmayı amaçladı ve bunda da başarılı oldu.

Vidin metropoliti Antim, 15 Nisan 1872 tarihinde Osmanlı hükümetinden atanma beratını aldı ve böylece ilk Bulgar Eksarhı²⁷² olarak törenle resmen tayin edildi. Antim bu sıfatıyla, Slav havarileri Kiril ve Metodiy'in bayram günü olan 23 Mayıs 1872'de törenle Bulgar kilisesinin bağımsızlığını ilan etti.²⁷³

Bulgar Kilisesi'nin Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılması ile Bulgar bağımsızlık hareketi hız kazandı. Bulgarların bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra da Eksarhlığın Osmanlı Hükümeti aleyhine Bulgar hükümeti ile işbirliğine girdiğini gösteren belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur. 93 Harbi'nin başlaması Eksarh Antim'in sonu oldu. Bazı metropolitler ile Bulgar milleti ileri gelenlerinin Eksarh Antim'in kötü idaresinden dolayı azledilmesi amacıyla Hariciye Nezareti'ne müracaat etmeleri Antim'in azline sebep olmuştur.²⁷⁴

²⁷⁰ AYDIN; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, s.78

²⁷¹ Bülent ATALAY; "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri", s.91-92.

²⁷² Makalesinde, Athim'in ilk Bulgar eksarhı olduğu ifadesine yer veren Bülent ATALAY'a karşılık IORGA, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde ilk Bulgar Eksarhı olarak Tırnovalı İlarion'u gösterir. IORGA'ya göre Antim İlarion'un istifa etmesi üzerine Eksarh olmuştur. Bkz: IORGA; *Osmanlı Tarihi*, s.564.

²⁷³ ADANIR; *Makedonya Sorunu*, s.76.

²⁷⁴ B.O.A, DED, BBD, sayfa 11-13, hüküm 24'den naklen KOYUNCU; *Bulgar Eksarhlığı*, s.136.

Antim'in azlinden sonra Yosif Efendi Eksarh seçildi. Yosif Efendi görevinin başlangıcında Osmanlı yönetimi ile uyumlu çalıştığı halde Bulgaristan'ın teşkilinden sonra Bulgar hükümeti lehine çalışmaya başlamıştır. Bulgarların askere alınması konusundaki sıkıntılarını dile getiren Yosif Efendi ayrıca Rumlara gösterilen müsamahanın Bulgar milletinden esirgendiğini belirterek Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan iki milyon kadar Bulgar bulunduğu halde bunların memuriyete alınmamasını eleştirmektedir. Hükümetin Bulgar okullarının açılmasına müsaade etmediğini iddia eden Yosif Efendi bu konudaki şikayetleri içeren arzuhallerin, Bulgaristan başmüdürü İstanbulof vasıtası ile Avrupa devletlerine gönderileceğini ifade etmiştir²⁷⁵ Yosif Efendi Bulgar hükümeti lehine faaliyette bulduysa da çetecilik faaliyetlerine karşı çıkmıştır.

Bulgarlar ile Rumlar arasında yaşanan kilise ve mektep mücadelesinde de Bulgar metropolit ve papazları Bulgar çetelerini yalnız bırakmamışlardır.²⁷⁶

Bulgarların bağımsız kiliselerini kurmalarının ardından, asıl hedefleri olan Bulgar bağımsızlığının sağlanması yolunda isyan hareketlerine başladılar. Bulgarların bağımsızlığını sağlayan en büyük isyan, 1876 Nisan ayında çıktı ve hızla yayıldı. Bulgar isyanı Sofya'ya sıçrayınca, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın durumun ciddiyetini nihayet kavramasıyla hükümet tarafından tedbirler alınarak zor da olsa bastırılabilmiştir. Bu isyan siyasi bir nitelik taşımaktaydı ve ardında Rusya'nın desteği bulunuyordu. Ancak isyanın bastırılması sırasında Bulgarlar arasında Rusya'dan soğuma, hatta Rusya'ya karşı infial duyguları gelişmeye başladı. Bulgar kamuoyu, Rusya'nın kendilerini kışkırtarak ayaklanmaya zorladıkları ve bu felaketin meydana gelmesinde baş aktörü olduğu kanısı uyanmaktaydı.²⁷⁷ İsyen hareketinin hemen ardından meydana gelen Selanik vukuatı, meselenin uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Bir Bulgar kızının bir Türkle evlenmek üzere Müslüman olacağı sırada kaçırılması Müslüman halk tarafından büyük tepkiye neden olmuştur. Meydana gelen çatışmalar sırasında Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya donanmalarını Selanik önlerine göndermişlerdir.²⁷⁸

²⁷⁵ Dersaadet Bulgar Eksarhı Yosif Efendi'nin Bulgaristan idaresi menfaatine hareket ettiğine dair belge için bkz.: B.O.A, Y.PRK.AZJ 19/78.

²⁷⁶ Bulgar rahiplerinin Şarki Rumeli'de ve Makedonya'da nümayişler yapacaklarına dair bilgi alındıktan sonra bazı memurların bu iş için memur tayin edilmesi hakkında belge:B.O.A, Y.PRK.TKM 8/30.

²⁷⁷ ŞİMŞİR; Rumeli'den Türk Göçleri, s.CXIX.

²⁷⁸ Tahsin UZER; Makedonya Eşkiyalık Tarihi, Ankara 1979, s.109.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına sebep olacak gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Avrupa kamuoyu, yoğun kampanyalar sayesinde Türkler aleyhine döndürüldü. İngiliz muhalefet lideri Gladstone'un yazdığı "Bulgarian Horrors" risalesinden bir ayda iki yüz bin nüsha satıldı. Bölgede görevli bir İngiliz konsolosunun iddiası ise isyan sırasında on iki bin Müslüman'a karşılık altmış bin Hıristiyan'ın katledildiği yolunda idi.²⁷⁹ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, sözde Hıristiyan Osmanlı tebaası adına yapılmış gibi gösterilse de, Balkanlarda yaşayan Türk ırkının yok edilmesine yönelik bir harekettir. Savaş sonunda imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'na vergi vermekle yükümlü bir Bulgaristan Prenslığı teşkil edildi. Bu prensliğin sınırları kuzeyde Tuna'ya, doğuda Karadeniz'e, güney'de Ege Denizi'ne ve batıda Arnavutluk'a dayanmaktaydı. buna göre Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya Prenslık sınırları içinde kalıyordu. Bu antlaşma büyük güçlerin çıkarlarına ters düşmesi sonucunda yeni bir antlaşma yapıldı.

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nda, Ayastefanos Antlaşması Prenslık haline getirilen Bulgaristan'ın sınırları daraltıldı. 13.madde ile Balkanların güneyinde imtiyazlı bir Rumeli-i Şarkî Eyaleti kuruluyordu. Bulgaristan'ın 5. maddede yer alan "*Bulgaristan'da ihtilaf-ı din ve mezhep hiç kimse için Hukuk-ı mülkiye ve politikiyeden istifade ve hizmet-i umumiye ve memuriyet şerefine nailiyetde veya her nerede olur ise olsun icray-ı hırfet ve sanatta na-ehil tutulmaklığı ve mahrum edilmekliği sebep addolunmayacaktır*" hükmüne uyulmamıştır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığı ertesinde burada bulunan Türkler, Bulgarların yoğun baskı ve tecavüzlerine maruz kalmışlardır. 19 Haziran 1879 tarihli belge bu konuya ilişkindir. Londra Sefaretinden gelen tahriratın tercümesinde Varna havalisindeki Müslüman ahalinin, Berlin Antlaşması'nın şartlarına uymayan Bulgarlar tarafından karşı karşıya bırakıldıkları zulüm ve işkenceden, İngiliz elçisi Salisbury'ye bahsedilmiş, Salisbury ise bu durumu, Bulgar ve Rus hükümetleri yetkilileri ile görüşüp düzeltereğini belirtmiştir.²⁸⁰ 1880 tarihli belgede ise, Bulgaristan'ın, Osmanlı Devleti'nin tüm uyarılarına rağmen, bu uyarılara itibar etmediği, Müslümanların can, mal ve namuslarına karşı yapılan taarruzun bitmek bilmediği, bu konuda Osmanlı hükümetine yapılan şikayetlerin had safhaya ulaştığı belirtildikten sonra, bu taarruzların en şiddetlisinin belirtilen tarihlerde Provadi nahiyesinde yaşandığı, adı geçen nahiyenin üç karyesinin tamamen yağma edildiği, bu gidişe bir son verilmesi gerektiği

²⁷⁹ Ercüment KURAN; *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.76.

²⁸⁰ B.O.A, Y.A.HUS 161/70.

yazmaktadır.²⁸¹ 1880 tarihli bir başka belge de ise Bulgaristan'daki Müslüman ahalinin çektikleri sıkıntıların, zulüm ve işkencenin bir an önce önünün kesilmesi için Fransa'ya başvurulduğu bildirilmektedir.²⁸²

Avusturya Umur-ı Ecnebiye Nezareti de Bulgaristan'daki muhacirlerin çekmekte oldukları zorluklardan dolayı şiddetli ihtarlarda bulunması için Sofya'da bulunan konsolosuna emir vereceğini vaadetmiştir.²⁸³

Bulgaristan'da bulunan halkın şikayetlerinin yer aldığı BOA'da ki Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller Katoloğu'ndan alınan örnek belgelerde bölgede yer alan Türk halkının uğradığı haksızlıklar gözler önüne serilmektedir. H.1307 tarihinde Bulgaristan'daki Hıristiyanların Müslüman ahaliye yaptıkları zulüm ve Bulgarların Antlaşma şartlarına aykırı davranışları konusunda açıklamalarda bulunmak ve bazı nazır ve devlet adamları ile görüşmek üzere Bulgaristan'dan iki ulema gönderilirken²⁸⁴ H.1315 tarihli belgede Eski Zağra Müslümanlarına Bulgarlar tarafından eşit muamele yapılmadığı, halkın taarruz ve tecavüzlere maruz kaldıkları²⁸⁵ belirtilmiştir.

Osmanlı Hükümeti de Bulgarların Müslümanlar üzerinde uyguladıkları zulümleri bertaraf edebilmek ve burada bulunan ailelerin göç etmelerine engel olmak amacıyla gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır.²⁸⁶

Bulgar bağımsızlığına giden yolda Bulgar din adamlarının önemli faktörleri olduğu gibi, bağımsızlık sonrasında Bulgarların Türkler aleyhine giriştikleri faaliyetler, onların bağımsızlıklarının ardından Osmanlı Devleti'nden daha fazla toprak kazanabilmek için giriştikleri faaliyetler, sadece milliyetçilik duygusu ile hareket etmediklerini, amaçlarına ulaşabilmek ve kendi halklarını galeyana getirebilmek için inançlarını da kullanmakta bir sakınca görmediklerini göstermektedir.

²⁸¹ B.O.A, Y.A.HUS 163/41.

²⁸² B.O.A, Y.A.HUS 163/54.

²⁸³ B.O.A, Y.A.HUS 163/87.

²⁸⁴ B.O.A, Y.PRK.AZJ 16/37.

²⁸⁵ B.O.A, Y.PRK.AZJ 35/85.

²⁸⁶ B.O.A, A.MKT.MHM 487/59.

2.3 SIRP BAĞIMSIZLIĞI

XIII.yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu'na yardım amacıyla Anadolu Beyliklerine ait kuvvetler Balkanlar'a geçmiş, Balkanlar'ın boş ve harap bir durumda olmasından yararlanarak bunlardan bir kısmı bölgede kalmıştı.²⁸⁷

1354'e gelindiğinde Türkler Gelibolu'ya yerleşti. Oradan Trakya'ya doğru akınlara başladı. Orhan Gazi'nin ölümü üzerine tahta çıkan I. Murad, babasının Avrupa'ya yayılma politikasını sürdürdü.

Murad Hüdavendigâr zamanında, Bizans arazisinden başka diğer Balkan ülkeleri de zaptedilmişti. Edirne'yi ele geçiren Türkler, 1365'de burasını merkez yaparak Avrupa'daki fetihlere devam ettiler. Böylece Balkan Yarımadası'nı ele geçiren Osmanlılar bölgenin en etkin gücü haline geldi. Trakya'nın önemli yerleri zaptedildi.

Osmanlılar zaptettikleri yerlerde teşkilatlanıp arazi işlerini düzenlerken, Edirne ve Filibe'nin alınması için, Sırp ve Bulgarlar da Papa vasıtasıyla Avrupa'yı harekete geçirmeye çalışıyorlardı.²⁸⁸

Sultan Murad 1385'de Sofya'yı, 1386'da Niş'i ele geçirerek Yukarı Sırbistan'a geçişi sağladı.²⁸⁹

1389'da Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanan Kosova Savaşı, Sırp Devleti için ölüm darbesi idi. Fakat buna rağmen devlet yetmiş yıl daha varlığını sürdürmeyi başardı.²⁹⁰

Fatih Sultan Mehmet döneminde, Osmanlı ordusu Sırbistan topraklarına girdi. Kargaşalıktan bıkmış Sırp halkı tarafından sevgi ile karşılaşılan Osmanlı ordusu, birkaç hafta içinde Belgrad dışındaki bütün Sırbistan'ı Osmanlı egemenliğine aldı.²⁹¹

Osmanlıların fethetmemiş oldukları Sırp vilayetlerinde, özellikle Semendire Sancağı'nda (Belgrad), Sırp'ların bir takım eski müesseselerinin mevcudiyetine ve çalışmasına

²⁸⁷ Mustafa AKDAĞ; *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, C.I, Cem Yay., İstanbul 1979, s.465.

²⁸⁸ UZUNÇARŞILI; *Osmanlı Tarihi*, s.167.

²⁸⁹ UZUNÇARŞILI; *Osmanlı Tarihi*, s.175-176; CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.64-66.

²⁹⁰ HAJEK; "Sırbistan", s.560.

²⁹¹ RUNCİMAN; *Konstantinopolis Düşü* ,s.189-190.

olanak sağladılar. Bu müesseseler, daha sonra Sırların siyasî hayatında önemli rol oynayacaktır. Knezlere ait olan bu müesseseler Belgrad Paşalığı çerçevesindeki siyasî faaliyetleriyle “özerk knezlik” adıyla adlandırılan kuruluşlara bürünüp geliştiler. Bunlar XIX.yüzyılda Sırların egemenlik savaşının kaynaklandığı başlıca merkezler olacaklardır.²⁹²

3.3.1 Sırp Milliyetçiliği ve Kilise

Aşağı yukarı üçyüz elli yıldan fazla bir zaman Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti halinde ve onun idaresinde kalan Sırbistan sadece askerî yönetime maruz kaldı. Sırlar dinlerini, âdetlerini, dillerini korumakta serbest bırakıldılar. Sırbistan'da birkaç kasaba haricinde şeklen görünüşü açısından diğer Osmanlı memleketlerine benzemiyordu.

Sırbistan Osmanlı idaresine geçtikten sonra, bütün Hıristiyanlara verilen imtiyazlar Sırbistan'da da geçerli oldu. Hatta Osmanlı Devleti buraların özelliklerini dikkate alarak, özel bir idare teşkil etmişti. Sırbistan önce Semendire ve sonra Belgrad Paşalığı'na bağlandı. Sırp toprakları sipahiler arasında, idare bakımından paylaşılmış, fakat Sırp köylüsü toprağın gerçek sahibi olarak kalmıştı. Köylü sipahilere kanunnamelerle belirtilen bir toprak gelirinin dışında bir şey vermiyordu. Bundan başka Sırlara din ve dil hürriyeti ile kendi kendilerini, geleneklerine göre, idare etmek imtiyazları da verilmişti.²⁹³

Sırlar, Türk idaresinden memnundular ve XVIII.yüzyılın ikinci yarısına dek Osmanlı Devleti'nde önemli sayılabilecek bir sorun çıkarmadılar. Osmanlılar da fethettiği bölgenin din ve vicdan hürriyetlerine hürmet eden, ağır vergiler altında ezilen tebaadan belirli miktarda bir vergi almakla yetinerek, mevcut kanunlara aykırı keyfi muameleden kaçınan bir yönetim her zaman tercih edilmiştir. Bosna asıllı Sırp tarihçi Vladimir Skaniç; *“Osmanlıların, işgal ettikleri bölgelerdeki yerlilere karşı gösterdikleri, âlicenaplık, insan haklarını tanıyışları ve uyguladıkları tam bir adalet, komşu mıntikalarda yaşayan hıristyanları adeta büyülemektedir. Bu yüzden kendilerini de idareleri altına alıp zalim kral ve despotlardan kurtarmaları için Osmanlılara heyetler gönderirlerdi”* diyerek bu durumu açıklamaktadır.²⁹⁴

²⁹² Avdo SUĆESKA; Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna, Sarajevo 1980, s.432.

²⁹³ KARAL; Osmanlı Tarihi, C.V, s.103.

²⁹⁴ Zekeriya YILDIZ; Geçmişten Günümüze Bosna Hersek, İstanbul 1993, s.91.

Ortaçağdaki Sırp Devleti'nin Osmanlı Türklerinin eline düşmesiyle sonra Sırp, yalnızca bağımsızlıklarını değil, aynı zamanda kendi toprak sahibi seçkinlerini de yitirmiş oldular. Ulusal liderlik, bağımsız Sırp Ortodoks Patrikliğine geçmiş (1557-1766), piskoposlar aristokrat sınıfın yerini almakla kalmamış, ayrıca aristokratların ulusal, kültürel ve tarihsel hafızanın oluşumuna ilişkin görevlerini de üstlenmiştir. Bu yüzden Türklere karşı Sırp ayaklanmaları, dinsel ve ulusal farklılığa ilişkin uzun süredir devam eden bir kuşkuda ifadesini bulan özde hem dinsel hem de ulusal nitelik taşıyan ayaklanmalardır.²⁹⁵

Sırp dili ve kültürü alanında XIX. yüzyıl başlarında yapılan reformlar yeni güçlerin doğmasına yol açtı. Sırp dilinin en önemli reformcusu ulusal ideolog Vuk Karadzic(1787-1864) Sırp dilini bilimsel bir kritere göre şu şekilde tanımladı: Ortodoksluğa olan bağımlılığı değil, merkezi Güney Slav dialekti olan Stovakça kullanımını esas alan bir tanımlama, Karadzic'in "dilsel"ulus ideolojisi, Stovakça konuşan bütün insanların, ki Katolik Hırvatların çoğu ve Bosnalı Müslümanların tümü bunlara dahildir, aslında Sırp oldukları ve dolayısıyla asimilasyon açısından en doğal hedefleri teşkil ettikleri şeklindeki yeni Sırp inancının kaynağını oluşturur.²⁹⁶ Sırp Kilisesi hızla Osmanlı fethinin yarattığı olumsuz durumun üstesinden gelebilmiş ve ardından Osmanlı-Müslüman Devleti içinde yegane ayrıcalıklı Sırp kurumu olarak gelişip serpilmeye başlamıştır. Sırp asıllı Osmanlı Sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa Sırp İpek (Pec) Patrikliğini kurmuştur. Yaklaşık yüz yıllık bir süreç içinde bu Patriklik, Sırbistan'ın ulusal hayatı açısından önemli bir rol oynamıştır.²⁹⁷

Osmanlılar yönetimleri altına aldıkları Hristiyan halka yönelik genel siyasetlerinin bir parçası olarak eski Sırp Devleti'nin sahip olduğu sivil otoriteyi hemen bütünüyle İpek Patrikliğine verdi. Böylece Sırp etnikleri olarak, İpek Patrikleri, yalnızca ruhanî konumlarından gelen ayrıcalıklara sahip olmakla kalmıyor, ayrıca Ortaçağ Sırp Krallarına ait yetki de ellerinde bulunuyordu. Sırp devlet bilinci ve ulusal gelenekleri, yaşamlarını sürdürmek olanağı bulmanın da ötesinde, daha önce hiç etkili olmadıkları cemaatlere kadar uzanabili. İpek Patrikliği 1557'den itibaren Buda, İpek, Segedin, Arad Temeşvar, Vrsac piskoposlarını atamaya başlamıştır.²⁹⁸

²⁹⁵ Ivo BANAC; "Sırbistan'da Milliyetçilik", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Çev.:G.ÖZCAN), İstanbul 1997,s.87-88.

²⁹⁶ BANAC; "Sırbistan'da Milliyetçilik", s.88.

²⁹⁷ STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, s.104.

²⁹⁸ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi* ,s. 248-249.

Sırp Patrikliği de diğer Patrikler gibi padişah tarafından verilen berat doğrultusunda faaliyette bulunabiliyordu. Patriğin ve diğer kilise büyüklerinin seçimi bu berat sayesinde belgeleniyor ve böylece meşruiyet kazanıyordu. Onlar berata dayanarak ve berat ile verilen yetki sınırlarının içerisinde din, medeni hukuk, hatta ceza meselelerini de çözüme bağlayabiliyorlardı.²⁹⁹ Patrikliğin alt örgütler üzerindeki yetki ve sorumlulukları da yine bu berat ile tanımlanıyordu. Berat ile patriğin hukukî durumu güçlendiriliyor, hatta daha yüksek bir düzeye çıkartılıyordu. Beratlar padişah tahtta kaldığı müddetçe geçerli idi. Çoğu kez padişah değişimlerinde daha önce verilen beratların geçerliliğinin yeniden korunduğu görülmektedir. bu beratlar kiliselerin maddî ve hukukî durumunu güvence altına almış ve iç yapılarına dokunmamıştır.

Kısaca Osmanlı hükümrânlığı Sırpı ulusal genişleme konusunda çok önemli bir araçla donatmak suretiyle çelişkili bir etki yaratmıştır.

İpek Patrikliği, Sırp Ortodoks birliğini özerkleştirmede bir dönüm noktası olmuştur. Rahipler Türklerin kervansaray inşa etmek için boşalttırdıkları manastırları korumakta çeşitli sorunlarla karşılaştılar. Sırp rahipleri boşaltılan manastırların yerine yenilerinin kurulması için girişimlerde bulundular. Patrikler, manastırların çatılarını tamir etmeye çalışan, küçük kiliselerin duvarlarını onarıp, Türkler tarafından yağma edilen kilise eşyalarını yerine koymaya çalışan rahiplere manevi destek verdiler. Sırp rahiplerine en çok yardım edenler Ortodoks Hıristiyanların zengin olanlarıydı. 1711'e kadar Romanya, Moldovya ve Wallahya'dan yardım geldi. Ancak en çok yardımı yapan Ruslardı.

Sırp rahipler XVI. yüzyılda Moskova'nın çağrısı ile Rusya'ya seyahatler yapmaya başladılar. 1550'lerde rahipler Korkunç İvan'ın itimadnameleri vasıtasıyla yolculuk yapıyorlardı. Bu seyahatler XVI. yüzyılda nadir olarak gerçekleşti. Çünkü Balkanlarla Rusya arasındaki ilişkiler henüz sağlamlaştırılmamıştı.³⁰⁰

XVII.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kurumsal düzenin genel olarak bozulmasıyla birlikte, Sırp Kilisesi'nin durumu kötüleşmeye başladı. 1756 yılında ise mali açıdan zor günler yaşayan İpek Patrikliği'nin Fener Rum Patrikhanesi ile bir anlaşma yaptığını

²⁹⁹ İskender MUZBEĞ, "Türkün Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi", ERDEM , C. 8, S.24, TTK, Ankara 1996, s. 862-863.

³⁰⁰ ROGEL; "The Wandering Monk and the Balkan National Awakwnig", s.84-85.

görüyoruz. Fener Rum Patrikhanesi, İpek Patrikliği'nin mali sorunlarını üzerine alıyor ancak patrikliği kendine bağlayarak saygınlığını ortadan kaldırıyordu. Fener Rum Patrikhanesi, İpek Patrikliğinin başına bir Rum olan I.Kallinakos'u atamıştı. Böylelikle İpek Patrikliği, artık bir metropolitlik olmaktan çıkmıştı. Yönetimine gelen kişiler adeta metropolitliği satın alıyorlardı. Bu, diğer manastır ve piskoposluklara da yansımıştı. Hiyerarşideki Rum etkisi dinî adetlere de yansımıştı. Slav dilinin yerini de Yunanca almıştır. Bunun sonucunda, Osmanlı topraklarındaki Sırp Kilisesi işlevini yitirmiş ve Sırpların gözünden düşmüştür.

Viyana Savaşı sırasında (1683-1699) Patrikliğin Osmanlı yönetimine karşı ihanetinin anlaşılmasından sonra Güney Macaristan'a ilk Sırp göçleri gerçekleşti. Habsbourg topraklarında Sırp Kilisesi, imparatorluğun tanıdığı bir dizi ayrıcalık çerçevesinde merkezi Slavonia askerî sınır bölgesinde, Karlofça'da bulunan bir metropolitlik olarak yeniden kuruldu ve Katolik Piskoposların hayal bile edemedikleri bir ölçüde ruhanî ve dünyevî yetkiyi kullanabilir bir konum elde edebildiler.

Patrimonium domus Austriacae konumu Sırp lar için, göçmenleri, bağımlı köylü konumuna sokmak isteyen ayan meclislerine sahip Macar ve Hırvat kontluklarına karşı da koruyucu bir kalkan işlevi gördü. Dolayısıyla Osmanlılar, 1766'da İpek Patrikliğine son verdiklerinde, Sırp ruhanî yaşamının merkezi çok önceden Tuna ve Sava'nın kuzeyinde yeni iskan edilmiş Sırp cemaatlerine doğru kaymış bulunuyordu.³⁰¹

Bir bakıma, Sırp lar tarafından Habsburg monarşisine taşınan ve yerleştirilen millet sistemi, batı Balkanlarda Sırp ulusal kimliğinin yayılması için çok önemli bir araç işlevi görmüştür. Türklerin, Katolik din adamlarını batı Balkanlarda çalışmasını sık sık engellemesi nedeniyle ve Ortodoks vergi tahsildarlarına Katoliklerin kendi kiliseleri için ödediklerinin üstüne yeniden vergi toplamalarına zaman zaman izin vermeleri nedeniyle, önemli sayıda Katolik, Hırvat-Sırp Kilisesi'ne geçti ve böylece yeni bir ulusal kimlik de benimsemiştir. Ortodoksluk ve Sırp lık arasındaki sürekli uzlaşma özdeşleşme süreci, Sırp ayaklanmalarını ve otonom Sırp Prenslığı'nin kurulmasını izleyen dönemde tamamlandı.³⁰²

1726 tarihinde Ruslar tarafından Karlofça'da Rus-Slav dilinde eğitim veren bir okul açıldı. 1733 yılında Kiev Akademisi tarafından bu okula altı öğretmen gönderildi. Bu

³⁰¹ BANAC, "Sırbistan'da Milliyetçilik", s.90.

³⁰² BANAC, "Sırbistan'da Milliyetçilik", s.91.

öğretmenler lisenin çekirdeğini oluşturarak okul kitaplarını yayınlamaya başladılar. Bazı din adamları da araştırma yapmak üzere Rusya'ya gitti. Kiev Din Akademisi'ne öğrenci olarak giden Jovan Rajiç bir tarihçi olarak yetişmiştir. Rusya'ya gidenlerin arasında Fruska Gora manastırı keşişleri de bulunmaktadır. Rusya'da Zagorsk ve Petcherskaia şehirlerinde eğitim gören bu şahıslar “vadedilmiş topraklar” fikirleriyle geriye dönmüşlerdir.³⁰³

Burjuva sınıfı sayesinde 1790 yılında Karlofça'da ve 1810 yılında Novi Sad'da birer “Sırp Lisesi” kurulmuştur. 1791 tarihinde ise Viyana'da Sırp dilinde ilk gazete basılmıştır, Bunu 1765 yılında basılan Paulo Julinac'ın “Sloven Sırp Toplumunun Tarihi Gelişimine Kısa Bir Bakış” adlı eseri takip etmiştir. Bu suretle Sırp Kilisesi, Sırp düşünce kültürünün de kalbi olmuştur.

Sırp milleti, Bulgar ve Romenlerdeki gibi millî uyanışı sağlayan rahiplere sahiptiler, Bunlardan ikisi Jovan Rajic ve Dositej Obradoviç (1742-1811) idi. Özellikle Obradoviç, kendi bilgilerine dayanarak Sırp hakkında yazılar yazdı. Onun yaklaşımı hümanizmi hatırlattı, özellikle eski değerleri akla getirdi.³⁰⁴

Sırp Kiliselerinin statüleri Miloş döneminde düzenlendi. Millî organizasyonun başı 1833 ile 1859 arasında yetenekli Belgrad metropoliti Peter Jovanoviç idi.³⁰⁵

Sırp Kilisesi, tüm birimleriyle birlikte, kendi ulusal hareketlerine kendi damgasını vurabilecek yeterliliğe sahip tek Balkan Kilisesi idi.³⁰⁶ Bağımsızlıklarını elde etme sürecinde Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen isyanlarda da Sırp din adamlarının önemli bir yeri oldu. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra da faaliyetlerine Osmanlı topraklarında kalan Hıristiyan halkı kışkırtmaya devam etmişlerdir. Prizren sakinlerinden olan Üstoyan adlı papaz Sırbistan ziyareti dönüşünde üzerinde yapılan aramalarda çıkan zararlı kitap ve risalelerden dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından cezalandırılmıştır.³⁰⁷ Yine H.1306 tarihinde Sırbistan Cemiyet-i Ruhaniyesi üyelerinden bir papazın üzerinde bulunan dört mektuptan, Prizren, Priştine ve

³⁰³ CASTELLAN *Balkanların Tarihi*, s. 249-252.

³⁰⁴ ROGEL; “The Wandering Monk and the Balkan National Awakwnig”, s.83.

³⁰⁵ Barbara JELAVIČ; *History of The Balkans*, s.242.

³⁰⁶ BANAC; “Sırbistan'da Milliyetçilik”, s.93.

³⁰⁷ B.O.A, A.MKT.MHM 493/38.

İpek'de bulunduğu sırada Sırbistan tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek harekate karşı bahsedilen bölgelerde bulunan Hıristiyan ahalinin silahlandırılacağı anlaşılmaktadır.³⁰⁸

Sırp milliyeti ve Ortodoks dini arasındaki denklik ilişkisi XIX.yüzyılda derin bir değişime uğramıştır. Alman romantizminin izinden gidilerek dil, Sırp kimliğine artan oranda kaynak oluşturmuştur. Yeni linguistik Sırplık tanımının oluşturulmasında belirleyici etki Vuk Karadzic'den gelmiştir. Karadzic, Sırp lar tarafından konuşulan Stokavca alt dialektlerine yakın dialektler konuşan Katolik Hırvatların çoğunluğu ve tüm Bosnalı Müslümanların asimile edilmesini amaç edinen modern bir Sırp ulusal ideolojisi ortaya koymuştur.

3.3.2 Sırbistan'ın Kuruluşu

Osmanlı sisteminin kötüye kullanımı ve düzensizlik krizleri Belgrad paşalığında da etkili olmuş, bazen bir yüzyıl içinde üç kere Avusturya- Osmanlı savaşlarına sahne olmuştur. Bu savaşlar, Belgrad'daki Hıristiyan halka, başka hiç bir yerde olmadığı kadar silahlarla hemvücut olmalarına neden olmalarına neden olmuştur. İstilas süresince Avusturya burada askerler ve yöneticiler bulundurmış, Sırp lar İmparatorluk ordusunda subay ya da astsubay olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı tarafına gelince, savaşlar, Paşalığa çok sayıda serseri ve çapulcu yeniçerinin gelmesine yol açmıştı. Bu kişiler düşmanlık bitince oraya yerleşiyorlardı. Bu yolla tımar toprakları şimdiye dek sınır bölgelerine ait olan bir uygulamayla çiftlik oluyorlardı.

Yeniçerilerin dik kafalılığı ve yola gelmezliği yüzünden Paşalık, bir anarşi bölgesine dönmüş, bu da Dar-ül İslam sınırları için çok büyük bir tehlike olmuştur. İmparatorluk içindeki reformlar ile Sultan III. Selim, 1793, 1794 ve 1796 yıllarında ferman çıkararak yeniçerilerin sancaklara yerleşmelerini yasaklamış, Sırp Knezlerinin güçlerini arttırmış ve nahiyelerde gerçek bir özerklik kurmuş, ardından Hıristiyanların da içinde bulunduğu halka, silah taşıma ve düzeni sağlamak için milis kuvvetleri oluşturabilme imkanı sağlamıştı.

³⁰⁸ B.O.A, Y.MTV 35/136.

1804'teki Sırp İsyanı, Osmanlı padişahına karşı yapılan bir ayaklanma değildi. Padişah III.Selim de Nizam-ı Cedid askerlerini teşkil ettiği ve Yeniçeri tehlikesinden kurtulmak için Anadolu'dan Abdurrahman Paşa'yı yanına getirdiği sırada, bu hareketin meydana gelmesinden oldukça memnun kalmıştı. Aynı yıl Bosna Valisi Bekir Paşa yeniçerileri Sırbistan eyaletinden çıkarmaya memur edildi. Bekir Paşa, III.Selim'in temsilcisi olarak hemen kabul gördü. Belgrad teslim oldu. Dört yeniçeri (Dayı) Eflak'taki Orsova'ya kaçtıysa da, şehrin komutanı tarafından yakalanıp öldürüldüler.³⁰⁹ Bununla isyanın bittiği zannedilmişti.

Sırbistan'ın dahili sahnesindeki bölücülük karakteri isyanın ilk günlerinde kolaylıkla görünmüyordu. Ocak 1804'teki yeniçerilerin ani faaliyetleri kendiliğinden ulusal reaksiyona neden oldu. Şumadya'da 1804 baharında yaklaşık otuz bin kişilik bir silahlı direnme örgütü belirmişti. Her şey, silahlı bir isyan için hazır durumdaydı. İki ay içinde yetmiş iki soylu kişinin başı Belgrad'ı çevreleyen surları süsledi. Diğerleri daha fazla bekleyemedi. 2 Şubat 1804'te, üç yüz kişi Topola yakınında Orasac'da toplanarak ölene dek savaşıacaklarına dair yemin ettiler. Şubat 1804'de Orasac'daki karşılaşmada Kara Yorgi herhangi bir direnme olmaksızın büyük lider seçildi. Mart 1804'den sonra Kara Yorgi "Lider", "Sırbistan'ın Yöneticisi", "Büyük Voyvoda" gibi ünvanlarla emirler vermeye, beyannameler yayınlamaya başladı.³¹⁰

Bittiği sanılan ayaklanmanın niteliği değişmişti. Bu Sırp ayaklanması, gerçekte merkezleri Karadağ, Avusturya ve Rusya'da bulunan ve doğrudan Sırbistan'ın millî egemenliğini elde etmesi için hazırlanmış ulusal bir ihtilaldir.

Sırlar, Avusturya ve Rusya devletleri tarafından destekleniyorlardı. Sırlar'ın 1807'deki özerklik talebi, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edildi. Ancak bu noktada Rus askerî ve ekonomik yardımlarının gönderilmesi ile Sırlar özerklikten vazgeçerek, Rusya ile yaptıkları ittifakın verdiği güvence ile yeniçeri zulmüne karşı giriştikleri hareketi bir bağımsızlık savaşına dönüştürdüler.³¹¹

³⁰⁹ IORGA; *Osmanlı Tarihi*, s.156-157.

³¹⁰ Charles-Barbara JELAVİCH; *The Establishment of The Balkan National States, 1804-1920*, s.31.

³¹¹ STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, s.247.

Osmanlı-Rus Savaşı 16 Mayıs 1812’de imzalanan Bükreş Antlaşması ile sona erdi. Bükreş Antlaşması’nda özellikle Sırbistan meselesi üzerinde durulmuştu. Bu antlaşmanın sekizinci maddesine göre; Sırlar Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri isyandan dolayı affedileceklerdi. Ayrıca, Sırbistan vergilerini bundan sonra Osmanlı Devleti’ne “bir vergi” olarak ödeyeceklerdi. Son olarak, Osmanlı Devleti, Sırbistan’ı imtiyazlı bir eyaleti olarak kabul edecekti.³¹² Bundan sonra Sırbistan, Rusya’nın himayesi altına girmiş bulunuyordu.

Bu ilk ayaklanma, önemli sonuçlara yol açmıştı. Öncelikle, halkın anılarında “Kara Yorgi Destanı”, 19. yüzyıl milliyetçi ideolojinin oluşmasında temel taşı olarak kalmıştı. 1803 ile 1813 arasındaki Sırbistan, Sırlar’ın ilk bağımsız ulus devleti olarak tarihe geçmişti. Bu devlet, Ortaçağ krallığının doğal bir mirasçısıydı. Avrupa boyutunda bu ayaklanmalar, büyük devletler ve onların kamuoyunda, özellikle de Rus Panslavizm fikrinde yeni bir sorun ortaya çıkarmıştı. Bu da bağımsız Sırbistan sorunuydu.³¹³

Olumlu etkiler kültürel alanda meydana geldi. Dositej Obradoviç 1806’dan sonra ilkokul eğitimini düzenledi. Obradoviç, Ekim 1808’de devletin ilk yöneticilerini yetiştirmek amacıyla bir velika skola (yüksek okul) kurdu.³¹⁴ Bu yazar, yine Belgrad’da, tüm toplumun kültürünün temeli olarak anadilin önemini farkına vardı.

Bükreş Antlaşması’ndan sonra Sırp reayası arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı, Sırbistan’ın başında bulunan Kara Yorgi hazinelerini alarak Avusturya’ya kaçtı, yerine Prens olarak Miloş getirildi. 1821’de ortaya çıkan Yunan İsyanı ile İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti üzerindeki tutumları, Rusya için iyi bir fırsat olarak görünüyordu. Fakat, Yunan meselesinde Rusya’nın takip edeceği siyaseti İngiltere ve Avusturya’nın tasvip etmeyişi Çar Alexandre’ın ölümüne (1825) kadar Osmanlı Devleti’ne karşı pasif bir politika gütmek zorunda bıraktı. I. Nicola tahta çıkınca, halledilmemiş bütün meselelerin en kısa yoldan sonucuna varmak istiyordu. Bunun için de Mora’da başlayan ve gelişen isyanlardan yararlanarak, Bükreş Antlaşması’nın yürütülme şekli hakkında Osmanlı Devleti’ni Akkerman Antlaşması’nı imzalamaya zorladı. Bu Antlaşma’ya Sırlar için de bir senet eklendi. 7 Ekim 1826 tarihli Akkerman Antlaşması’nın beşinci maddesi ve buna ek olarak imzalanan Sırbistan

³¹² Nihat ERİM; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s.151-152.

³¹³ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.260.

³¹⁴ 1804’den beri devam eden Türk-Sırp mücadelesi nedeniyle ilk akademik yıldan sonra (1808-1809) eğitime ara verdi. 1810’da tekrar açılan kurum 1813’e kadar eğitim verdi. Bkz. Milenko KARANOVİCH; “Higher Education in Serbia During The Constitutionalist Regime, 1838-1858”, *Balkan Studies*, volume 28,number one, Tessaloniki 1987,s.126.

hakkındaki senet bu imtiyazları teyid ettiği gibi Osmanlı Devleti'nin, Sırbistan üzerinde aldığı kararlar hakkında Rusya'ya hesap vermeye zorlanıyordu.³¹⁵

1 Temmuz'da Dinyester Nehri ağzındaki Akkerman'da yapılan antlaşmada Rus temsilcisi Kont Varanzof'un Sırbistan üzerindeki istekler şu şekildeydi: Din ve mezhep hürriyeti, adliye ve yönetim işlerinde bağımsızlık, prenslerin seçim işi, Sırbistan'daki garnizonlardan başka yerlere Müslümanların yerleşmemeleri, Sırlara, Türklere ait bulunan çiftlikleri idare etmek ve bunların gelirlerini yılda bir defa olmak üzere ödemek, pasaportları ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde serbestçe seyahat edebilmeleri, okul, matbaa ve hastane açabilme haklarının verilmesi, Sırlar'la meskun olan toprakların tekrar Sırbistan'a katılmaları.³¹⁶ Gerçekte bunlar doğrudan doğruya serbest, bağımsız bir Sırbistan hükümetinin kurulması demektir.

Akkerman Antlaşması ile Sırbistan hem muhtar bir beylik haline gelmiş hem de Rusya'nın himayesine girmiş bulunuyordu. Bu antlaşma hükümleri yürürlüğe konmadan önce Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ile sonuçlanan savaşta, yapılan Edirne Antlaşması, Akkerman Antlaşması'nın hükümlerini bir kere daha teyid ediyordu.

1830 yılında bir fermanla, Sultan Sırbistan'da özerk bir yönetimi onayladı. Miloş kalıtsal prens oldu. Vergilerin miktarı belirlendi. Doğrudan Osmanlı yönetimine bağlı kaleler hariç olmak üzere Müslümanların topraklarını satın göç etmelerine karar verildi.

Sırbistan XIX.yüzyılın ilk yarısında dikkate değer bir ilerleme kaydetti. Alexander Karayorgiyeviç'in yönetimi sırasında 352 temel öğretim okulu açıldı ve kasaba ve şehirlerde bu kurumlar hızla yayıldı. 1841'de Fen Akademisi, 1844'de Belgrad Üniversitesi kuruldu, Batı etkisi ilk defa ülkede hissedilmeye başlandı.³¹⁷

Ilija Garasanin 1844'de Sırbistan'ın dış politikasının ana esaslarını oluşturan bir taslak "Nacertanije" planladı. Buna göre Sırbistan Avusturya ile Osmanlı idaresinden eninde sonunda sıyrılacak olan Balkan devletleri ve milletlerinin ittifakı ile kurulacak olan Büyük Sırp Devleti'nin ana çekirdeğini oluşturacaktı. Bu taslağa karşı Avusturya'nın tehlikeli bir

³¹⁵ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, s.64.

³¹⁶ IORGA; *Osmanlı Tarihi*,s.323.

³¹⁷ STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, s.254.

düşman olarak ortaya çıkması halinde Sırbistan, Fransa ve İngiltere'nin taraftarlığını kazanmak için çabalayacaktı. Sırbistan ve Rusya'nın Bulgaristan üzerinde uyuşmazlığa düşme ihtimalini de göz önünde bulunduran Garasanin, Rus ittifakı gerçekleşmezse küçük Sırbistan ile Avusturya'nın ittifakının çok daha doğal olacağını bilincindeydi.³¹⁸

Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan Paris Antlaşması'nda, Avusturya'nın isteği ile konulan maddeler Sırbistan'daki Rus nüfuzunu kırmaya yönelikti. Paris Kongre'sine katılan devletler Sırbistan eyaletine daha önce verilmiş olan imtiyazların Rusya'nın baskısı ile verildiğini ve bu eyalet üzerinde Rus himayesinin kurulduğunu göz önünde tutarak bu durumu tasfiye etmek istediler.³¹⁹ Paris Kongresi'nin 13. ve 14. oturumlarında ve Paris Antlaşması'nın 28. ve 29. maddeleri³²⁰ Sırbistan'la ilgilidir.

28. madde ile Sırbistan antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında haklarını ve imtiyazlarını belirten Hatt-ı Hümayun gereğince Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktı. Yine bu madde ile Sırbistan millî ve müstakil olarak idare edilecek, dinî inançlarında serbest kalacak ve ticaret serbestiliği muhafaza edilecekti.³²¹

29. madde ile de Osmanlı Devleti'nin kalelerde asker bulundurma hakkı mevcut nizamname şartları çerçevesinde yerinde bırakılacak, ayrıca bu antlaşmaya imza koyan devletler arasında bir anlaşma olmaksızın hiç bir askerî müdahale yapılmayacaktı.³²²

Paris Antlaşması'ndan sonra Sırlar imtiyazlarını genişletmek ve hatta bağımsızlıklarını elde etmek için büyük gayretler sarfetmeye başladılar. Amaçları bağımsız bir devlet kurmaktı. Bütün bunlar Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen siyasetinden destek görüyordu.

Sırların amacı "Büyük Kral" dedikleri Stephan Duşan zamanındaki büyük Sırbistan'ı yeniden kurmaktı. Yani Bosna- Hersek, Karadağ, Bulgaristan, Hırvatistan ve Macaristan'ın bazı parçalarını ele geçirerek bir Slav devleti kurma çabası içindeydiler.³²³ Sırbistan otonom

³¹⁸ David KACKENZIE; *Serbs and Russians*, New York 1996, s.6-7.

³¹⁹ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.64

³²⁰ ERİM; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, s.351.

³²¹ Ali Fuad TÜRKELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Haz.: B.S.BAYKAL), TTK, Ankara 1987, s.159.

³²² KARAL; *Osmanlı Tarihi*, s.64.

³²³ STAVRIANOS; *The Balkans Since 1453*, s.255.

bir Prenslik olalı beri bu hayal ile yaşamaktadır. Böyle bir hayali gerçekleştirmek için kuvvetli bir devlete güvenmek zorundadır. Bu devlet de ancak Rusya olabilirdi.

Doksanüç harbi, Osmanlı Devleti'nin temellerini kökünden sarsacak ve devleti yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktı. İşte bu sarsıntı sonucunda açılan çatlaklar kapatılamayacak ve devlet köhnemiş eski bir bina gibi kendisini bekleyen sona doğru yavaş yavaş sürüklenecekti. İşte bu sonucu hazırlayan faktörlerin başında Rusya'nın Panslavizm siyaseti altında istismar ettiği Balkan milliyetçiliği geliyordu ki 1875'de Hersek eyaletinin Hevesine kasabasında çıkan küçük bir ayaklanma, kısa süre içerisinde Balkanları bir kıvılcım gibi sardı. Hersek Ayaklanmasının başlaması üzerine Sırp lar genel bir Balkan ayaklanmasının ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaşın zamanın geldiğine inanmaktaydı. Zaten 1860'lardan beri Sırp lar bu amaca yönelik, komşularıyla sürekli bir temas içindeydi.³²⁴ Bunların etkisi ile Sırp lar, 1 Temmuz 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı silaha sarıldı.

Avusturya-Macaristan Şansölyesi Kont Andrassy, diğer Avrupa devletleriyle yaptığı görüşmelerden sonra 30 Aralık 1875'de Bab-ı Ali'ye şu önerilerde bulundu: Hıristiyan halkın serbestçe ayinlerini yapması, iltizam usulünün kaldırılması, çiftçi halkın durumunun ıslahı, ıslahatın yapılmasına nezaret etmek üzere Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan bir komisyon kurulması, alınacak vergilerin mahallî ihtiyaçlara sarfedilmesi.

Bu durum isyanın artık büyük devletlerin bir çıkar oyunu haline geldiğini göstermektedir.³²⁵

Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıkları diğer Balkan güçleri ile Rusya'yı iyice cesaretlendirdi. Sırbistan ile Karadağ'ın Hersek isyancılarına yardımı nedeniyle Osmanlılar, bu iki devlete uyarıda bulununca, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne karşı Temmuz 1876'da savaş açtılar. Bir yandan Bosna-Hersek meselesinin çözülememesi, bir yandan da Balkan buhranının genişlemesi Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıkları ile birleşince Rusya'nın Balkanlara müdahale imkânını arttırdığı için Andrassy, Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını garanti altına almak için Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakov ile 8 Temmuz 1876'da Reichstadt

³²⁴ Kemal BALTALI; "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", BELLETEN, L/198 (1986), s.833.

³²⁵ Kemal BALTALI; "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar arası Bir Nitelik Kazanması", BELLETEN, LI/199-201 (1988), s.207.

Anlaşması'nı yaptılar. Buna göre Osmanlı Devleti galip gelirse statüko korunacak ve reform yapılması sağlanacaktı.³²⁶

Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasındaki savaşta, Osmanlıların yenilgisi halinde Bosna ve Hersek, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılacak; Rusya'ya da Osmanlı topraklarından Batum ve Beserabya verilecekti. Ayrıca Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk'un da özerklik elde etmesi kararlaştırılmıştı. Avusturya, Sırbistan'ın Bosna-Hersek'ten uzaklaştırılmayacağını anladığı için burayı paylaşmayı tasarlamıştı. Ancak Avusturya ve Rusya arasında varılan mutabakat çok geçmeden boşa çıktı. Her iki devlet de Osmanlı-Sırp-Karadağ savaşında Osmanlıların yenileceğini hesaplamıştır. 1876 yılı sonunda Osmanlı Devleti'nin duruma hakim olması Rusya'yı şaşırtı. Bunun üzerine Balkanlara el altından asker göndermeye başlar. Çatışmalar tekrar hızlanmışken Mayıs 1876'da bir de Bulgaristan ayaklanması çıktı.³²⁷ Ancak sonuç yine değişmedi ve Osmanlı kuvvetlerinin üstünlüğü ile sonuçlandı.

Rusya 31 Ekim 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verdiği notada Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ ile anlaşma yoluna gitmesini istedi. Sırların uğradığı bozgunlar üzerine İngiltere araya girerek mütareke istedi.³²⁸ İngiltere'nin böyle araya girmekte acele etmesi Rusların Sırbistan'ı himaye etmesi vesilesiyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceği hesabından kaynaklanıyordu. Ancak Paris Antlaşması şartlarına aykırı olduğu düşüncesi ile Osmanlı İmparatorluğu bu teklifi kabul etmedi.

Rus Çarı, 24 Nisan 1877'de yayınladığı bir beyannamede, Osmanlı Devleti'nin, yapılan teklifleri dinlemediğini ve İstanbul Konferansı'nı ve Londra Protokolü'nü sonuçsuz bıraktığını bahane ederek askerlerine Osmanlı sınırlarını geçmelerini emretti. Böylece Osmanlı-Rus Savaşı da başlamış oldu³²⁹.

Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gelişme gösterince, 3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta ağır bir barışın hükümlerini imzalamak zorunda kaldı.³³⁰

³²⁶ Teyfur ERDOĞDU; "1856 Paris Kongresi- 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, Sempozyuma sunulan tebliğler*, Ankara 1999, s.166.

³²⁷ YILDIZ; *Geçmişten Günümüze Bosna Hersek*, s.102-103.

³²⁸ B.H SUMNER; *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: E.B. Özbilen, İstanbul 1993, s.223.

³²⁹ TÜRKGELDİ *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*;; C.II, s.275.

³³⁰ Fahir ARMAOĞLU; *19.Yüzyıl Siyasal Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997, s.520-521.

Ayastefanos Antlaşması'na göre:Sırbistan'ın bağımsızlığı tasdik edilecek ve sınırları genişletilecekti.Osmanlı ve Sırp memurlarından oluşmuş bir heyet Rus Komiserinin yardımı ile sınırların kesin haritasını mahallinde tesbit edeceklerdi.Sırbistan'a verilecek arazide emlakı olup da Sırbistan hududu dışında ikâmet etmek isteyen Müslümanların emlakı başkalarına idare ettirilmek üzere kendilerinde kalacaktı.Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında doğrudan doğruya bir antlaşma yapılıncaya kadar Osmanlı topraklarında ikamet ve seyahat edebilecekler, ayrıca milletler hukukuna göre muamele göreceklerdi .³³¹

Ayastefanos Antlaşması ile Rusya, Balkanlarda önemli yetkileri haiz olduğu için bunu kabul edemeyen ve bu noktada çıkarları çatışan Avrupa devletlerinin isteği ile bu antlaşma hükümleri geçersiz sayılarak 13 Haziran 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. 64 maddeden oluşan antlaşma metninde Sırbistan durumuyla ilgili hükümler şöyledir:

- 1) Anlaşmayı imzalayan devletler Sırbistan'ın bağımsızlığını tasdik ettiler.
- 2) Sırbistan'da din ve mezhep farkı gözetilmeden herkes bütün haklardan istifade edecekti. Sırbistan'da yabancı tebaanın imtiyazları, konsolosların kaza hakları ve himaye etmeleri meselesi bu zamana kadar olduğu gibi geçerli olacaktır.
- 3) Osmanlı ve Sırp mümessillerden bir komisyon, mirî emlak ve vakıf emlakı gibi meseleleri üç sene içinde halledecekti.
- 4) Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir antlaşma yapılıncaya kadar Sırplar Osmanlı memleketinde milletler hukukuna göre ikamet ve seyahat edebileceklerdi.
- 5) Sırbistan Osmanlı borçlarından bir hisse alacaktır bu miktarı İstanbul'daki yabancı konsoloslukların temsilcileri ile Bab-ı Ali tayin edecekti.³³²

Sırplar, Sırbistan'ın kurulmasının ardından Bulgarlarda da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti aleyhine açıkça faaliyetlere girişmekten çekinmemişlerdir. Bunun temel sebebi ise sahip oldukları topraklarını iyice genişletmekti.

3.4 BOSNA-HERSEK

Balkan yarımadasının kuzeybatısında bulunan Bosna-Hersek, 19.yüzyılın sonlarında Avusturya'ya ait Dalmaçya'nın meydana getirdiği dar arazi şeridi ile, Adriyatik denizi sahilinden almaktaydı. Sava nehrine dökülen Bosna suyundan dolayı bölgeye "Bosna"

³³¹ TÜRKGELDİ; Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, s.49.

³³² TÜRKGELDİ; Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye,77.

denilmiş ve burası Osmanlı Devleti'nin bir eyaletini meydana getirmişti. Hersek de, Bosna eyaletinin güney batı kısmında ona bağlı bir sancak olup, adını Ortaçağ sonunda burada kurulmuş olan bir dükalıktan (Hercegovina) almıştır. Osmanlı idaresinin son yıllarında Bosna vilayetinin ayrıldığı sancaklar; Saray (7 kaza), İZvornik (Tuzla, 10 kaza), Banoluka (5 kaza), Bihke (6 kaza), Travnik (5 kaza) ve Hersek (Merkezi Mester, 9 kaza) idi.³³³

Bosna'ya yönelik Osmanlı hücumları 1415'ten itibaren sıklaştı ve Osmanlı nüfuzu Bosna'daki yerli hanedanlar arasındaki çekişmelerde etkili rol oynamaya başladı. Osmanlı hakimiyetini kabul etmek zorunda kalan Bosna Kralı II. Twrtko'nun tahta çıkışından hemen sonra Osmanlılar tarafından haraca bağlandı. XV.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar Saraybosna bölgesini de içine alan güçlü bir askerî garnizon kurdular. Osmanlı tehlikesine karşı Katolik Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duyan Bosna yöneticilerin, Papanın isteği üzerine Bogomiller üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başladılar. İşte bu baskı, Osmanlı'nın Bosna'yı fethini ve bölge halkının İslam'a geçmesine yardımcı etkenlerden biri oldu. 1468 yılında Bosna Osmanlı Devleti tarafından kesin olarak fethedildi. 1583'e kadar sancak beylikleri şeklinde idare edilen Bosna bu tarihten itibaren eyalete çevrildi. Bosna eyaleti başlangıçta Saray, Hersek, İZvornik, Zaçesna, Rahovice, Pojega ve Kilise'ten ibaretti. 1611'de Kerka'nın da ilavesi ile eyaletteki sancak sayısı sekize yükseltildi.³³⁴

Bosna, Devşirme ve Tımar sisteminin tesisiyle de tam bir Osmanlı eyaleti haline geldi. "Daha yapılı, daha yakışıklı ve daha kabiliyetli" ve " en iyi, en sadık, en dindar halk"³³⁵ oldukları için devşirme sisteminde Bosnalılar özellikle tercih edildiler. 16. ve 17. yüzyıllarda Bosna kökenli dokuz sadrazamın görev aldığı da bir gerçektir. Sistemin yararları görüldükçe halk 1515'de çocuklarından 1000 tanesinin İstanbul'a gönderilmesi için anlaşma bile yapmışlardır. İstanbul'a getirilerek eğitim görmüş olan gençlerin bir kısmı Osmanlı askerî makamlarının ve bürokrasi basamaklarının zirvesine ulaşırken, bir kısmı da Acemioğlan müessesesi yoluyla İslâm din bilginlerinin çevresinde yetiştirilerek İslâm hukukçusu (kadı, müftü), müderris, Kur'an ve Hadis müfessiri olarak yetişmiştir. Aralarından ünlü şairler ve İslam filozofları da çıkmıştır. Çoğu da kendi doğum yerlerini ve memleketlerini unutmayarak

³³³ Ömer Bosnavi; *Bosna Tarihi*, Ankara, 1979, s.121-122; Besim DARKOT; "Bosna Hersek", İ.A. C. II, s. 725.

³³⁴ Feridun EMECAN; "Bosna", İ.A., C. VI., İstanbul 1992, s.296.

³³⁵ MALCOLM; *Bosna*, s.122.

buralara hizmet götürüp gelişmesi ve İslâm kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.³³⁶

1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı, Bosna sınır bölgesinde büyük bir değişikliğe yol açmamakla beraber, III.Selim zamanında yeniçerilerin nüfuzlarını sınırlandırmak için bir takım tedbirler alınmıştır. Bu durum Bosna'da yerli Müslüman ayanın imtiyazlı durumuna ters düşmüş ve bir çok karışıklığa zemin hazırlamıştı. 1797'de Fransa Compo Formiyo Antlaşması neticesinde Bosna ve dolayısıyla Osmanlı ile sınır komşusu oldu. Bosna Fransa'nın muhtemel saldırısından kendisini korumaya çalışırken Sırbistan'da 1804'de başlayan isyan Bosna için daha büyük bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. Çünkü Sırlar'ın hedefi Bosna'yı isyana çekerek "Büyük Sırbistan" hedefine ulaşmaktı. Daha bu isyan bastırılmadan Osmanlı-Rus Savaşı çıkmasını fırsat bilen Sırlar, Bosna'ya girdiler. Bu karışıklıklar esnasında katliam ve baskıya maruz kalan Müslümanlar Bosna'ya kaçmak zorunda kaldılar.

3.4.1 Bosna'nın Nüfus Yapısı

Bosna'nın nüfus yapısı incelenmeğe başlandığı zaman öncelikle çeşitli etnik kökenlere mensupmuş gibi görünen bir milletler topluluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden etnik köken meselesi çok ilginç özellikler arz eder. Gerçekte ise, Bosna'daki etnik bölünmenin temelinde millet farklılığı değil din farklılığı yatmaktadır. Bosna'da aynı dili konuşan, aynı kökenden gelen, farklı dinlere mensup üç ana unsur bulunur. Bunlar, Müslümanlar, Ortodokslar ve Katoliklerdir.³³⁷ Din farklılığı sebebiyle bu üç unsur kendilerini sürekli olarak farklı milletler olarak kabul etmiştir. Şemsettin Sami'nin de ifade ettiği üzere, "*Boşnaklar güney Slav akvamından Sırp kavmine mensup iseler de ahlâk ve âdetce Sırlardan hayli farklı olup, eskiden beri ayrı yaşamış ve idare olunmuşlardır.*"³³⁸

Radikal Ortodoks kitlelerin baskısına maruz kalan Bosnalılar, Osmanlı fethinden sonra Müslümanlığı kabul ederek yeni yönetimin koruyuculuğu altına sığınmışlardır.³³⁹

³³⁶ Avdo SUÇESKA; "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Haklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikleri", X. TTK, c.IV, Ankara, 1993, s. 1174.

³³⁷ Branislav DJURDJEV; "Bosna-Hersek"D.İ.A, C.V, s. 297-305.

³³⁸ Şemsettin SAMİ; Kâmus-ı Türkî, s. 1386.

³³⁹ UZUNÇARŞILI; Osmanlı Tarihi, C.II, s.84-85.

Bu bölünmüşlüğe rağmen dil, birleştirici bir unsur görevi görmektedir. Bosna-Hersek’de yaşayan topluluklar Sırp-Hırvat adı verilen bir dili ortaklaşa kullanmaktadırlar. Müslüman çoğunluğun kullandığı Boşnakça da esas itibariyle bu dile mensuptur. Bu arada uzun süren Osmanlı hakimiyeti döneminde bu ortak dilin konuşulduğu diğer yerlerdekinden daha fazla ölçüde Bosna-Hersek’te Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler ve deyimler günlük konuşmalara geçmiştir.

Bosna’da bulunan halkın dinî kimliklerinin nüfusa yansımalarının ortaya konması açısından, 1870 sayım sonuçlarına baktığımızda Müslümanların çoğunlukta olduğu görülür, %50 Müslüman, %36 Ortodoks, %12 Katolik nüfus bulunmaktadır.³⁴⁰

3.4.2 XIX. Yüzyılda Bosna-Hersek

Sırp isyanları sırasında devlete sadık kalıp ayaklanmadan uzak duran, kışkırtmalara aldırmayan Bosnalılar eyaletlerini korumaya çalışmışlardır. Ancak kendileri de eyaletlerinin iyi idare edilmediğinden şikayetçiydiler. Bunun için valiler, tımar ve zeamet sisteminin düzene konması için çalışmalara başlamışlardı. Ancak bu düzenin sağlanması Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi. Halktan çoğu yeniçerilerden nefret etseler bile, onlardan korktuklarından dolayı valiye yardım edemiyorlardı. Zaten ocaklılar da istemedikleri valinin azlini istiyorlar ve İstanbul’da bu isteğe karşı gelmekten çekiniyordu. Görüldüğü gibi Bosna’da da yeniçeriler büyük bir engel haline gelmiş, bu engelin bir an önce kaldırılması şart olmuştu. 1826’da İstanbul’da yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra eyaletlere de ocağın kaldırılması için fermanlar gönderilir. Ancak hiçbir eyalette Bosna’da olduğu gibi bir mukavemetle karşılaşmaz. Bosna’da, ocaklılar, kaptanlar, beyler ve bir grup halkın katılımıyla ilk defa devlete karşı toplu ve teşkilatlı bir ihtilâl baş gösterir. Bu isyan Osmanlı yönetimi tarafından bastırıldıktan bir süre sonra Bosna’da ikinci bir isyan meydana çıkar. Bunun nedeni Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra yapılan Edirne Antlaşması’nın şartlarında yer alan, Bosna’daki bazı toprakların Sırbistan’a bırakılmasına ait maddedir. Yeniçeri meselesi ekkrar alevlenir, padişahın yaptığı yeniliklerin dine aykırı olduğu ileri sürülür ve halk ayaklanmaya teşvik edilir. 1830 yılında yaşanan bu gelişmeler Hüseyin Kaptan’ı ön plana çıkarır. Hüseyin Kaptan Bosna’da büyük bir güç olan kaptanları birleştirmeye çalışır. 1830

³⁴⁰ Zafer GÖLEN; “19. Yüzyıl’da Bosna Hersek’in Nüfusu” , *Toplumsal Tarih*, 9/54,1998, s.39. Bu verilerde esas olan erkek nüfustur.

Aralık ayında Tuzla'da bir cemiyet kurulur. Amaçları Bosna'nın idaresinin Bosnalılara bırakılması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ilişkin kanunun Bosna'da tanınmamasıdır. Kaptanlar daha da ileri giderek Şubat 1831'de yaptıkları toplantıda şu kararları alırlar:

- Yeni askeri teşkilâta karşı direniş
- Yeni vergileri red
- Drina bölgesinde Sırbistan'a verilen nahiyeler hakkındaki kararın kaldırılması
- Bosna'da müstakil bir idarenin kurulması
- Hüseyin Kaptan'ın Bosna kaptanlarının başkanı olması.³⁴¹
-

Kaptanlar bu toplantıdan sonra aldıkları kararları uygulamak üzere Travnik'e doğru harekete geçerek Haziran 1831'de bölgeyi işgal ederler.

İstanbul'dan gönderilen Mahmud Hamdi Paşa, bu isyanı bastırıp Haziran 1833'de bölgeyi terk ettiği zaman Bosna'da yeni bir sorun gündeme gelir. Edirne Antlaşması ile vaad edilen nahiyeler henüz Sırbistan'a verilmemiştir. Mahmud Hamdi Paşa'nın yerine gönderilen Davut Paşa, bu defa halkın yanında yer alır. Ancak bu kez de Hıristiyanlar, Müslümanları himaye ettiğini ileri sürerek isyana girişirler. Hıristiyanların ayaklanarak halka zülme başlamaları asayişin yine bozulmasına neden olur. Avusturya sınırında da kaçakçılık ve sınır çatışmaları yaşanmaya başlanır. Babiâli Davut Paşa'yı görevden alarak yerine Bağdat Muhafızı Mehmed Vecihi Paşa'yı gönderir. 1835'de Bosna'da Tımar sistemine son verilirken bölgeye özgü bir reform olarak kaptanlık sistemi kaldırılır.³⁴²

1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilan edildiği sırada Bosna'nın durumu pek iç açıcı değildi. İsyandar bastırılmış ancak sebepleri araştırılmadığından sorunlar çözülmemişti. Eyalet iktisadi açıdan da kötü durumdaydı. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Mora ve Sırbistan'dan çıkarılan Müslümanlar göçmen durumunda özellikle Bosna'ya sığınmışlardı. Savaşlar ve isyanlarla mali durumu bozulmuş olan Bosna'ya göçmenler de ağır bir yük getirmişti. Diğer taraftan Hıristiyanlar güçlerini arttırarak bazı isteklerde bulunmaya başlamışlardı. 19. yüzyıl başında Müslümanlar nüfusun dörtte üçünü oluştururken bu oran giderek düştü, Anadolu ve Rumeli'ye göçler yaşanmaya başladı.

⁴¹ Ahmet Cevat EREN; Mahmud II. Zamanında Bosna Hersek, İstanbul, 1965, s.101-106.

⁴² EREN; Mahmud II. Zamanında Bosna Hersek, s.152-153.

Diğer taraftan bölgede Slav unsurunun varlığı da Rusların özellikle ilgisini çekiyor, Rus misyonerlerinin panislavizm fikrini kolayca işlemelerine zaman hazırlıyordu. 1867'de Moskova'da toplanan "Büyük Panislavist Kongresi"nde de Moskova, Paris, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna faaliyet merkezleri olarak belirlenmişti. Fransa ve İtalya'nın da Bosna- Hersek üzerinde planları vardı ve "Yugoslavya Devlet İdeali" uğruna politikalarını birleştiriyorlardı. Çok uluslu bir imparatorluk olan Avusturya'da dikkatli ve çıkarıcı bir politika izliyordu. İşte bu hassas ortamda patlak veren 1875 Hersek isyanı yeni gelişmeleri beraberinde getiriyordu.

Hersek isyanı, görünüşte Nevesine kazası ahalisinden bir kısmının vergi vermemek için harekete geçmeleriyle 24 Temmuz 1875'de başlar. Ancak daha sonra isyan siyasi bir nitelik alacaktır. İdare baskısına karşı silahlı bir protestoda bulunan isyancılar ıslahat yapılması ve bunun da Avrupa garantisi altında olmasını istiyorlardı. Zaten Avusturya, Rusya ve Almanya bu garantiyi vermeye çoktan hazırды.³⁴³ Bosna valisi Derviş Paşa bu isyan karşısında derhal harekete geçmek yerine Babiâli'den yapılması gerekenleri sorunca olaylar daha da büyümüş, isyancılar cesaretlenmiştir. Sadrazam Esat Paşa'da isyanın siyasi bir amacı olamayacağından bahisle mahalli ve idari bir nitelik taşıdığı düşüncesiyle Karadağ'ı tahrik etmemek ve Rusya'ya da müdahale fırsatı vermemek için nasihatçiler gönderilmesi yolunda talimat vermiştir. Böylece Babiâli'nin bu tutumu da isyanın büyümesine yol açmıştır.³⁴⁴ Nevesin'de başlayan isyan bütün Hersek ve Bosna'nın bazı bölgelerine de yayılarak Müslüman halkı da kendisini savunmak zorunda bırakmıştır.

Babiâli bir taraftan sadrazam değişikliği yaparken, diğer taraftan Viyana Hükümeti'ne başvurarak Dalmaçyalıların asilere yaptıkları yardımların önlenmesi amacıyla hudutlarında önleyici önlemler almasını, büyük devletlerden de Karadağ ve Sırp Prenslüklerinin asilere yaptıkları yardımları engellemelerini istemiştir.³⁴⁵ Aslında bu durum ayaklanmanın uluslararası bir nitelik kazanması için istemeden atılan önemli bir adımdı. Böylece Osmanlı içişlerine karışmak için hazır bir davet almış oluyorlardı.

³⁴³ IORGA; Osmanlı Tarihi, s.565-566.

³⁴⁴ Halil SEDES; Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar, İstanbul, 1946, s. 211.

³⁴⁵ BALTALI; "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", s. 205.

Viyana, St. Petersburg ve Berlin Hükümetleri daha da ileri giderek 17 Ağustos 1875'te Hersek'te mahalli konsolosların ayaklanma bölgesine gönderilmesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirirler.

Müslümanlar, can ve mallarını koruma telaşı içine girerler. İsyan yavaş yavaş mahalli karakterini kaybederek din ve mezhep savaşı haline dönüşür. Ayrıca "İslamlar Hıristiyanları katlediyor" propagandası ile Avrupalılar isyanı körüklemeye devam ederler. Babiâli bu durumdan Avusturya, Rusya, Sırbistan ve Karadağ'ın faydalanacağı endişesini taşıırken bir de Berlin'de Bismark, Kont Andrassy ve Prens Gorçakof arasında görüşmeler yapıldığı haberi gelir. Hersek için imtiyazlar talep eden bir layiha hazırlığı içinde oldukları öğrenilir. Babiâli İngiltere'nin tavsiyesiyle bir ıslahat programı hazırlayarak bu durumdan kurtulmayı düşünür. Mahmud Nedim Paşa'nın öncülüğüyle hazırlanan ve Adalet adı verilen bu fermanla Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla verilen haklar teyid edildikten sonra iltizam usûlünün düzeltileceği, mahkemelerin yeni bir düzene konulacağı, vazifesini kötüye kullanan memurlar hakkında şikayet haklarına sahip olabileceği, mezhep imtiyazlarına riayet edileceği, devletçe ve fertlerce satılan topraklarda İslamlarla Hıristiyanların aynı satın alma haklarına sahip olacağı gibi maddeler sıralanır. Ayrıca 6'sı Hıristiyan olmak üzere 15 üyeden oluşan bir ıslahat meclisi kurulması da kabul edilir.³⁴⁶ Bu fermanla dış etkiler altında hazırlanmış ancak müdahaleyi önlemek mümkün olmamıştır. Kont Andrassy, Rusya ve Almanya başvekillerinin de muvafakatiyle Babiâli'ye verilmek üzere bir nota hazırlar. Nota'nın muhtevası, Paris Antlaşması'nı imzalamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da kabul ettirilir. 30 Aralık 1875'de bu nota Paris Antlaşması'na taraf devletlerin İstanbul'daki elçileri tarafından Babiâli'ye sözlü olarak iletilir.

- 1) Hıristiyan halk için din ve mezhep serbestliği
- 2) İltizam usûlünün kaldırılması
- 3) Çiftçi halkın durumunun ıslahı
- 4) Vergilerin mahalli ihtiyaçlara sarfi
- 5) Bu ıslahatların uygulanmasına nezaret etmek üzere Müslüman ve Hıristiyan tebaa temsilcilerinden bir komisyon teşkili³⁴⁷

³⁴⁶ Iorga; *Osmanlı Tarihi*, s. 567-568.

³⁴⁷ BALTALI; 1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar arası Bir Nitelik Kazanması", s. 206.

Andrassy notasıyla ayaklanmanın milliyetçi ve siyasi bir kimlik taşımadığı sadece köylü ayaklanması olduğu vurgulansa da temelde isyan eden Slavları Avrupa devletlerinin de rızasıyla savaşız olarak Avusturya'ya katma fikri vardır. Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken Rusya ve Avrupa devletlerinin desteğini alan Viyana Hükümeti de bölgede nüfuzunu arttırmaya uğraşıyordu. Avrupa diplomasisi Bosna ve Hersek'e mahalli muhtariyet verilmesini isteyen Sırp önerilerini de bertaraf etmeyi başarır.

Nota, Bab-ı Âli tarafından kabul edilmez. 1876 yılına gelindiğinde, ayaklanma gerilla çarpışmaları şeklinde devam etmektedir. Ancak Hersek'te bunlar olurken Balkanların diğer halklarında bir hareketlenme görülür ve 1876 Mayıs'ında Bulgaristan'da Filibe civarında bir ayaklanma başlar. Yaklaşık on gün süren bu ayaklanma bastırıldığında bu kez "Selânik Olayı" başlar. Bir Bulgar kızın bir Müslüman gençle evlenmek üzere Selânik'e geldiği sürede kaçırılması ile başlayan olaylarda Fransız ve Alman konsolosları öldürülür. Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya Selânik önlerine donanma gönderir. Osmanlı Devleti olayın sorumlularını yakalatıp idam ettirir. İstanbul'daki Rus elçisinin olayı bir Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak gösterme çalışmaları sonuçsuz kalır.³⁴⁸

İstanbul'da, bu sırada Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, bu karışıklıklar içinde kimlerin görevde kalacağı ve nasıl bir politika izlenmesi gerektiği tam olarak bilinmemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu iç karışıklıkları diğer Balkan güçleri ile Rusya'yı iyice cesaretlendirir. Sırbistan ile Karadağ'ın Hersek isyancılarına yardımı nedeniyle Osmanlılar, bu iki devlete uyarıda bulununca, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne karşı Temmuz 1876'da savaş açarlar. Bosna ve Hersek meselesinin çözülememesi bir yandan da Balkan buhranının genişlemesi Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıkları ile birleşince Rusya'nın Balkanlara müdahale imkânını arttırdığı için Andrassy, Avusturya- Macaristan'ın çıkarlarını garanti altına almak için Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakov ile 8 Temmuz 1876'da yapılan anlaşmaya göre Osmanlıların yenilgisi halinde Bosna ve Hersek Avusturya, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılacak; Rusya'ya da Osmanlı topraklarından Batum ve Beserabya verilecekti. Ayrıca Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk'un da özerklik elde etmesi kararlaştırılır. 1876 sonunda Osmanlı Devleti duruma hakim olunca bu beklenmedik gelişme Rusya'yı şaşırır ve Balkanlara el altından asker göndermeye başlar. Çatışmalar tekrar hızlanmışken Mayıs 1876'da bir de Bulgaristan ayaklanması çıkar.³⁴⁹ Bu isyanın da Osmanlı hükümeti tarafından

³⁴⁸ ARMAOĞLU; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 501.

³⁴⁹ YILDIZ; Geçmişten Günümüze Bosna Hersek, s.102-103.

bastırılması üzerine ,isyancılar, Büyük Devletlere başvururlar. Osmanlı Hükümeti ise Büyük Devletlerin müdahalesi ile İstanbul'da toplanması kararlaştırılan konferansı kabul etmek zorunda kalır.

Sonuçta Sırbistan'la savaş öncesi kurulu düzene geri dönülmesi, Karadağ'a bir miktar toprak verilmesi kararlaştırılır. Yapılan ıslahat programına göre Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılır. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da istinaf mahkemeleri kurulacak, yargıçlar ömür boyunca 6 büyük devletin görüşleri alınarak atanacak, mahkemelerde Türkçe ile birlikte yerel diller de geçerli olacaktı. Bosna-Hersek ve Bulgaristan elçileri büyük devletlere danışılarak atanacak, Bulgaristan valileri mutlaka Hıristiyan olacaktı, Tütün ve gümrük resmi hazineye ait, nispetleri belirlenecek olan diğer vergilerin yalnız 1/3'ü hazinenin kalanı vilayetin olacaktı. Âşar vergisi kalkacak yerine arazi vergisi konacaktı. Yalnız Müslümanlar askerlik yapacak ve şehirlerle kalelerde bulundurulacak, vilayetlerdeki "milli" asker ve jandarmalar Müslüman-Hıristiyan oranı dikkate alınarak düzenlenecekti. Böylece Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın önce özerklik sonra bağımsızlığa adım atmaları planlanıyordu.³⁵⁰ Ancak konferansta alınan bu kararlar Bab-ı Âli tarafından kabul edilmedi.

İstanbul Konferansı'nın sonuç vermemesi üzerine Avusturya, Rusya'nın harekete geçeceğini bildiğinden anlaşmaya çalışır. 15 Ocak 1877'de iki devlet arasında yapılan Peşte Antlaşması'na göre Avusturya'nın Bosna-Hersek'i almasına karşılık, Rusya Balkanlarda tek ve büyük bir Slav Devleti kurmamak kaydıyla serbest bırakılır. 24 Nisan 1877'de Rus orduları Beserabya'ya girerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder.³⁵¹

1878 Berlin Antlaşması ile sonuçlanan savaşın ertesinde, 28 Temmuz 1878'den itibaren Bosna-Hersek Avusturya tarafından işgale başlanır. Avusturya işgal sırasında karşılaştığı bu güçlükler karşısında 1879 Şubatından itibaren Osmanlı Devleti ile müzakerelere girer. 21 Nisan 1879 da 10 maddelik bir anlaşma imzalanır. Bosna-Hersek, ahalinin dini ve ekonomik hakları saklı kalmak şartıyla Avusturya'ya bırakılır. Din ve vicdan hürriyeti temin edilecek hutbelerde padişahın ismi zikredilecektir. Mevcut memurlardan ehliyetli ve kabiliyetli olanlar görevlerini sürdürecektir, yeni tayin edilecek memurlar Bosna-Hersek asıllı olacaktır. Mülki memurlar ve Avusturya askeri makamları, Müslümanların can,

³⁵⁰ Sina AKŞİN; "Siyasi Tarih (1789-1908), Osmanlı Devleti, C. III, Cem Yay., İstanbul 1997, s. 157.

³⁵¹ YILDIZ; Geçmişten Günümüze Bosna Hersek, s. 104.

mal, ırz ve namus güvenliğini temin edeceklerdir. Bosna-Hersek vilayetinden tahsil edilen gelirler bölge ahalisinin ihtiyaçları ile lüzum görülen ıslahatlara sarf edilecekti.³⁵² Bosna-Hersek vilayeti Avusturya-Macaristan Maliye Bakanına bağlı ve bakanlığın kontrolü altında bir generalin başkanlığındaki mahalli hükümet tarafından idare edilir. Maliye Bakanı Kallay, vilayeti elde tutabilmek için Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin yayılmasını durdurarak “Bosna Milleti” oluşturmaya çalışır. Ancak bu siyaset Sırp ve Hırvatlar arasında milli bilincin oluşması ve Müslümanların Türkiye’yi anavatan, kendilerini de Türk kabul etmelerinden dolayı başarılı olamaz. Bu durumda Avusturya Müslümanların hilafet makamıyla bağlarını kesmek, üzerlerinde nüfuz kurabilmek amacıyla bir başkan ve dört üyeden oluşan “Meclis-i Ulema”yı oluşturur. Bosna-Hersek Müslümanlarının din, mezhep ve mekteplerine ait hususları kendilerine bırakılmış gibi gösterilerek bu amaca ulaşılır. Bazı yerlerde Müslümanların yerlerine Katolik Hırvat ve Lehliler yerleştirirken bazı yerlerde de Müslümanların gayri menkullerine hükümet menfaatine el konulur. Çok fazla vergi talep ediliyor, ödeyemeyince de mallara el konuluyordu. Böylece Avusturya ileriki yıllarda bölgeyi ilhak etmek amacıyla olduğundan Katolikler lehine bir nüfus oluşturmaya çalışıyordu.³⁵³

İşgalden sonraki dört yıl içinde Boşnakların yeni yönetime yüzlerce şikayet mektubu verdiği ve çoğunluğunun değişik makamlarda karşılaştıkları muamelelerden yakındığı görülür. Ayrıca bu dönemde yaygın bir göç hareketi de başlar. Başlangıçta yüksek seviyede bürokrat ve mahalli liderlerle kısıtlı olan göç hareketi 1881 yılında yönetim tarafından kabul edilen yeni silah altına alma kanunu (Wehrgesetz) ile birlikte geniş bir kitleye yayılır. Boşnaklar arasındaki bu göç hareketi değişik yoğunlukta işgal süresince devam etmiştir. En önemli nedenlerden birisi de şehir nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil eden küçük esnafın imparatorluktan gelen endüstri mallarıyla rekabet edemediğinden düştüğü ekonomik sıkıntılardır.³⁵⁴ Diğer taraftan yetişkin Müslümanların, Katolik cemiyetleri tarafından, Katolik mezhebini kabule zorlanmaları, bu amaçla Müslüman kadınları kaçırmaları, eğitim çağındaki Müslüman çocuklara, Hırvat çocuklara Hırvat öğretmenler aracılığıyla Hırvat dili ve kültürünü benimsetmeye çalışmaları gibi muamelelerle göçe zorlamak için “etnik temizlik” metodu uygulanmaktadır. Müslümanların emlak ve arazilerine el konulmakta, Katolik ayinlere katılmaya zorlanmakta, zulm ve haksızlıklar yapılmaktadır. Müslümanlar da bu zor

³⁵² Nedim İPEK; “Bosna-Hersek Göçü (1878-1914)”, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul 1995 s.297.

³⁵³ İPEK; “Bosna-Hersek Göçü (1878-1914)”, s. 298; MALCOLM; *Bosna*, s. 227-228.

³⁵⁴ Aydın BABUNA; “Avusturya-Macaristan Yönetimi Altında Bosna ve Hersek Boşnak Muhalefetine Ortaya Çıkışı” *Toplum ve Ekonomi*, Sayı:5, Eylül 1993, s. 92.

durumda “*diyar-ı saire halkı gibi gurbete me'luf olmadıklarından Bosna kıtasından harice çıkmak kendilerince âlem-i hayattan ayrılmak gibi güç geldiği*”³⁵⁵ halde gördükleri baskı ve mezalimden bahisle Babîâli'ye başvurarak göç izni istemekte idirler. Babîâli bölge Müslümanlarının Anadolu'ya göçü halinde arazilerine Katoliklerin yerleşeceği ve Avusturya'nın nüfuzunun artacağı endişesiyle ve göç sebebiyle doğacak mâli külfetin karşılanamayacağından göç taleplerini reddetmiştir. Ancak red cevabı verilirken Bosna-Hersek Müslümanlarının can, mal, ırz güvenliğinin takip edileceğini belirtmiştir. Ancak bu garantilere ve Babîâli'nin Avusturya nezdinde yaptığı görüşmelere rağmen göç taleplerinde ısrarcı olmuşlardır. Kitle göçüne karşı çıkılmasına rağmen ferdi göçlere izin verilmeye başlanmış ve 1882-1900 yılları arasında Bosna-Hersek'ten 120.000 göçmen gelmiştir. Bunların yaklaşık yarısı daha sonra memleketlerine dönmüştür.³⁵⁶

Avusturya işgalindeki Bosna-Hersek'te Katolik dini teşvik edilmiş ve Hırvatlar açıkça kayırılmıştır. Saraybosna Katedrali'nde bu politikanın ürünüdür.

1908'de Bosna-Hersek'in ilhakı, Panslav ideallerine vurulmuş bir darbe olarak algılanır. Diğer taraftan Hırvat milliyetçileri Bosna-Hersek'in kendi yayılma sahalarına gireceği, Sloven milliyetçileri de güney Slavlarını birleştiren bir adım olduğu düşüncesiyle Bosna-Hersek'in Avusturya denetimine girmesinden memnundurlar. Bosna-Hersek'in ilhakından sonra kurulan meşruti parlamentoda Hırvat partileriyle Müslüman temsilcilerinin işbirliği yapıp Sırp temsilcilerini dışlamaları ülkedeki Sırp milliyetçiliğini iyice radikalizme ve şiddete iter.³⁵⁷

2.5 ROMEN BAĞIMSIZLIĞI

Yüzyıllarca süren Türk-Romen ilişkisi, XIV.yüzyılın sonlarından 93 Harbi arasında kalan süreçte, bu ilişkinin, diğer Balkan ülkelerine kıyasla , özel bir statü çerçevesi dahilinde geliştiğini söylemek mümkündür. Eflak 1417³⁵⁸ tarihinde, Boğdan ise 1484³⁵⁹ tarihinde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmişlerdi.

³⁵⁵ Ahmet Cevdet, *Tezâkir (1-12)*, (Yay.: C.Baysun), TTK, Ankara, 1991, s. 26.

³⁵⁶ İPEK; “Bosna-Hersek Göçü (1878-1914)”, s.300.

³⁵⁷ Tanıl BORA; *Yugoslavya; Milliyetçiliğin Provakasyonu*, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 30-31.

³⁵⁸ Kemal KARPAT; “Eflak”, *DİA*, C.X, İstanbul 1992, s.467.

³⁵⁹ Abdülkadir ÖZCAN; “Boğdan”, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s.269.

Osmanlı İmparatorluğu hinterlandındaki Eflak ve Boğdan³⁶⁰ önemli stratejik özelliklere sahiptir. Karlofça Antlaşması'ndan sonra coğrafi konumunun önemli ölçüde artmıştır. Bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, diğer yandan Rusya İmparatorluğu ile komşu olması Osmanlı İmparatorluğu'nun adı geçen devletlerle yaptığı mücadelelerde Eflak ve Boğdan'ın savaş alanı haline gelmesine neden oldu.

Eflak ve Boğdan nüfus yapısı bakımından ilginç bir manzara arz etmekteydi. M.S.101-105'de yapılan seferler sonucunda bir Roma kolonisine dönüştürülmüş³⁶¹, bu şekilde Balkanlardaki Latin asıllı insanların yaşadığı tek yer haline gelmiştir. Eflak ve Boğdan halkı diğer Latin asıllı topluluklarının sahip olduğu Katolik mezhebi yerine çoğunlukla Ortodoks mezhebini benimsemişlerdir. Ortodoks olmaları nedeniyle de Osmanlı Ortodoks cemaati üzerindeki himaye emelleri bakımından Rusların ilgisini çekmektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu ile bu beyliklerin ilişkileri önceleri "ahidnameler" ile düzenlenmiştir. Ancak daha sonraki süreçte Romenlere tanınan imtiyazların köklü hale gelmesini sağlayan nizamnameler ve Hatt-ı Hümayunlar yayınlanmış ve bu suretle Eflak ve Boğdan, Osmanlı idarî sistemi içinde ayrıcalıklı bir statüye sahip olmuştur. Bu durum ise Osmanlı literatüründe "Memleketeyn" olarak geçen beyliklerin iç yönetimlerinde serbest kalmalarına, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinin bu bölgede zayıf olmasına neden olmuştur.³⁶² Beylikler kendilerine verilen imtiyazlar sayesinde dinî, siyasî ve sosyal teşkilatlarını koruyabilmişlerdir. Eflak ve Boğdan'ın beyleri yerli aristokrat ailelerin arasından seçilmiştir. Ancak XVII.yüzyılda Balkanlar'da etkili olan Rus propagandası yerli voyvodaların hem Ruslarla, hem de diğer devletlerle Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde görüşmelerde bulunmalarına sebep olmuştur. 1711 yılında Boğdan Voyvodası Dimitri Cantemir'in Rusya'ya kaçması ve 1715'te, Avusturya yönetimi ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çalışmakla suçlu bulunan Eflak Prensi Etienne Cantacuzene'nin idamı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, yerli voyvodaların hakimiyetine son vererek, Fenerli Rum ailelerinden seçtikleri beyleri yönetime getirmişlerdir.³⁶³ Böylelikle Eflak ve Boğdan'da "Feneryot" adı verilen Romenleşmiş Rum aileler ortaya çıkmıştır. Bunların başlıcaları, Sutzu, Sturza, İpsilanti, Mavrogeni, Mavrokordato gibi aileler idi. Ancak Rum voyvodalar da rahat

³⁶⁰ Yaklaşık bugünkü Romanya ve Moldova.

³⁶¹ Aurel DECEI; "Eflak", İ.A., C.IV, s.179.

³⁶² Mustafa Ali Mehmet;"Romanya'da Yayınlanan Belgelere Göre:1877/1878 Savaşından Önce Türk-Romen İlişkileri Hakkında Bazı Gözlemler", Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, (8-10 Mayıs 1984 Edirne), TTK, 1986, s.71.

³⁶³ CASTELLAN; Balkanların Tarihi, s.219.

durmayarak Avusturya ve Rusya ile işbirliği içine girmişlerdir. Örneğin, Silistre valisi Selim Paşa ile görüşen Boğdanlı boyarlar Rum Voyvodaların yerli halka zulüm ettiklerini, devlet aleyhtarı faaliyetlerin Rum beylerinin bilgisi altında yapıldığını, özellikle Rum kilise ve okullarının birer fesat yuvası olduğundan şikayetle bunların faaliyetlerinin kontrol altına alınmasını istemişlerdir.³⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu ise bu duruma engel olabilmek için sürekli voyvoda değiştirmek zorunda kalmıştır. 1716-1821 yılları arasında 40 Fenerli voyvoda atanmıştır.³⁶⁵ Aleksandr İpsilanti'nin idaresinde Rumlardan isyan etmesinden sonra Bab-ı Âli artık Fenerli beylere güvenemeyerek Eflak ve Boğdan'a yeniden yerli beyler tayin etmiştir.³⁶⁶ 1821 yılı, Romanya tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, bu tarihten sonra Osmanlı-Romen ilişkileri, Romenlerin bağımsızlık istekleri yolunca cereyan etmiştir.³⁶⁷

Memleketeyn'in iç yapısında bu tür değişiklikler meydana gelirken, Rusya'da Eflak-Boğdan üzerindeki planlarını hayata geçirmek için çalışmalarına hız vermiştir.³⁶⁸ Karadeniz kıyılarına genişleme ve Balkanlar'a inme projesini hayata geçirebilmek için Eflak ve Boğdan'ı bir basamak olarak görmüştür. Bu ise Rusya için, Eflak ve Boğdan'ın önemini bir kat daha arttırmıştır.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Eflak ve Boğdan üzerindeki emellerini açığa vurmuştur. Nihayetinde bu iki beylik, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında tampon bölge haline getirilmiştir. Rusya bu tamponu yıkmak için 1800'lü yılların başlarından itibaren hummalı bir uğraş içine girmiştir. 1805 yılında 1798/9 da yapılmış olan Osmanlı-Rus ittifakının yenilenmesi gündeme geldiğinde, Osmanlı-Rus ittifakının görüşmeleri aşamasında, Rusya'nın öne sürdüğü şartlar arasında, Eflak ve Boğdan'a prens atanırken kendi onayının da alınması istemi bulunmaktaydı.³⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın bu isteğini kabul etmemiş ve sonuçta iki devlet arasında 1806-1812 arasında sürececek olan savaş meydana

³⁶⁴ B.O.A, Romanya Ahkam Defteri, 80/4, Sayfa 406, Hüküm 1181; Rum ve Kilise okullarının verdiği rahatsızlık çok sonraları da devam etmiştir.B.O.A, İrade Hariciye, No: 12576; 12625;B.O.A, HR.SYS: Dosya:1038/1.

³⁶⁵ Necip ALPAN; *Ceauşescu Dün, Bugün ve Yarınki Romanya*, Ankara 1976, s.43.

³⁶⁶ M.GUBOĞLU; "Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Bab-ı Âli ile Münasebetleri", *BTTD, C.I., S.I.*, s.61.

³⁶⁷ Valeriu VELİMAN; "Osmanlı Devleti ve Romen Prenslüklerinde 1821 Senesi Olayları", *IX. TTK, C.II.*, Ankara 1988. s.975.

³⁶⁸ Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki emelleri Çariçe II.Katerina döneminde oluşturulan Grek projesine dayanmaktaydı. Bu proje içinde, Eflak ve Boğdan ülkelerinden ayrı bir "Dakya Devleti" kurma hayali de mevcuttu. Bkz. A.N.KURAT; *Türkiye ve Rusya*, s.32.

³⁶⁹ KURAT; *Türkiye ve Rusya*, s.49.

gelmiştir. 1812 Mayıs'ında imzalanan Bükreş Barış Antlaşması ile Rusya, Eflak ve Boğdan'dan askerlerini çekmiş ancak Baserabya'yı ele geçirmişti. Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki etkisi, 1848 yılından itibaren baş gösteren Avrupa ihtilalleri esnasında huzursuzluğa sebep olmuş, Eflak ve Boğdan'da birleşme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Eflak ve Boğdan'da ortaya çıkan hareketler başta Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değil, Rusya'nın müdahaleci tavrı ve voyvodaların kötü yönetimine karşı olmuştur.³⁷⁰ Eflaklı ayaklanmacılar hareketleri için Avrupalı ülkelerden destek aradılarsa da bu desteği alamadılar.³⁷¹ Ancak Eflak ve Boğdan'ın Ruslar için önemi giderek pekişmekteydi. Buna karşılık Rusların nüfuzunu kırmak amacıyla Padişah bazı reformlar yapılacağını vaad eden bir ferman yayınladı.³⁷²

İki beyliği birleştirmek isteyenler ihtilalin sağladığı uygun ortamdan yararlanarak harekete geçmişlerdir. Bu hareketin başında 1835-1846 yılları arasında Fransa'da eğitim gören, bu yüzden kendilerine "Fransız Koleji Grubu" adı verilen C. Rosetti, Nicole Kretzulescu, Aleksandr Ioan Cuza ve geleceğin Prensi Nicolae Balcescu bulunmaktaydı.³⁷³ Ancak aynı anda başlatılan bu hareket Eflak ve Boğdan'da ayrı sonuçlar vermiştir. Boğdan'da Aleksandr Cuza gibi aydınların desteğini alan halk, bir dilekçe hazırlayarak Prens Sturdza'ya takdim etmişlerdir. Birleşme hareketini başlatanlar, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tepkisine sebebiyet vermemek için verdikleri dilekçede birleşmeden bahsetmemişlerdir. Dilekçede bahsedilen insan hak ve özgürlükleri, meclise karşı sorumlu bir hükümet, askerî bir yapılanma ve sansürün kaldırılması, dilekçenin Fransız İhtilali'nin etkisi ile yazıldığı etkisini vermekteydi. Fakat buna rağmen Prens Sturdza'nın tepkisi oldukça sert olmuştur. Bir çok gösterici yakalanarak hapsedilmiş, Cuza'nın da dahil olduğu ele başları ise sürgün edilmişlerdir. İsyân bu şekilde bastırılmıştır.

Boğdan'da hayal kırıklığına uğrayan devrimciler Eflak'da büyük bir zafer kazanmışlardır. Balcescu, Brçian, Rosetti, gibi ihtilalcilerin, halkın yanı sıra liberal toprak beylerinin de desteklerini almaları başarıya ulaşmalarını sağlamıştır. Bükreş'te bir devrim komitesi kuran ihtilalciler, isyan hareketini başlatmışlardır. İsyancıların istekleri yabancı korumacılığının kaldırılması ve prensin bir meclis tarafından seçilmesi idi. İsyân iki gün

³⁷⁰ Cezmi KARASU; "XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan'daki Rus İşgalleri, TÜRKLER, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca), C.XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 743.

³⁷¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Cezmi KARASU; "1848 İhtilallerinin Osmanlılar Tarafından Algılanışı", Yeni Türkiye, 701 Özel Sayısı, C.31, s.233-236.

³⁷² Fermanın metni için Bkz.: B.O.A, Name-i Hümayun Defteri, No.: 12, s.65.

³⁷³ CASTELLAN; Balkanların Tarihi, s.294-295.

içinde bütün başkenti sarınca durumun ciddiyetini anlayan Prens Bibescu ihtilalcilerin isteklerini kabul etmek zorunda kalarak, istifa etmiştir.

Rusya ise beyliklerde meydana gelen bu değişikliklerden en az Osmanlı İmparatorluğu kadar rahatsız olmuştur. Tam sınırında yer alan iki beyliğin birleşmek üzere bir ihtilal gerçekleştirmesi Rusya'nın Romenlere karşı cephe almasına neden olmuştur. Rusya bu durum karşısında Eflak Başkonsolosunu geri çekerek Eflak'ta kurulan geçici hükümete karşı savaş açmıştır. Rusya hareketine meşruiyet kazandırmak maksadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini sağlamaya çalışmıştır. Eflak ise Rusya'nın yönetimine girmek yerine Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalmak isteğini Osmanlı İmparatorluğu'na bildirmiştir. Bu noktada tekrar ters düşen Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya karşılıklı olarak Eflak ve Boğdan'a asker çıkartmışlardır.³⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu Eflak'taki geçici hükümeti ortadan kaldırarak burada bir kaymakamlık oluşturmuştur. Sonuç olarak 1 Mayıs 1849 tarihinde Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Memleketeyn hakkında Balta Limanı Sözleşmesini imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre;Eflak-Boğdan beyleri, eskiden olduğu gibi padişah tarafından atanacak ve görev süreleri yedi yıl olacak; meclisler dağıtılacak, yerine ülkenin ileri gelenlerinden oluşturulan bir divan kurulacak; ülke yönetimi konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın onaylama hakkı olacak; Eflak ve Boğdan'da düzen sağlanıncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya burayı işgal altında tutacak; bu sözleşmedeki koşulların uygulanması için Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, Eflak-Boğdan'a Beyler ile aynı hak ve yetkilere sahip birer komiser göndereceklerdir.³⁷⁵

Bu antlaşma ile Rusya'nın 1774'den beri peşinde olduğu Eflak-Boğdan yönetiminde söz hakkı talebi yerine getirilmiş oldu. Bu durum Rusya'nın, Karadeniz'in kuzeyinde hakimiyetini güçlendirmesine, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise bölgedeki gücünün ve yetkisinin azalmasına sebep oldu.

1854 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Kutsal Yerler sorunundan dolayı çıkan Kırım Savaşı sırasında bölgede söz sahibi olmaya başlayan üçüncü bir güç belirdi. Avusturya, savaş boyunca Rusya'nın Eflak-Boğdan yönetiminden çekilmesi amacıyla bölgeyi işgali altında tuttu. Bu sırada Memleketeyn'de, Fransa'ya eğitim amacıyla giden gençler vasıtasıyla ulusçuluk akımı giderek yayılmış ve istiklal için halkta kıpırdanmalar

³⁷⁴ Ahmet Cevdet ; *Tezakir (1-12)*, s.12.

³⁷⁵ IORGA; *Osmanlı Tarihi*, s.417.

başlamıştır. Kırım Savaşı'nın ertesinde imzalanan Paris Antlaşması Eflak-Boğdan'ın bağımsızlaşma sürecine hız kazandırmıştır. Antlaşma metninin yirmi iki ve yirmi üçüncü maddeleri bu konu ile ilgilidir.³⁷⁶ Bu maddelere dayanarak Bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde bırakılmış ancak Eflak-Boğdan iç işlerinde serbestiyet kazanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hakkı ise yılda belli bir miktar vergi almak ve bu beyliklerin iç idaresinde, Antlaşma devletlerinin alacakları ortak kararları tasdik etmek gibi bir formalite ile sınırlanmış bulunuyordu.

Antlaşma gereği Avusturya 1857 yılında işgal ettiği Eflak-Boğdan bölgesinden çekildi.³⁷⁷ Bu durumda iki beyliğin birleşmesini engelleyecek hiçbir kuvvet kalmamış oldu. Fransa Eflak ve Boğdan'ın birleşmesinden yana olmuştur. Fransız aydınlar hem Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile Ortodoks Rusya, hem de yapısı itibarıyla milliyetçilik prensibine dayanmayan Avusturya düşmanı olmaları sebebiyle, bu ayrılıkçı harekete destek vermiştir. Kamuoyunun desteğini alan III.Napoleon, Avrupa'daki milliyetçi hareketlere destek vererek bir yandan Avusturya İmparatorluğu'nu zayıflatmayı, diğer taraftan da Rusya'nın batısında milli devletlerin teşekkülü ile Rusya'nın Doğu Avrupa yolunu kesmeyi planlamıştır.

Rusya ise, Asya'da İngiltere ile, Balkanlar'da ise Avusturya ile çıkar çatışması halinde bulunduğu Eflak ve Boğdan meselesinde Fransa yanlısı bir tutum sergilemek durumunda kalmıştır. Ayrıca, Balkanlar'da tam bir Rus hakimiyeti kurulmadığı takdirde küçük devletlerin oluşumuna destek veren Rusya Romanya Birliği'ni desteklemekte sakınca görmemiştir.

Avusturya'ya baktığımızda, yapısı itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'na benzerliği ile Romen bağımsızlığını desteklemesi mümkün görünmemektedir. Avusturya'nın bu dönemde en büyük endişesi, Romen birliğinin oluşumunun ertesinde Romenlerin, Avusturya toprakları içindeki ırkdaşlarını da bu birliğin içine çekmeleri idi. Bu açıdan Avusturya kendi sınırlarına çok yakın bir bölgede milli bir devlet kurulmasına karşı çıkmaktadır.³⁷⁸

İngiltere ise bu dönemde sömürgelerine ağırlık verdiği için Avrupa'da genişlemek istemediği gibi, var olan otoritesini de kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden Avrupa'ya karşı bir

³⁷⁶ ARMAOĞLU; 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), s.262

³⁷⁷ IORGA; Osmanlı Tarihi ,s.498.

³⁷⁸ Rifat UÇAROL; Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.219.

denge siyaseti izlemekteydi. Bu açıdan Rusya'nın Balkanlar'ın içine kadar etkinliğini arttırması İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Ayrıca Fransa'nın izlemekte olduğu Eflak ve Boğdan politikası ile Avrupa'daki nüfuzunu arttırarak milli devlet kurma peşinde olan uluslara örnek teşkil etmesini de istemiyordu. İngiltere, Eflak-Boğdan konusunda bağımsız bir devletin oluşturulması yerine bu bölgenin eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimine bırakılması taraftarı idi.

Osmanlı İmparatorluğu ise tabii olarak Eflak ve Boğdan'ın birleşmelerini kendi çıkarlarına uygun bulmamaktaydı. İki beyliğin birleştirilmesi İmparatorluk için büyük bir maddî kayba sebebiyet vermeyecekti ama Osmanlı hakimiyetinde olan diğer uluslara da örnek teşkil edecekti. 1857 yılında yapılan divan seçimleri sonucu Boğdan'da Fransa'nın istediği gibi sonuçlanmamış ve birleşme karşıtları kazanmıştır.³⁷⁹ Birleşme taraftarları Fransa ve Rusya'nın desteğini alarak seçimlerin yenilenmesi konusunda ısrar ettiler. Fransa 5 Ağustos 1857'de İstanbul elçisi Thouvenel'i Bab-ı Âli ile görüşmeye göndermiştir.³⁸⁰ Bir yandan elçi, yaptığı görüşmeler sırasında seçimlerin yenilenmemesi durumunda Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini keseceğini belirtirken diğer yandan III.Napoleon İngiltere ile anlaşma yoluna gitmiştir. Ancak İngiltere bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına taraftar olduğu için anlaşma sağlanamamıştır. Ancak Hindistan sömürgelerinde çıkan ayaklanmalarla uğraşan İngiltere, kendi meseleleri nedeniyle Fransa ve Rusya'ya tam karşı çıkamamış, Osmanlı İmparatorluğu'na da destek verememiştir.³⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu Paris Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olan bu karar itiraz ederek konunun uluslar arası bir konferansta görüşülmesini istemiştir. 18 Ağustos 1858 tarihinde imzalanan Paris konferansı bu istek doğrultusunda gerçekleşmiştir. Buna göre iki eyalet Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında kalmak şartı ile "Eflak ve Boğdan Birleşik Beylikleri"ni adını almıştır. Her iki beyliğin ayrı beyleri ve meclisleri olacak ve Osmanlı İmparatorluğu'na yılda toplam dört milyon kuruş vergi vereceklerdi. İki eyaletin ortak bir ordusu bulunacak, ortak sorunların çözümlenmesi için bir "Merkez Komisyon" oluşturulacaktı. Bu şekilde Paris konferansı iki eyaletin birleşmesini kabul etmedi, fakat birleşmeye doğru önemli bir adım atıldı.³⁸²

³⁷⁹ TÜRKELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, C.I, s.185.

³⁸⁰ IORGA; *Osmanlı Tarihi*, s.497.

³⁸¹ TÜRKELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, s.190-192.

³⁸² TÜRKELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, s.194.

Kararlar doğrultusunda 5 Ocak 1859'da Boğdan Prensi seçilen Başkomutan Vekili Albay Ioan Couza, 24 Ocak 1859 tarihinde de Eflak Prensi seçildi.³⁸³ Bu suretle Eflak ve Boğdan Couza'nın şahsiyetinde birleşmiştir. Bu birleşmeyi kabul etmeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun isteği ile 1859'da Paris'te yapılan toplantıdan olumlu bir sonuç elde edemeyince, seçim sonucunu kabul etmek durumunda kalmıştır.³⁸⁴ Bu durumda Eflak-Boğdan'ın birliği fiili olarak da sağlanmış bulunuyordu. Prens Couza memuriyetini tasdik ettirdikten³⁸⁵ sonra yayınladığı beyannamesinde şu ifadeler yer vermiştir: “*Ey Romanyalılar; ittihad tamam oldu. Romanya milliyeti teessüs etti. Bütün ümitlerinizi bir prensle rabt etmişiniz; işte intihab eylediğiniz prens de size bir Romanya bahşediyor. Yaşasın Romanya*”³⁸⁶

Couza, 1 Mayıs 1861 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletlere gönderdiği bir muhtıra ile Eflak ve Boğdan meclislerinin de birleştirilmesini istedi. Osmanlı İmparatorluğu, diğer devletlerin baskısı ile 2 Aralık 1861 tarihli fermanla bu birleşmeye onay vermiştir. Eflak ve Boğdan artık “Birleşik Prenslükler”, Osmanlıca olarak “Memleketeyn-i Müctemiateyn” olarak anılacaktır. 5 Şubat 1862'de ilk kez toplanan meclisle birlikte Romanya Prenslüğü kurulmuştur. 1878 yılına kadar Osmanlı idaresini benimsemiş bir bölge olarak kalan Eflak ve Boğdan, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına 30.000 kişilik bir birlikle Rusların yanında katılarak savaş sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile “Romanya” adı altında, Avrupa devletleri tarafından da tanınan bağımsız bir ülke haline gelmiştir.³⁸⁷

1864'e kadar Romen Kilisesi, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydı. Romenler, Romanya adını alarak bağımsızlıklarını ilan ettikleri sırada, milli ve özerk kiliselerinin de kurulduğunu ilan ettiler. Bu ilan Fener Rum Patrikhanesi tarafından 1885 tarihine kadar tanınmadı. Manastır mallarının dünyevileştirilmesi ile de facto olarak Yunan ruhban sınıfının Romanya üzerindeki etkisine son verildi.

³⁸³ B.O.A, HR.SYS. Dosya: 1035, Gömlek: 1-2.

³⁸⁴ CASTELLAN; *Balkanların Tarihi*, s.199-300.

³⁸⁵ Ahmet Lütfi Efendi; *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C.X, s. 51.

³⁸⁶ TÜRKGELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.209.

³⁸⁷ Viorel PANAITTE; “Osmanlı Hakimiyetinin Tuna Nehrinin Kuzeyinden Yayılışı: XIV ve XVI. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan”, *TÜRKLER*, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) , C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002., s.211.

Romen millî uyanışında dinin önemli bir rolü olmamıştır. Bunun sebebi, XIX.yüzyıla kadar baskın bir Yunan hakimiyetinin Romenler üzerindeki etkisidir. Patrikhane tarafından gönderilen din adamlarının Romen olmayışı ve bunların herhangi bir şekilde din uğruna çaba sarf etmemeleri, Romen köylülerinde dinsel bir etkilenmenin olmasını engellemiştir.³⁸⁸

Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki mücadelede odak noktası olan Makedonya meselesinde Rum ve Ulahlar arasında da kilise ve mektep mücadelesi yaşandığı gibi Ulahların kilise ve mekteplerinde kendi dillerini kullanmak arzusu ile Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı mücadele ettikleri ve Romanya'nın desteğini yanlarında buldukları görülmektedir.

2.6 ARNAVUTLUK BAĞIMSIZLIĞI

Osmanlı orduları, Arnavutluk'a girdiklerinde, karşılarında güçlü "feodal" beyler bulmuşlardır. Bu "feodal" beylerden, kuzey bölgesine yerleşmiş ve Arnavutluk'taki en güçlü bey olma unvanını elde etmiş bulunan II. Balsha'nın, Osmanlılara karşı direnişi, iki taraf arasında silahlı bir çatışmaya yol açmıştır. 1385 Voissa (Viyose) Savaşı olarak tarihe geçen bu çatışmada II. Balsha'nın gücü kırılmış ve izleyen dönemde, Arnavutluk'un belli başlı "feodal" beyleri (Balshalar, Thopialar, Dukagjinler, Coia Zacarialar, Musakiler, Zenebissiler, Aranaitiler ve Kostriotalar) Osmanlı hakimiyetini tanımışlardır.³⁸⁹

1385 tarihli Voisse Savaşı'ndan sonra, Osmanlı vassalları konumuna geçen Arnavut "feodal" beyleri, kısa bir süre sonra, bu konumlarına tek taraflı olarak son vererek, Osmanlı Devleti'ne karşı diğer Balkan devletleri ile birlikte ortak bir Balkan ittifakı kurmuşlardır. Hatta, 1389 tarihli Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletleri saflarında yer almışlardır.

Kosova Savaşı'ndan sonra tahta geçen I.Beyazıt, bir yandan savaşın Osmanlılar tarafından kazanılmasından yararlanarak, öte yandan Arnavutluk'taki koşulları göz önüne alarak Osmanlı işgal geleneğine ters düşen bir biçimde, Arnavutluk'a karşı "işgal ile birleşme" siyasetini gütmüştür.³⁹⁰

³⁸⁸ Nevil FORBES-Arnold J. Toynbee- D. MİTRANY, D.G. HOGART; **The Balkans A History of Bulgaria.Serbis.Greece.Romania.Turkey**, Oxford-Clarendon Press, 1915, s.283-284.

³⁸⁹ BOZBORA; **Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, s.53.

³⁹⁰ BOZBORA; **Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, s.54.

Arnavutluk'taki 2/3 gibi bir Müslüman çoğunluğuna karşılık, 1/3 gibi Hıristiyan kalmış bir azınlıkta mevcuttur.³⁹¹ Bu kesimi oluşturan Hıristiyan Arnavutlar, kuzey-batı bölgesinde yaşayan dağlı Katolik kabileler ile, güneyde, Yunanistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Ortodoks köylüler idi.³⁹²

Arnavut Ortodoks Kilisesi 1766-1767 yıllarına kadar Ohrid Başpiskoposluğu'na bağlı olarak hayatını sürdürdü. Hem Ohrid hem de İpek Başpiskoposlukları bu tarihler itibariyle Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlandıkları için Arnavut Ortodoks Kilisesi'de Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmıştır. XX.yüzyıla kadar bu bağlılığını sürdüren Arnavut Ortodoks Kilisesi, etnik unsurların da etkisiyle bağımsızlık isteklerini gündeme getirmiştir. Kilise'nin bağımsızlığıyla etnik bilinç ve siyasal bağımsızlık arasında bir irtibat kurulmuştur. Bu doğrultuda Kilise'nin millileştirilmesine hız verilmiş ve ilk olarak kilisede her tür ibadetin Arnavutça yapılması düşüncesi ortaya atılmıştır. Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık hareketiyle diğer Ortodoks kiliselerin bağımsızlık hareketi arasında önemli bir fark vardır. Bu fark, bu kilisenin bağımsızlığına anayurdunda değil, anayurdun dışında kavuşmuş olmasıdır. Buna karşın diğer Ortodoks kiliseler ise, bağımsızlık hareketine anayurdunda başlayıp orada hedefine ulaşmışlardır.

Arnavut Ortodoks halkı, Yunan, Sırp, Romen ve Bulgar halklarının yaptıkları gibi, siyasal bağımsızlığını kazanmakla beraber dinsel bağımsızlığını kazanamayıp böyle bir haktan mahrum kalmıştır. Dolayısıyla Arnavut Ortodoksları bağımsızlık hareketlerini Arnavutluk'ta değil, Arnavutluk'un dışındaki ülkelerde, yani Amerika, Romanya ve Bulgaristan'da başlatmışlardır. Böyle önemli bir hareketin, anayurdun dışında başlamasının en önemli bir nedeni, XX.yüzyıl başlarında Arnavutluk'ta oldukça yaygın olan Yunan Ortodoksların propagandasıydı. Bu propaganda doğrudan Fener Patrikhanesi'nden yönlendiriliyordu.³⁹³

Ortodoks Arnavutların Fener, Bulgar ve Sırp kiliselerine karşı verdiği mücadelede ilk adım, dinsel metinlerini Yunan dilinden kurtarmak oldu. 1827 yılında Korfu'da ilk Arnavutça İncil basıldı. Naum Vekilharci, 1825'te düzenlediği orijinal alfabesini "*Fort İ Shkurter Dhe Perdoçem Evetor*" (Çok Kısa ve Kullanışlı Arnavutça Alfabe) adıyla 1844'te Bükreş'te

³⁹¹ Engin Deniz AKARLI; "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Nüfusunun Dini ve Irki Birleşimi", B.T.T.D., S.59, C.X, Ağustos 1992, s.17.

³⁹² BOZBORA; Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, s.76.

³⁹³ NESİMİ; Arnavut Ortodoks Kilisesi, s.26-27.

yayımladı. Güney Arnavutluk'ta ilgiyle karşılanan bu eserini 22 Nisan 1845 de genişletilmiş olarak bastırdı. Fakat İstanbul'daki Pan-Elenist Fener Patrikhanesi'nin hışmına uğradı, eser toplatıldı, yakıldı. Okuyanlar tehdit edildi ve de kendisi aforoz edildi.³⁹⁴

Fener Rum Patrikhanesi, Arnavut dilinin kullanılacağı Ortodoks okullarının açılmasına, etkinliğinin azalması ve Arnavutların özerk kilise talebinin yoğunlaşacağı endişesi ile karşı çıktı. 1878-1880'den sonra Osmanlı İmparatorluğu Arnavutça'nın eğitim ve basında kullanılmasına tepki göstermedi. 1892 yılından itibaren Ortodoks Arnavutlar da Katolik Arnavutlar gibi eğitimde Arnavutça'yı kullanmaya başladılar.³⁹⁵

Katolik Arnavutlar, tıpkı Ortodoks Arnavutlar gibi, askerlik, vergilendirme ve yönetim açısından Osmanlı Devleti'nin düzenlemelerine tabi iken, geri kalan toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında Roma Katolik Kilisesi'nin gözetimi altında idiler. Bu kesim Arnavutların dağlı kabilelerden oluşması, bölgeye askeri, mali ve yönetsel açıdan zor ulaşabilen Osmanlı Devleti ile aralarındaki ilişkiyi oldukça yüzeysel düzeyde tutarken, İtalya ve Avusturya'dan bölgeye akın eden Katolik din adamları ile oldukça yakın bir ilişki içinde olmuşlardır.

18. yüzyılda başlayan Türk-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin dikkatini Ortodoks tehlikesine yöneltmesi Avusturya'nın bölge Katolikleri arasındaki faaliyetlerine rahat bir ortam sağlamıştır. Bunun sonucu olarak 1861 ve 1877'de olmak üzere, İşkodra'da Avusturya'nın girişimi ile iki Katolik okul faaliyete geçirilmiştir.³⁹⁶ Bu tarihten sonra Arnavutlar tarafından iskan edilmiş bölgeler de Katolik kilise yapımlarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde pek çok belgeye rastlanır. Dedeagaç'ta³⁹⁷, Selanik'te³⁹⁸ yeni Katolik kiliseleri inşa edilirken İşkodra'da³⁹⁹ bulunan Katolik Kiliseleri'nin tamirinde Osmanlı yönetiminin herhangi bir problem çıkarmadığı görülür.

Arnavutlar üç ayrı din inancına ayrılmış olduğundan dolayı, belirli siyasal çıkarların adına Arnavutların dine göre ayrılmalarının desteklemeye devam eden devletlerin siyasal çevreleri tarafından bile ayrı bir ulus olarak tanınmıyordu. Bab-ı Âli Arnavut nüfusunun

³⁹⁴ Necip P. ALPAN; *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara 1982, s.18.

³⁹⁵ Pedro RAMET; "The Albanian Orthodox Church", *Eastern Christianity and Politics In The Twentieth Century*, (Ed.: P. RAMET), Volume I, Duke University Press, Durham and London, 1988, s.150-151.

³⁹⁶ BOZBORA; *Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s.77.

³⁹⁷ B.O.A, İ.AZN, 1313.Z.13.

³⁹⁸ B.O.A, İ.AZN, 1314.M.12; B.O.A, İ.AZN, 1311.Ş.5.

³⁹⁹ B.O.A, İ.AZN, 1314.B.11.

çoğunun İslamlaştırılmasından beri, dini ulusla özdeşleştirerek Arnavutların dine göre ayrılmasını, kendi siyasetinin ilkesi yapmıştı. Böyle bir ayrılma, Arnavutların yaşadıkları toprakların bölünmesine fiilen yol açıyordu.⁴⁰⁰

Arnavut özgürlük hareketinin çıkış noktası Ayastefanos Antlaşmasına karşı bir protesto eylemidir. Ayastefanos Antlaşmasıyla nüfusun büyük kısmını Arnavutların teşkil ettiği bölgenin büyük bir bölümü Karadağ prensliğine, Sırbistan Krallığına ve yeni oluşturulan Bulgaristan'a verildiğinden Arnavutlar çok endişeliydi. İstanbul'da 1878 ilkbaharında Arnavut aydınları Ziya Priştina, Abdül ve Sami Fraşeri, Jani Vreto vb. "*Arnavut Merkezi Devrim Komitesi*"ni kurdular.⁴⁰¹ Berlin Antlaşması'nda da umduklarını bulamayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun antlaşma şartlarını uygulamasını protesto eden Arnavutlar 27 Kasım 1878 tarihinde Arnavutluk için özerklik talebinde bulundular.

Anavutça eğitim veren okulların Sultan'ın Patrikhane'nin muhalefetleri neticesinde ardarda kapatılması, ileriki yıllarda ulusçu hareketin merkezini Arnavut kolonilerinin bulunduğu yabancı ülkelere kaydırmıştır. 1885'te Bükreş'te Drita Derneği kurulmuş, 1892'de Bulgaristan'da sürgündeki Arnavutlar tarafından deşire isimli bir başka ulusal dernek oluşturulmuş, 1896'da Mısır'daki Arnavutlar tarafından ise Arnavut Kardeşlik Derneği kurulmuştur. Bu arada İstanbul'daki dernek, Arnavut Komitesi adı altında Sami Fresheri'nin liderliğinde olarak, faaliyetlerini gizlice sürdürmüştür. Bu derneklerin sürgündeki liderleri arasına yurtlarına giderek halka, dış müdahalelere başvurmaksızın kendi aralarında örgütlenip mücadele verme fikrini aşlamaya başlamışlardır. Yine 1898'de Bükreş'te bir Okul Kongresi toplanmış ve Kongre sonunda Sultan'a telgraf çekilerek Arnavutluk'taki bütün okullarda Arnavutça eğitim yapılması ve Arnavutluk'ta toplanan vergilerin 1/6'sının bu işe harcaması talep edilmiştir.⁴⁰²

Arnavutların Hıristiyan unsurlardan farklı olarak Osmanlı Devleti ile olan dinsel bağları ve bunun yansısı kendi içlerinde varolan dinsel ve kültürel farklılaşmanın bir sonucu olarak ayrı bir siyasal birlik kurma düşüncesinden uzak oluşları, Arnavutların daha uzun yıllar Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmasına neden olacaktır. Sahip olduğu bu özel konumu nedeniyle "*Arnavut Meselesi*" XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu

⁴⁰⁰ Şaban ÇOLAKU; "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XLTTK*, C.IV, Ankara 1994, s.1138.

⁴⁰¹ ADANIR; *Makedonya Sorunu*, s.93.

⁴⁰² BOZBORA; *Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s.222.

olduğu kadar, ilgili yabancı devletlerinde içinden çıkamadıkları karmaşık bir sorun olarak gündemde kalmıştır.⁴⁰³



⁴⁰³ BOZBORA; Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, s.149.

3.BÖLÜM

BALKANLARDA BAĞIMSIZLIK EĞİMLERİ VE DIŞ GÜÇLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi, XIX.yüzyıl Avrupa politikasına damgasını vuran bir olguydu. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin kaderi ile doğrudan ilgili başlıca dört devlet bulunmaktaydı: Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya.

Rusya, İngiltere, Fransa hem Avrupa hem de dünya hakimiyeti; Avusturya ise sadece Avrupa ve Balkanlarda üstünlük peşindeydi. Bu itibarla hepsi de Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgileniyorlar, fakat aralarındaki rekabet ve kıskançlık yüzünden imparatorluğu paylaşamadıklarından, 1856 Paris Antlaşması'yla onun toprak bütünlüğünü garanti altına almışlar, hatta Avrupa devletler camiasına dahil etmişlerdi.⁴⁰⁴

XIX.yüzyılda, "*Doğu Sorunu*"nu belirleyen başlıca üç öğeden söz edilebilir: Osmanlı'nın giderek artan güçsüzlüğü, Balkanlar'daki Hıristiyan ulusların ayaklanmaları ve bu iki olgunun, Büyük Güçlerin politikası üzerindeki etkisi.

Osmanlılara karşı İmparatorluğun egemenliği altındaki Hıristiyan halkaların giriştiği bağımsızlık savaşları, Osmanlı İmparatorluğu içinde buhranlara, savaflara ve Büyük Güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmalarına yol açmıştı. 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Balkan ulusları, Osmanlı'dan bağımsızlıklarını istemek amacıyla ayaklanmışlar; Büyük Güçler de, Balkanlar'daki güç dengesini ve istikrarı korumak bahanesiyle, bu ayaklanmalara müdahalede bulunmuştu.⁴⁰⁵

Balkan halkları bağımsızlık savaşı verirken, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, aynı zamanda, bu imparatorluğun korunmasında çıkarı olan ya da bu devletin parçalara bölünmesini isteyen büyük güçleri de göz önüne almak zorundaydı. Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan gibi Avrupa devletlerinin, gerek birbirlerine karşı üstünlük sağlamak, gerekse Osmanlı topraklarını sömürmek, veya Osmanlı Devleti'nden ticarî-iktisadî çıkarlar elde etmek maksadıyla güttükleri "*Şark Meselesi*"; özellikle 19. asrın ilk çeyreğinden itibaren

⁴⁰⁴ Bayram KODAMAN; "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", OSMANLI, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.276.

⁴⁰⁵ Hüner TUNCER; "*Doğu Sorunu*" ve *Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları* Ümit Yayıncılık, Ankara 2003, s.15.

aralarında anlaşsalar da, genellikle rakiplerinin Osmanlı topraklarından tek başına yararlanmalarına engel olmak amacıyla Osmanlılarla ittifak yapmak ya da onlara yardım etmek yollarından birini tercih etmişlerdir. Osmanlı devlet adamları ise, gerek Avrupa devletlerinin istedikleri tavizleri vererek, gerekse bu devletlerden biri ya da bir kaç ile diğerinin aleyhine ittifak kurmak olarak ifade edilebilecek “denge siyaseti”ni uygulamaya çalışmışlardır. Bu siyaset özellikle II.Abdülhamid devrinde oldukça başarılı bir şekilde uygulanmıştır.⁴⁰⁶

3.1 RUSYA

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardan beri bir yarışma ve hatta bir düşmanlığa, yönetici çevrelerin siyasi doktrin ve ideolojileri uyarınca beliren iradeleriyle itilmektedir. Rusya için bu ideoloji Panslavizm olarak adlandırılırken Osmanlı İmparatorluğu için geçerli ideolojiler Panislamizm ve Osmanlıcılıktır. Rusya, bu ideoloji nedeniyle özellikle Balkan halklarının doğrudan ya da dolaylı olarak katıldıkları her türlü çatışmaya tepki göstermesine neden olmaktadır.⁴⁰⁷

Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerde en büyük pay sahip olan Rusya, Ortodoks tebaanın kendisine olan bağlılıklarını sürdürmek ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için iki farklı yöntem kullanmıştır. Slavlık ve Ortodoksluk adına halkın dini duygularını kullanmak, eşkıyalık faaliyetlerine destek vererek arkalarında olduğunu göstermek. Gerçekten 1767 seferinde Ruslar, Mora ve Arnavutluk taraflarında reayayı kendine çekmeye, altın, gümüş, para saçıp taraftar kazanmaya çalıştığı sırada, Eflak-Boğdan'a rahip kılığında bir heyet Dirmanos adında bir casus görevlendirmişti. O da metropolit, piskopos vesair papazları kandırarak, Rusya'nın kendilerine vereceği şeylerle, himayesinden söz açarak kandırmaya çalışırdı.⁴⁰⁸

Panslavizm fikrinin nasıl ortaya çıktığına bakılacak olursa; Osmanlıların Balkanlar'da ard arda yaşadıkları başarısızlıklar giderek artan bir şekilde güç kaybetmeye başlamaları ve

⁴⁰⁶ KÜÇÜK; “Şark Meselesi Çerçevesinde ve II.Meşrutiyet’e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti’nin Siyasi Vaziyeti”, s.57.

⁴⁰⁷ P.P. MOISEYEV; “1877-1878 Yıllarındaki Türk-Rus Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara 1999, s. 165.

⁴⁰⁸ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C.I, s.401.

kuzeydoğudaki daha önemli düşman olan Rusya üzerine eğilmeleri, ortaya çıkan boşlukların Avusturya tarafından doldurulması şeklinde sonuçlanmıştır. Özellikle Avusturya'nın başarı kazanmaya başladığı dönemlerde, Ortodoks Patrikhanesi tarafından çeşitli farklı girişimlerle bu olay, “*dünyevî savaş günü bir gün bitebilir ama Cizvit’lerin savaşı asla bitmez!*” yakarışının ruhuna uygun bir şekilde, sürekli Rusya’ya müracaat etmek suretiyle, Slav-Ortodoks kimliğinin sorunu haline dönüştürülmeye çalışılmıştır.⁴⁰⁹

Slavizm ve Slav Birliği kavramları, “Alman Romantizmi ve Felsefesi”ni temel alan Batı Slavlarının yaptıkları çalışmalarla anlam ve taraftar bulmaya başlamıştır.

Ancak yine de siyasal bir hareket olmaktan öteye, edebî ve kültürel öğeler taşımakta ve dil birliği ekseninde şekillenmekteydi. Bu eksendeki gelişimin temel siyasal sebebi, dönemin Almanya’sının ve Metternich Avusturya’sının siyasal ve diplomatik dinginlikleridir.

Aslında XVI. ve XVII. yüzyıllarda Patrikhanenin Ruslar’a yakıştırdığı “*Ortodoks Hamiliği*”nden başka, başlangıçta İvan Gunduliç (1588-1638) isimli Dubrovnik’li şairin Lehistan Prensi Ladislav’ın Hotin Zaferini övmek amacı ile yazdığı manzum yazılar, Balkan Slavları’nın Türk egemenliğinden kurtulmalarının ancak bir Slav Devleti tarafından sağlanabileceği fikrini uydururken, bu hareketin Hırvat menşeli, Katolik Papazı Yuriy Kriyanic (1618-1683) takip etmiştir. Rusya’nın Siyaseti adlı eserinde Kriyanic talebini, ideolojiye dönüştürecek temel esasları belirliyordu.

Bu dönemde bir ulusal bilinçten söz etmek güç olmakla birlikte bu pan hareketi taraftar bulacaktır. Panslavizm kelimesini ilk defa, 1826’da bir Slovak aydını olan J.Harkel, Latince kaleme aldığı genel Slav diline ait eserinde Hakiki Panslavizm çeklinde kullanmak suretiyle siyasal literatüre kazandırmıştır. Ludevít Stur (1815-1856) da “Slavlar ve Geleceğin Dünyası” isimli kitabında, Slav Birliği fikrini şekillendirmiştir.⁴¹⁰ Rus şairlerinden Aleksandr Puşkin, en kuvvetli bir Panslavist gibi ortaya atılmış, Balkanlarda Slav bir Bulgar milleti olduğunu, Türklerin elinden bu Slav milletin kurtarılmasını öne sürmüştü. Aleksandr Puşkin, ilk önce Basarabya Bulgarları arasında faaliyete başlamıştı⁴¹¹. Rus Çarı I.Nikola, Puşkin’in neşriyatını takviye etmeye karar vermişti. Rus müverrihlerinden Venelin adındaki adamı,

⁴⁰⁹ SUMNER; *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 36.

⁴¹⁰ Akdes Nimet KURAT; “Panslavizm” D.T.C.F. , Ankara, 1953, s. 2-4.

⁴¹¹ Halil YAVER; *Bulgarların Balkanları İstila Planları*, İstanbul 1938,s.7.

1829'da bir Bulgar tarihi yazmakla görevlendirdi. Bu kurnaz Rus alimi, uydurma bir Bulgar tarihi yazdı. Bulgar milletinin İstanbul surlarına kadar yerleşmiş olduğunu iddia ediyordu.

Siyasal birlikten uzak, kendine yetecek bir ekonomik güç olup olmadığını bile bilemeyen Balkan halklarından, fikrî alt yapıyı hazırlayan, hemen eyleme dönüştürebiliyordu. Çünkü dış destek ve yardım bulmak için aramak bile gerekmiyordu. O an alınan yardımlar ile gelecekte nelerin ipotek altına alınabileceğini, romantik havanın da etkisi ile kimse düşünmüyordu. Balkanlar üzerindeki emeller doğrultusunda, her seferinde farklı bir pakta doğru kayan Balkan ulusları, aslında diğerleri gibi kendi bağımsızlıklarını arzuluyordu. Bu düşüncenin gerisinde, güçlü düşmanlar karşısında fikrinin de oluşmuş olması çok doğaldır. Ancak bu fikir, düşünce olarak kalmaktan öteye gidememiştir. Tarihsel, toplumsal, dinsel, ekonomik ve kültürel gerçekler buna engel olmuştur.

1692 yılında Katolik-Ortodoks çatışmasına dayalı olarak, Fransızların diplomatik girişimleri sonucu, Osmanlılar tarafından Mukaddes Yerler, Katoliklerin kontrolüne bırakılmıştır. Kudüs Patriği Dosiethus'un çabalarının da etkisiyle, Kırım'da yapılacak olan anlaşmanın metnine, "Mukaddes Yerler" in tekrar Rumlara (Ortodokslar) iade edilmesi için bir madde ilave edilmiştir. Bu Rusya'nın bölgesel anlamda ve dini temele dayalı, ancak kendisinin olmayan topraklara ilişkin, ilk talebidir.

Balkan Hıristiyanları ile sıkı münasebetler tesis etmek Petro'nun siyasetinin 1711'den çok önceleri de bariz bir unsuruydu. Bunun hakkında muasırları tarafından pek çok yorum yapılmıştır. İstanbul'daki Rusya muarızları, Tolstoy ile Rus ajanlarının, Ortodoksları, Rus ordularına destek olacak ayaklanmalar için kışkırttıkları yolunda Bab-ı Âli'ye sürekli olarak ikazda bulunuyorlardı. Petro'nun 1700'de İstanbul'da sürekli olarak diplomatik misyon bulundurmak hakkını elde etmesiyle kazandığı hayati başarı, tehlikeyi arttırıyordu.⁴¹²

Bu tarihsel dizin içinde, dikkate şayan en önemli husus, "Rus Çarı'nın, 1711'de ilk defa Sultan'ın topraklarına girip Tuna'ya kırk mil kadar yaklaşması, Boğdan'ı geçici olarak hakimiyet altına alması ve Balkan Hıristiyanlarına, Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaları için heyecanlandırıcı bir çağrıda bulunması"dır.⁴¹³

⁴¹² SUMNER; *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, s.27-28.

⁴¹³ SUMNER; *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu*, s.28.

Rusya'yı modernleştirme çabalarıyla tanınan, 1689'da Rus tahtına geçen Büyük Petro'nun, kendisinden sonra da Rusya'nın dış politikasının temel amacı olan, önemli bir vasiyeti vardı. Bu, Rusya'nın gelişebilmesinin sıcak denizlere inmesiyle mümkün olacağı düşüncesi idi. Bunu sağlayabilmek için Rusya, çeşitli politikalar geliştirdi. Bunlardan biri de Osmanlı yönetiminde bulunan Ortodoks reayanın dinî duygularını ve ulusal emellerini kullanarak, onları yönetime karşı kışkırtmak, bağımsızlıklarını kazanmaları sağlamak ve böylece. Balkanlarda bağımsızlığını kendisine borçlu olan uydu devletler yaratmak düşüncesi idi.⁴¹⁴

Balkanlarda uygulanan politikalar bakımından, başlangıçta Rusya çok daha avantajlı görünüyordu, çünkü iki planda birden oynayabilmekteydi. Bunlardan birisi "panortodokslik"tu ve Rusya buna yaslanarak, 1774 Kaynarca Antlaşması ile kendini Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoksların koruyucusu ilan etmişti. İkincisi ise meyvelerini yüz yıl sonra 1877 Türk-Rus savaşı sırasında vermeye başlayan "Panslavizm" idi.⁴¹⁵

Balkanlardaki karışıklardan, katliam olayları ile bu hareketleri tertipleyen gizli komitelerden, işbirliği halindeki din adamlarından ve Bulgarlara verilen Rus desteğinden söz eden döneme ait raporlar mevcuttur.⁴¹⁶

BOA'da da bu konu hakkında belgeler bulunmaktadır. 1884 tarihli belgede Slavlar arasında dağılmış ve teşkilatlanmış komitelerin devamlı olarak İstanbul'daki Rus elçisi İgnatief ile temas halinde buldukları ve kiliselerden alınan papaz elbiseleri ile bazı gerekli malzemelerin Bulgar ve Ulah köylerine gönderildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁷

Daha önce de vurgulandığı gibi, dönemin en belirgin özelliği, Osmanlıların Avusturya ve Rusya'ya karşı sürekli toprak kayıplarıdır. Bu husus da, Osmanlıların Balkanlardaki otoritesini sarsan önemli etkenlerden biri olmuştur. Öyle ki, Pasarofça Antlaşması ile, Banat, Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Yaş Antlaşması ile Dnyester'in kuzeyindeki topraklar ve Bükreş Antlaşması ile ise Beserabya, Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Avusturya'da boş

⁴¹⁴Salahi SONYEL; "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", BELLETEN, c.XLIX/195 (Aralık 1985), s.651.

⁴¹⁵Stefanos YERASIMOS; *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Tanzimat'tan I.Dünya Savaşına)*, (Çev.: B.Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.53.

⁴¹⁶ULUBELEN; a.g.e., s.67-68.

⁴¹⁷B.O.A, Y.PRK.TKM 6/82.

durmamıştı ve 1873'te Bukovina'yı ele geçirirken, 1815 Viyana Kongresi ile Dalmaçya'nın bir bölümünü kontrol altına alacaktı.⁴¹⁸

Balkan meseleleri dolayısıyla her zaman tasalanan Rusya'nın, Kırım Savaşından sonra doğuda güttüğü üç hedeften biri Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halklarının bağımsızlık süreçlerine ivme kazandırmaktı. Alman-Fransız savaşının uygun bir anında Rus diplomasisi insiyatifi ele geçirdi ve Paris Antlaşmasının değiştirilmesini talep etti. Bu değişiklik gerçekten de 1871 tarihli Pontus Antlaşmasıyla sağlandı. Bosna-Hersek isyanı çıktığında Rusya Başbakanı Gorçakov ilke olarak barış diplomasisi taraftarıydı, ama Rusya'nın Balkanlardaki özellikle Panslav eğilimli temsilcileri artık Slavların bağımsızlığı için açıkça savaşmanın zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Rusya'daki Panslavist çevreler, isyancıları maddi ve manevi açıdan desteklemek için büyük kışkırtma kampanyası düzenlediler. İki güney Slav devleti olan Sırbistan ve Karadağ, isyancılara topraklarını hareket üssü olarak kullanmalarına izin verdi. Bu durum, Osmanlı güçlerinin herhangi bir kesin başarı etmesini olanaksız kıldı⁴¹⁹.

Rusya 1815'te Napolyon'un yenilgisinden sonra Avrupa'da barışın ve sınırların korunması için çalıştı. Rus Hariciyesini idare eden Nesselrode Panslavizm aleyhtarı idi. Onun görevde kaldığı yıllar boyunca Panslavizmin hareket alanı daha çok kültürel alanda idi. Ancak Nesselrode'dan sonra gelen Prens Gorçakof dönemi Slav birliği çalışmaları ile geçmiştir. 1882'ye kadar görevde kalan Gorçakof'un döneminde sadece Osmanlı İmparatorluğu değil, Avrupa devletleri de bu gidişe engel olmak için girişimlerde bulunuyorlardı. Karl Marx, 12 Nisan 1850 tarihli New York Daily Tribune'de İngiliz kamuoyunun basiretsizliğini eleştirerek Rusya'nın İstanbul'a kadar ilerleyip de burada kalmasının bir hayal olduğunu vurgularken aynı dönemde basın Panslavcı Rus ajanlarının hem Slavları hem de Rumları tahrik ettiklerini bildiriyorlardı. 1830'lu yıllardan itibaren kültürel anlamda Bulgarları işlemeye başlayan Rusya, 1856'dan itibaren din adamı kisvesi altında ve Moskova'da eğitim Panslavist yaptığı ajanları aracılığı ile Slav asıllı halkları açıkça Osmanlı İmparatorluğu idaresine karşı isyana çağırıyordu.⁴²⁰

⁴¹⁸ Adı geçen antlaşmaların metinleri ve kaybedilen topraklar için bkz., ERİM, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Pasarofça Antlaşması için bkz., s.61-71; Küçük Kaynarca Antlaşması için bkz., s.115-137; Yaş Antlaşması için bkz., s.181-194; Bükreş Antlaşması için bkz., s.241-254.

⁴¹⁹ ADANIR, *Makedonya Sorunu*, s.80.

⁴²⁰ Cezmi ERASLAN; İL.Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s. 82.

Ancak tüm uğraşlarına ve Balkan halklarına sağladığı desteklere karşın Rusya'nın politikasını hayata geçirmesi mümkün olmamıştır. Panslavizmin işleyebilmesi için Rusya'ya minnettar olan halkların minnettar kalmaları gerekmektedir. Fakat dil birliği, din birliği gibi ideolojik yakınlıklar temelinde çıkar birliği yoksa çok kısa ömürlü olmaya mahkumdur.⁴²¹ Bulgaristan ise bu konuda verilecek en iyi örnektir. 1881 tarihi ile Hariciye Nezaretine gönderilen tahrirattan da anlaşıldığı gibi Bulgarların Bulgaristan'daki Rus etkinliğinden huzursuz oldukları, Rusya'nın tavırlarının Osmanlı yönetimi ile karşılaştırıldığında Osmanlı yönetiminin şükranla hatırlara geldiğine dair gazetelerde makaleler yayınlanmakta idi.⁴²² Rusya her ne kadar bu yazıların çıktığı gazeteleri kapattırıp, kendi fikirlerine uymayan Bulgar memurları işlerinden almayı başardılarsa da Alman asıllı Prens Battenberg'in 1885 yılında Doğu Trakya'yı Rusya'nın muhalefetine rağmen ilhak etmesi Rus politikasının iflasına işaret eder.

1887 yılında Rusya'nın Balkan topraklarında hâlâ istekleri söz konusudur. Uzun süre İstanbul'da elçilik görevini yürüten Nelidov, Karadeniz'in ani bir baskınla ele geçirilmesi için uygun bir ortam bulunduğunu belirterek Rusya'nın bu baskınla Bab-ı Ali'nin sonunu getirmeden himaye altına almasını, bunu Avrupalı devletlere benimsetmek için Avusturya'ya Selanik ve İngiltere'ye Mısır'a yerleşmeleri önerisinin yapılmasını öngören tasarısı, böyle bir hareketin müdahalesiz kalamayacağı inancı ile reddedilmiştir. Aynı tasarı 1895'de tahta yeni çıkan II.Nikola'ya sunulmuş, fakat bu defa da Rusya'nın Uzak Doğu projesi nedeniyle uygulamaya konmamıştı.⁴²³

3.2 İNGİLTERE

XIX. yüzyılda, İngiltere büyük bir imparatorluğa sahipti ve bu imparatorluğun büyük bir parçasını oluşturan Hindistan'ın güvenliğini sağlamada önüne dikilen en önemli tehdit Rusya idi. İngiltere'nin Akdeniz politikasında Osmanlı İmparatorluğu güçsüzlüğü nedeniyle tehdit oluşturamazdı ancak Rusya, Fransa ve Avusturya'nın da, Akdeniz'de yerleşmek ya da yayılma istekleri vardı. Akdeniz'de ortak bir tehlike karşısında bulunmaları, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran bir neden olmuştur. İki devleti yakınlaştıran bir diğer neden

⁴²¹ Fikret ADANIR; "Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara 1999, s.172.

⁴²² B.O.A, Y.PRK.HR 6/3.

⁴²³ ADANIR; "Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri", s.139-140.

ise, giderek güçsüzleşen Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek isteyen Avrupalı Büyük Güçler'in bu doğrultudaki politikalarıydı.⁴²⁴

İngiltere'nin Akdeniz politikası ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikası, ulusçuluk esaslarına göre değil, İngiltere'nin ulusal çıkarlarına göre saptanmıştı. Dış politikasını güç dengesi üzerine kuran İngiltere, Avrupa devletlerinden hiçbirinin, diğerlerine kıyasla, üstün ve egemen bir konumda olmasını istemiyordu.

Bu nedenle hem Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hem de Osmanlı'dan ayrılma mücadelesi veren halklar üzerinde diğer devletlerin etkin olması, İngiltere'nin ulusal çıkarlarına ters düştüğünden dolayı ulusal ayaklanmaların karşısında yer almış hatta reformlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dereceye kadar güçlenmesini ve Balkan halklarıyla arasındaki sorunların yapılan reformlarla düzeltilmesini tercih etmiştir. Ancak zaman zaman da ayaklanmaların bu şekilde çözümlenememesi üzerine, etkin devletin başka devlet olmasındansa kendisinin olmasını tercih ettiğinden bu isyancıları desteklemiştir.

Bunun ilk örneği Yunan isyanı sırasında İngiltere'nin sergilediği tutumdur. Nisan 1826'da imzalanan St.Petersburg Protokolü ile İngiltere, Yunanlıların bağımsızlıklarını elde etmeleri ve kendi istedikleri yönetimi kurabilmeleri yönünde Osmanlı ve Rus yönetimi arasında arabuluculuk yapmıştır. 1826 Akkerman Antlaşması'nı takiben, 1827'de Osmanlı-Mısır donanmasının imha edilmesi esnasında Fransız ve Rus donanmaları ile birlikte hareket ederek 1829'da Yunanlılara bağımsızlıklarının elde edilmesinde yardımcı olarak tam bir Osmanlı karşıtı politika izlemiştir.⁴²⁵

1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşmasından sonra İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi dengesinin garantisi olduğunu kabul ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemeye başladı.⁴²⁶ 16 Ağustos 1838 tarihinde Balta Limanı Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından İngiltere Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik, siyasî ve kültürel etkinliklerini diğer devletlere göre çok

⁴²⁴ TUNCER; "Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878), s.75.

⁴²⁵ Ali İhsan BAĞIŞ; "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç,Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara 1999, s.50.

⁴²⁶ Mustafa KÜÇÜK; "Şark Meselesi Çerçevesinde ve II.Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasî Vaziyeti", *OSMANLI*, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 52.

daha rahat bir şekilde gerçekleştirdi. ⁴²⁷ Osmanlı yöneticileri de İngiltere ile işbirliği içinde olmaktan oldukça memnundular. Fuad Paşa'nın 1869 tarihli şu sözleri bu inancı yansıtır: "Yabancı müttefiklerimiz içinde en önemlisi İngiltere'dir. Dış politikası ve dostluğu, siyasi kurumları denli metindir. İngiltere'nin bize çok büyük hizmet ve yardımları dokunduğu gibi, bundan böyle yapacağı yardımlardan da vazgeçemeyiz. Her ne olursa olsun, dünyanın en sabırlı ve metin milleti olan İngilizler, bizim en önde gelen ve en son (vazgeçeceğimiz) müttefiklerimiz olacaklardır. Bendenizce, Bab-ı Ali'yi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense birkaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir."⁴²⁸

1875'te Bosna-Hersek isyanı çıktığında Almanya, Rusya ve Avusturya isyancıları destekledi ve isyancılar lehine reformlar istediler. Avrupa'daki tehlikeyi sezen İngiltere, yalnızlık politikasını bırakarak, tekrar Avrupa işlerine döndü ve Bosna-Hersek isyancıları için, o da reform yapılmasını destekledi. Böylece Rusya'nın Balkanlar'da serbest kalmasını önlemeye çalıştı. ⁴²⁹

19. yüzyılın son çeyreğinden sonra ise, diğer Büyük Devletlerin politikaları doğrultusunda ve gelişen olaylarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun artık ayakta duramayacağı anlaşıldıktan sonra bağımsızlık isteyen halkalara yönelik politikası değişmiş ve Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. 1878-1879 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ertesinde imzalanan Berlin Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı topraklarını koruma bahanesini kullanarak Kıbrıs'a yerleştikten sonra Mısır'ı ele geçirdi. ⁴³⁰

1880'den itibaren başta Gladstone ve ardından Salisbury olmak üzere, Türk dostu olmayan hükümetlerin İngiltere'de işbaşına gelmesi ile 1870'lere kadar devam eden İngiliz-Osmanlı işbirliği ortadan kalkmıştır. Bu dönemden sonra Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'ye olan güvenini yitirerek Rusya ile ilişkilerini sıcak tutmaya başlayacak ve ardından Almanya ile yakın temasa geçecektir.

⁴²⁷ Tahir KODAL; "Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (1553-1919)", **KÖK Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)**, Ankara 2000, s. 53.

⁴²⁸ Gökhan ÇETİNKAYA; "İsmi Olup da Cismi Olmayan Kudret: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", **OSMANLI**, (Ed.: K. Çiçek-C. Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.381.

⁴²⁹ KODAMAN; "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", s.277.

⁴³⁰ BAĞIŞ; "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", S.52.

3.3 AVUSTURYA

Bünyesinde çeşitli ırkları ve mezhepleri barındıran Avusturya, ulusçuluk düşüncesinin ve ulusal devletlerin kurulmasının daima karşısındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusların bağımsızlık kazanması Avusturya İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan öteki ulusal topluluklara bir örnek olabilir ve bu da, Almanları, Slavları, Macarları ve İtalyanları barındıran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sonunu getirebilirdi. Bu nedenle, Avusturya'nın barışçı çabaları benimsemesi insancıl nedenlerden çok, varolan uluslar arası düzende olabilecek her değişiklikten Avusturya'nın yitirebileceği çok şeyin olmasındandı⁴³¹.

Temel kaygısı, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda, Avrupa güç dengesinin bozulması ve bunun genel bir savaşa yol açabilmesi ihtimalinden dolayı, Avusturya 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması politikasını benimsemişti. 19. yüzyılın başlarında, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünden korkmamakta; ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'nda yerini alabilecek olan güçten korkmaktaydı. Rusya'nın bölgeye yönelik olası planlarından kaygı duyuyordu, İngiltere ve Fransa gibi, Avusturya da, Balkanlar'da Rus etkisinin yayılmasını durdurmayı ve Balkanlar'da toprak olmasa bile, etki sahibi olmayı istiyordu. Bundan dolayı diğer Avrupa devletleri gibi islahatları bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye ve Balkanlar'daki halkları üzerinde Rusya'nın karşısında etkin olmaya çalışmıştır.

Avusturya işgalindeki Bosna-Hersek'te Katolik dini teşvik edilmiş ve Hırvatlar açıkça kayırılmıştır. Saraybosna Katedrali'de bu politikanın ürünüdür. Monarşi içinde Bosna-Hersek'in işgalini arzulayanlar da Hırvatlardır. Memurlukların çoğu da Hıvatlara dağıtılmıştır⁴³².

⁴³¹ TUNCER; "Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878), s. 24.

⁴³² Murat Taşar- Burhan Metin; Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş, s. 206.

3.4 FRANSA

İngiltere ve Rusya kadar Fransa da, Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgiliydi. Fransa, öteden beri, Akdeniz’de geniş bir sömürge imparatorluğu kurma hevesindeydi. Ayrıca zaman zaman da, Avrupa’yı kendi egemenliği altına almaya çalışmıştı. Gerek Akdeniz’de gerek Avrupa’da, Fransa siyasal çıkarlarını gerçekleştirebilmek için, Osmanlı Devleti’nin kendisini desteklemesini gerekli buluyordu. Ayrıca Fransa Osmanlı İmparatorluğu’ndan kapitülasyonlarla ve ticaret anlaşmalarla elde etmiş olduğu çeşitli ayrıcalıklara sahipti. İşte bu nedenlerle, Fransa 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğüne ve reformlar yapmak suretiyle güçlenmesine taraftar görünüyordu. Bu amaca yönelik olarak da Fransa, Osmanlı Hükümeti’ne Büyük Güçlerin müdahalede bulunması gerektiğini savunuyordu.

Fransa dış politikasında şu üç temel stratejiyi uygulamıştı. İngiltere ile daha iyi ilişkiler kurmaya hatta bir ittifak akdetmeye çaba harcamak, ulusçuluk ilkesinin başlıca savunucusu rolünü benimsemek, yabancı devlet boyunduruğundan kurtulmak ve özgürlüğüne kavuşmak isteyen ulusal topluluklara liderlik etmek ve Avrupa’nın, ulusçuluk ilkesi çerçevesinde yeniden örgütlenmesini sağlamak; ve nihayet, Avrupa’daki Fransa’ya karşı oluşturulmuş olan düzeni ortadan kaldırmak . Rusya’nın bu uluslar arası düzenin en büyük savunucusu olması nedeniyle, dış politikanın temel amacı, Rusya’nın bu düzeni savunma gücünü zayıflatmak, Avrupa Uyumu’nu bozmak ve Rusya’ya karşı kendi müttefiklerini oluşturmak olmuştur. Görüldüğü gibi, Fransa’nın bu doğrultudaki politikası, Osmanlı Devleti’nin korunmasına yönelik politikasıyla çelişmekteydi⁴³³.

Fransa, ulusçuluk ilkesinin savunucu rolünü üstlendiğinden dolayı hem diğer Avrupa devletlerine karşı Balkanlar’da daha etkin olmayı hem de Osmanlı toprakları ve Akdeniz üzerindeki emellerini gerçekleştirmeyi istemesinden dolayı bağımsızlık mücadelelerini desteklemiştir. Fransa İmparatoru III.Napoleon, Balkanlarda milliyetçilik fikirlerinin yayılmasıyla millî devletlerin kurulması ile Rusya ve Avusturya’nın bu bölgedeki nüfuzlarını zedeleyeceğine inanıyordu.⁴³⁴ Bunun için de adeta bir Türk düşmanı olmuştu. Fransız İhtilali sırasında laik bir politika benimsemiş olan Fransa 1848’den itibaren bu politikaya son verdi. Katolik partisinin desteği ile yönetime gelen III.Napoleon, içerde koyu bir Katolik politikası

⁴³³ TUNCER; “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1853-1878), s.43.

⁴³⁴ KARAL; Osmanlı Tarihi, C.VI, s.66.

izlerken dış politikada ise milliyetçi hareketleri destekleme yolunu seçti. Fransa, Romenlerin Latin ırkından gelmeleri ve bir kısmının Katolik Kilisesi'ne bağlı bulunmalarından dolayı 1700'lü yıllardan itibaren Eflak ve Boğdan'ın birleştirilmesi için çalışıyordu. Bu noktada Rusya ile arasında bir yakınlaşma başladı. İngiltere ve Avusturya ise bu fikre karşı çıkmaktaydılar.⁴³⁵ 4 Nisan 1826'da Rusya ile İngiltere hükümetlerinin kendi aralarında Yunan sorununu çözebilmek amacıyla Petersburg Protokolü ile anlaşmaya varmaları üzerine Fransa da bu ikiliye dahil olmuş sonuçta Temmuz 1827 tarihli Londra Sözleşmesi ortaya çıkmıştır. Fransa bu suretle bir yandan Balkanlarda etkin olma siyasetini takip ederken diğer yandan büyük güçler arasındaki ittifak sisteminin yıkılmasına da katkıda bulunmuştur.⁴³⁶

3.5 ALMANYA ve İTALYA

Avrupa'da 1871'de İtalyan Birliği'nin kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nu pek fazla etkilememiştir. Bunun başlıca sebebi, siyasî ağırlığının fazla olmamasıdır. Ancak 1870'de Alman Birliği'nin oluşturulması Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyen gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. 1866'da Avusturya'nın Almanya'ya yenilmesi bu devleti Osmanlı Vilayetleri olan Bosna ve Hersek'e yöneltmiştir. 1870'de ise Almanya Fransa'yi yenmiştir. 1856 Paris Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu'nun garantörü konumunda olan Fransa, bu savaştan yenik çıkınca uğradığı prestij ve güç kaybıyla garantörlük yapamayacak duruma gelmiştir. İngiltere ise diğer garantör olarak Rus isteklerine tek başına direnç gösterememiştir.⁴³⁷

1878 Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasında önemli ölçüde toprak kaybetmesi ile sonuçlandı. Bu kongre sonunda imzalanan antlaşmaya göre yarı bağımsız bir Bulgaristan kurulurken, Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya'ya bırakılıyordu. Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa gibi geleneksel güçler İmparatorluğun yağmalanmasına yönelik bir politika izlemeye başlamışlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde önemli değişikliklere gitmesine neden olacaktır.⁴³⁸ Bu dönemde Fransa, Avrupa'da gittikçe gerilerken, İngiltere ise ülkesinde giderek artan Türk düşmanlığı ve Doğu Akdeniz üzerindeki emelleri olması sebebi ile Osmanlı yöneticileri tarafından ihtiyatla karşılanıyordu. Berlin Kongresi'ni izleyen bu süreç içinde Osmanlı

⁴³⁵ TÜRK GELDİ; Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, C.I, s.260-261.

⁴³⁶ Hüner TUNCER; Metternich'in Osmanlı Politikası, Ümit Yay., Ankara 1996, s. 74.

⁴³⁷ ERASLAN; II. Abdülhamid ve İslam Birliği, S.103-104.

⁴³⁸ İber ORTAYLI; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İletişim Yay., İstanbul 1998, s.45.

İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde önemli değişikliklere gitmesine neden olacaktır.⁴³⁸ Bu dönemde Fransa, Avrupa'da gittikçe gerilerken, İngiltere ise ülkesinde giderek artan Türk düşmanlığı ve Doğu Akdeniz üzerindeki emelleri olması sebebi ile Osmanlı yöneticileri tarafından ihtiyatla karşılanıyordu. Berlin Kongresi'ni izleyen bu süreç içinde Osmanlı diplomasisi hiçbir desteğe sahip değildi. Bunun üzerine Abdülhamid, Berlin Antlaşması'nda sergilediği tutum ile Avrupa'nın hakemi konumuna gelen Almanya'ya yaklaştı. Almanya ile ilk temaslar, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu'nun arasının açılması ile eşzamanlı olarak ilerledi. Özellikle 1880'de İngiltere'de Gladstone ve Liberallerin başa gelmesi ile süreç hız kazandı. Abdülhamid'in kurduğu bu diplomayik düzen sayesinde Osmanlı İmparatorluğu demiryolu yapımı ile modernleşirken, aynı zamanda askeri, siyasî ve ekonomik anlamda da ilerleme kaydederek, İngiltere ve Rusya'nın yakınlaştığı 1907 yılına kadar tutunabilmiştir.⁴³⁹



⁴³⁸ İlber ORTAYLI, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul 1998, s.45.

⁴³⁹ François GEORGEON, "II.Abdülhamid", *OSMANLI*, (Ed.: K.Çiçek-C.Öğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.271-272.

SONUÇ

Balkan Yarımadası, sahip olduğu coğrafyanın da önemli katkısı ile, farklı kültürlerin oluştuğu, birbirleriyle karşılaştığı, bazen kaynaştığı, ancak çoğu zaman ayrıştığı bir bölgedir. Tarihsel süreç, bize dağ kültürü ile ova kültürü, Ortodoks-Katolik farklılaşması, Hıristiyan-Müslüman dinsel fanatizminin örneklerini sunar. Bu kültürlerin Balkan coğrafyasında karşılaşmaları sonucu Balkanlar diye tanımlanan bölge bir geçiş alanına dönüşmüştür.

Bölge ırksal anlamda incelendiğinde ise, hiçbir bölgenin salt tek bir millettten oluştuğunu söyleyebilmek mümkün görünmemektedir. Ancak son iki yüz yıldır Balkan politikalarına, ırksal-etnik kimliğe ilişkin düzmece kuramlar etki etmiştir.

Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişi, halkın içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal bunalımlar sonucu oldukça hızlı olmuştur. Burada bulunan halkın etnik kimlikleri ve inançları dışında güçlü bir yönetici ya da devlete sahip olmamaları, Osmanlılar için ayrı bir avantaj olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun kendi kurtuluşunu, Roma Kilisesi ile birleşmede görmesi ise, Balkanların Osmanlı Devleti'ne kucak açmalarını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, 1453 yılında İstanbul'un II.Mehmet tarafından fethi ile önemli ölçüde kurumsallaşmasını tamamlayarak bir imparatorluk görünümünü kazanmıştır. II.Mehmet fetihçi olması özelliğinin dışında, devletin kurumsallaşmasında da önemli adımları atmaya başaramıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli husus, İmparatorluk sınırları içindeki gayrimüslim tebaanın II.Mehmet döneminde "Millet Sistemi" içinde düzenlemeye tâbi tutulmasıdır. II.Mehmet bir yandan tebaanın yönetim ilkelerini belirlerken diğer yandan da Fener Patrikhanesi'ni ihya ederek Hıristiyan dünyasındaki kopukluğun devamı için gerekli zemini hazırlamıştır. Patriklik makamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde yönetime sıkı sıkıya bağımlı bir halde idi ve bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi özerkliğe ya da ekümenik özelliğe sahip değildi. Bu, Osmanlı yönetiminin çeşitli durumlarda kullandığı "Patrik azletme" yetkisinden anlaşılmaktadır.

Osmanlı yönetim mekanizmasında tebaanın dinsel birlik esasına dayalı olarak gruplara ayrılması yararlı olduğu ölçüde, Halkların etnik ve dinsel kimliklerini muhafaza ederek İmparatorluğun zaafa uğradığı XVIII-XIX. yüzyıllarda zararlı da olmuştur.

1700'lü yılların sonlarına yaklaşıldığında Osmanlı tebaası olan Yunanlıların yavaş yavaş kültürel alanda ilerleme kaydettikleri görülmektedir. Bunda önemli bir etken, ticarî ve devlet mekanizmasında edindikleri mevkiîler sonucu elde ettikleri maddî kazanımlar sayesinde Osmanlı toprakları dışında eğitim alabilecek duruma gelmiş olmalarıdır. Fransız İhtilali'nden sonra Yunanlılar ellerinde bulundurdukları Patriklik sayesinde "Hellenleştirme" siyasetine başlamışlardır. Patrikliğe bağlı Yunan olmayan tüm halkın hissettiği bu politikadan kaynaklanan rahatsızlık, XIX. yüzyıla gelindiğinde kendini Fener Rum Patrikhanesi'nden ve onun ertesinde Osmanlı yönetiminden kopma girişimleri ile gösterecektir.

Osmanlı yönetiminden ilk kopma girişimi Sırlardan geldi. Rusya'nın da yadsınamaz rolü sayesinde özerkliğini elde eden Sırbistan, ileriki tarihlerde Makedonya toprakları üzerinde hak iddia ederek burada Yunanistan ve Bulgaristan ile kilise mücadelesine girecektir.

Yunanlılar ise, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişilen bağımsızlık mücadelelerinden yeni ile çıkan ilk millet oldu. Patrikhane ile Yunanlı isyancılar yöntem açısından çelişkiye düştülerse de nihai amaç olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak fikrinde ortak noktayı yakalamaktaydılar. Yunanistan'ın resmen kurulmasından sonraki dönemde de Patrikhane etkisini Balkan topraklarında yaşayan diğer halklarda yoğun şekilde hissettirdi. Bulgar ve Ulahların kendi dillerinde ayin düzenlemelerine kesinlikle karşı çıkan, kendi milletlerinden metropolit ve rahip ataması yapmayan Patrikhane'nin bu tutumunun ardında da, daha önce ifade edilen Hellenleştirme siyasetini aramak gereklidir.

Bulgarlar, neredeyse Rumlaştıkları bir dönemde Rusya'nın yardımıyla millî benliklerini koruyabildiler. Bulgarlar, Rusya ve Avusturya'daki okullarda aldıkların eğitimi, Bulgarların yoğun olduğu bölgelerdeki halkı eğitmek suretiyle öncelikle Patrikhane'ye karşı olmak üzere millî hareketlere giriştiler. İlk hedef bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması idi. Bundan sonra ise bağımsız Bulgaristan'ı kurma fikri gelmekteydi. Bağımsız kiliseye kavuşan Bulgaristan Eksarhane'nin katkılarıyla birlikte Rus desteğini de yanına alarak bağımsız bir devlet olma yolunda ilerlemeye başladı. Bağımsızlığını elde ettikten sonra da Balkanlardaki emellerini tıpkı Yunanlılar ve Sırlar gibi gerçekleştirmeye çalışacak olan Bulgarlar, bahsedilen diğer milletlerle yoğun kilise ve çete mücadelelerine girişecektir.

XIX. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan isyanlarda kiliselerin tutumunu haklı ve olumlu görmenin imkanı yoktur. Gerekçesi ne olursa olsun XIX. yüzyıl boyunca Balkanlarda öldürülen, tecavüze uğrayan, soygun ve yağmaya maruz kalan insanların bu duruma düşmelerinde kiliselerin önemli derecede rolü olmuştur.

Osmanlı yönetimi, tebaasında başlayan bu hareketlere engel olabilmek için çeşitli yollara başvurdu. İsyanları bastırırken askerî tedbirler alırken, halkların bağımsızlık istemlerini engelleyebilmek için çeşitli reform hareketlerini uygulama alanına soktu. Tanzimat ve Islahat Fermanlarını, Vilayet Nizamnamesini bu cümleden kabul etmek yanlış olmayacaktır. Ancak yapılan yeniliklere, uygulanmaya çalışılan eşitlik ilkesine rağmen bağımsızlık hareketlerini durdurmak artık imkansız bir hal almıştır. Bunun bir nedeni kiliselerin tutumu iken önemli bir nedeni dış güçlerin desteğidir. Rusya başta olmak üzere, Avusturya, Fransa ve İngiltere zaman zaman, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması örneğinde olduğu gibi, isyan hareketlerine destek verirken, zaman zaman sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Dış güçlerin Balkanlarla bu kadar yakından ilgilenmelerinin sebebi, buradaki halkın bağımsızlığını sağlamak değil, kendi kontrollerinde ve birbirlerine karşı koz olarak kullanabilecekleri bir nev'i uydu devletecikler yaratabilmektir. Zaman zaman Osmanlı yönetiminin yanında yer alarak onun toprak bütünlüğünü korumayı hedefleyen İngiltere, Yunan isyanında başlangıçta Osmanlı yanlısı görünürken, duruma müdahale eden Rusya'nın güçlenmesini engellemek amacıyla Yunanlıları sonuna kadar desteklemiştir. İşte bu tutumun nedeni tutarsız bir siyaset izlemekten öte, kendi çıkarlarının gerçekleşmesinde her yolu mubah görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sadece İngiltere'ye has bir tutum olmayıp Rusya, Fransa ve Avusturya tarafından da izlenen bir siyaset olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ise böyle bir siyasî ortamda ayakta kalabilmek için yeri geldiğinde yabancı devletlerin müdahalelerine ses çıkarmadan, bahsedilen devletlerin istedikleri ıslahatları gerçekleştirirken, yeri geldiğinde de bu dört büyük devletin çıkarları icabı birbirlerine düşmelerini sağlayarak bir "denge politikası" izlemiştir. Denge politikasının Osmanlı yönetimince en iyi uygulandığı dönem, kanımızca II. Abdülhamid dönemidir. Abdülhamid'in izlediği siyaset sayesinde İngiltere ve Rusya 1907 yılında Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşmışları döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmayı başarabilmiştir.

İncelenen konu itibariyle Balkanlardaki bağımsızlık sürecinde Sırlar, Yunanlılar ve Bulgarlar yoğun halde kiliseden destek gördükleri halde Romenler, Arnavutlar ve Bosnalılarda böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Romenler bağımsızlıklarını diplomasi ile sağlarken diğer iki millet, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olup çoğunlukla Müslüman oldukları halde bağımsızlık girişimlerinden geri durmamışlardır. Ancak yukarıda bahsedilen milletlerden farklı olarak bağımsızlık girişimlerini, kendilerini koruma adına yapmak zorunluluğu duymuşlardır.



KAYNAKÇA**ARŞİV BELGELERİ**

- B.O.A, İ.AZN 1310.S.3
- B.O.A, İ.AZN 1310.Ra.4
- B.O.A, İ.AZN 1311.Za.13
- B.O.A, İ.AZN 1314.C.8
- B.O.A, İ.AZN 1313.S.14
- B.O.A, İ.AZN, 1313.Z.13
- B.O.A, İ.AZN, 1314.M.12
- B.O.A, İ.AZN, 1311.Ş.5
- B.O.A, İ.AZN, 1314.B.11
- B.O.A, İ.AZN 1314.L.14
- B.O.A, İ.AZN 1314.M.12
- B.O.A, İ.AZN 1310.S.6
- B.O.A, İ.AZN 1310.S.14
- B.O.A, İ.AZN 1310.C.11
- B.O.A, İ.AZN 1312.Ra.12
- B.O.A, İ.AZN 1314.Ş.15
- B.O.A, İ.AZN 1310.R.12
- B.O.A, İ.AZN 1314.C.3
- B.O.A, İ.AZN 1311.R.9
- B.O.A, Y.PRK.AZJ 19/78
- B.O.A Y.PRK.AZJ 35/85
- B.O.A Y.PRK.AZJ 1/52
- B.O.A Y.PRK.AZJ 16/37
- B.O.A, Y.PRK. TKM 8/30
- B.O.A, Y.A HUS 163/41
- B.O.A, Y.A.HUS 161/70
- B.O.A, Y.A.HUS 163/87
- B.O.A, A.MKT.MHM 499/68
- B.O.A, A.MKT.MHM 487/59

- B.O.A, A.MKT.MHM 493/38
- B.O.A, Y.MTV 35/136
- B.O.A, Y.PRK.TKM 6/82
- B.O.A, HR.SYS: Dosya:1038/1.
- B.O.A, Romanya Ahkam Defteri, 80/4, Sayfa 406, Hüküm 1181.
- B.O.A, İrade Hariciye, No: 12576.
- B.O.A, İrade Hariciye, No: 12625.
- B.O.A, Name-i Hümayun Defteri, No.: 12, s.65.
- B.O.A, HR.SYS. Dosya: 1035, Gömlek: 1-2.
- B.O.A, Y.PRK.HR 6/3.

DERGİLER

- 9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- Balkan Studies
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
- BELLETEN
- ERDEM
- Etudes Balkaniques
- İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası
- OTAM
- Tarih Enstitüsü Dergisi
- Tarih ve Toplum
- Toplum ve Ekonomi
- Toplumsal Tarih
- Türk Tarihi Encümeni
- TURCICA
- KÖK Araştırmalar Dergisi

KİTAPLAR

- ADANIR Fikret; **Makedonya Sorunu**, (Çev.: İ. Catay), Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- Ahmed Lütfi Efendi; **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, (Haz.: M.Aktepe), C.XIII, TTK, Ankara 1989.
- Ahmet Cevdet ; **Tezahir (1-12)**, (Yay.: C.Baysun), TTK, Ankara, 1991.
- Ahmet Cevdet Paşa; **Tarih-i Cevdet**, C.VI, Üçdal Basımevi, (sad.: Dündar Günday), İstanbul 1984.
- Ahmet Lütfi Efendi; **Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, (yay.haz: M.Münir Aktepe), C.XII, TTK, Ankara 1989.
- Ahmet Refik; **Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- Ahmet Refik; **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı** , Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- AKARSLAN Mediha; **Bosna Hersek ve Türkiye**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1993.
- AKDAĞ Mustafa; **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243-1453)**, C.I, Cem Yayınları, İstanbul 1979.
- AKDAĞ Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C.II, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- ALPAN Necip P.; **Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal**, Ankara 1982.
- ALPAN Necip; **Ceauşescu Dün, Bugün ve Yarınki Romanya**, Ankara 1976.
- ARMAOĞLU, Fahir; **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara 1997.
- ATALAY Bülent; **Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1922)** , İstanbul 2001.
- AYDIN Mahir; **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi, İstanbul 1996.
- BENBASSA Ester -Aron RODRÍGUE; **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, (Çev.: Ayşe Atasoy), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- BENLİSOY Yorgo, Elçin MACAR; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1996.
- BERKES Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2002.

- BORA Tanıl; **Yugoslavya; Milliyetçiliğin Provakasyonu**, İletişim Yay., İstanbul 1995.
- BORA Tanıl; **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994.
- BOZBORA Nuray; **Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, İstanbul 1997.
- BOZKURT Gülnihal; **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, TTK, Ankara 1996.
- BOZKURT Gülnihal; **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara 1996.
- CASTELLAN Georges; **Balkanların Tarihi**, (Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- CHALLEYE Felicien; **Dinler Tarihi**, (Çev.: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.
- CLOGG Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, (çev. D. Şendil), İletişim, I. Baskı, İstanbul 1997.
- ÇAVUŞOĞLU Halim; **Balkanlarda Pomak Türkleri**, Köksav Yayınları, Ankara 1993.
- ÇELİK Mehmet; **Fener Patrikhanesi’nin Ökümenik İddiasının Seyri (325-1453)**, İzmir 2000.
- DANIŞMEND İ. Hami; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV**, İstanbul 1972.
- DAVISON Roderic; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, (Çev.: O.Akınhay), C.I, Papirüs Yayınevi, İstanbul 1997.
- EKİNCİKLİ Mustafa; **Türk Ortodoksları**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.
- Engin AKARLI; **Belgelerle Tanzimat-Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- ERASLAN Cezmi; **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul 1992.
- ERCAN Yavuz; **Bulgarlar ve Voynuklar**, TTK, Ankara 1989.
- ERCAN Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhan Yay., Ankara 2001.
- ERCAN Yavuz; **The Nineteenth Century Balkanic Church/XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kilise**, Ankara 1987.
- EREN Ahmet Cevat; **Mahmud II. Zamanında Bosna Hersek**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965.
- ERHAN Çağrı; **Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı**, SAEMK, Ankara 2001.

- ERİM Nihat; **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, Ankara 1953.
- ERYILMAZ Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yay., İstanbul 1990.
- ERYILMAZ Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992.
- FEHER Geza; **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, Ankara 1999.
- FORBES Nevil -Arnold J. Toynbee- D. MİTRANY, D.G. HOGART; **The Balkans A History of Bulgaria.Serbis.Greece.Romania.Turkey**, Oxford-Clarendon Press, 1915.
- GENÇ Nevin;**Kosova Savaşı**, Eskişehir 1993.
- GLENNY Misha; **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, (Çev.: M. HARMANCI), Sabah Yay., İstanbul, 2001.
- GÜLER Ali; **XX.Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler**,Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.
- HATİPOĞLU Murat; **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.
- ILIEVSKİ Doné; **The Macedonian Orthodox Church**, Skopje 1973.
- IORGA N.; **Osmanlı Tarihi**, (Çev.:B.S.Baykal), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1948.
- İLDEM Arzu Etensel; **Fransız Gezgincilerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, Boyut Kitapları, I. Basım, İstanbul 2000.
- İNALCIK Halil; **Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar**, Ankara 1995.
- İNALCIK Halil; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul 1992.
- İNALCIK Halil; **The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600**, New York, Preager Publishers, 1973.
- JELAVICH Barbara; **History Of The Balkans**, Vol.:I, Cambridge; New York, Cambridge University Press, 1983.
- JELAVICH Charles-Barbara; **The Establishment of the Balkan National States (1804-1920)**, University of Washington Press 1986.
- KACKENZIE David; **Serbs and Russians**, New York 1996.
- KARAL E.Z.;**Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 1988.

- KARASU Cezmi; **Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- KAYNAR Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK, Ankara 1995.
- KENANOĞLU M.Macit; **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukukî Statüleri (1453-1856)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.
- KIENITZ F.Karl; **Büyük Sancağın Gölgesinde**, (Çev.:Seyfettin Halit Kakıncı), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- KOCABAŞ Süleyman; **Tarihte Ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul 1984.
- KOYUNCU Aşkın; **Bulgar Eksarhlığı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 1998.
- KURAN Ercüment; **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- KURAT Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- La GORCE; **Çağlar Boyu Yunanlılar**, (Türkçe'ye Çev.:Doğu Araştırma Merkezi),Belge Yayınları, İstanbul 1986.
- MALCOLM Noel; **Bosna**, (Çev.: Aşkın Karadağlı), İstanbul, Om Yayınevi, 1999.
- MALCOLM Noel; **Kosova-Balkanları Anlamak İçin**, (Çev.: Özden Arıkan), İstanbul 1999.
- MANTRAN Robert;**Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev.: Server Tanilli), Say Yayınları, İstanbul 1992.
- MILLAS Herkül;**1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993.
- MİLAS Herkül; **Yunan Ulusunu Doğuşu**, İletişim Yayınları, I.Baskı, 1994.
- Mustafa Nuri Paşa; **Netayic Ül-Vukuat**, (Sad.: N.ÇAĞATAY), C.III-IV, TTK, Ankara 1992.
- NESİMİ Kani; **Arnavut Ortodoks Kilisesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2000.
- OCAK Ahmet Yaşar; **Sarı Saltık- Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü**, TTK, Ankara 2002.
- ORTAYLI İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul 1983.

- ORTAYLI İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul 1998.
- OSTROGORSKİ Georg; **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev.: Fikret İşıltan), TTK, Ankara 1995.
- Ömer Bosnavi; **Bosna Tarihi**, Ankara, 1979.
- PEREMECİ Osman Nuri; **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- POOLE Stanley Lane; **Lord Stratford'un Türkiye Anıları**, (Çev.: C.Yücel), Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- RUNCİMAN Steven; **Konstantinopolis Düştü**, (Çev.: D. Türkömer), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.
- SAMİ Şemsettin; **Kâmus-ı Türkî**.
- SEDES Halil; **Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar**, İstanbul, 1946.
- SEİDLER, G.L; **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (Çev.: M.Tunçay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- SENCER Muammer; **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet; **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ**, TTK, Ankara 1994.
- SOFUOĞLU Adnan; **Fener-Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1996.
- STAVRIANOS L.S; **The Balkans Since 1453**, New York, 1958.
- SUĆESKA Avdo; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna**, Sarajevo 1980.
- SUMNER B.H; **Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu**, Çev.: E.B. Özbilen, İstanbul 1993.
- ŞAHİN Süreyya; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- ŞENTÜRK Hüdai; **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, TTK, Ankara 1992.
- ŞİMŞİR Bilal; **Rumeli'den Türk Göçleri**, C.II, TTK, Ankara 1989.
- TANÖR Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, YKY, İstanbul 2002.
- TAŞAR M.Murat, Burhan METİN, Altay ÜNALTAY; **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağ'a Giriş**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

- TEKELİ İlhan -Selim İLKİN; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara 1993.
- TODOROV Nikolay; **Bulgaristan Tarihi**, (Çev.: Veysel Atayman), Öncü Kitabevi, İstanbul 1979.
- TUĞLACI Pars; **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, İstanbul 1984.
- TUNCER Hüner; **"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003.
- TUNCER Hüner; **Metternich'in Osmanlı Politikası**, Ümit Yay., Ankara 1996.
- TÜRKGELDİ Ali Fuad; **Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye**, (Haz.: B.S.BAYKAL), C.I-II, TTK, Ankara 1987.
- UÇAROL Rifat; **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- UZER Tahsin; **Makedonya Eşkiyalık Tarihi**, Ankara 1979.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.I,CII, Ankara 1982.
- ÜÇOK Coşkun, Ahmet MUMCU; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1993.
- VAHAPOĞLU Hidayet; **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- YAVER Halil; **Bulgarların Balkanları İstila Planları**, İstanbul 1938.
- YERASİMOS Stefanos; **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Tanzimat'tan I.Dünya Savaşına)**, (Çev.: B.Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- YILDIZ Zekeriya; **Geçmişten Günümüze Bosna Hersek**, İstanbul 1993.

MAKALELER

- Ahmet Refik; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, 15. sene, Numara:85, 1341.
- AKARLI Engin Deniz; "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Nüfusunun Dini ve Irki Birleşimi", **B.T.T.D.**, S.59, C.X, Ağustos 1992.
- AKDAĞ Mustafa; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", **BELLETEN**, c.XII/51.
- AKŞİN Sina; "Siyasi Tarih (1789-1908), **Osmanlı Devleti**, C. III, Cem Yay., İstanbul 1997.
- ALP İlker; "Balkan Yarımadasındaki Gelişmeleri" **Askeri Tarih Bülteni**, ATASE, Ankara 1998.

- ALTUNDAĞ Şinasi; “Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not”, **AÜ.DTCFD**, II/4 (1941).
- ANHEGGER Robert; “Bir Hıristiyan ve İki Ermeni Osmanlı Devleti’nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları I (Düşünceler ve Örnekler)”, **Tarih ve Toplum**, 1987.
- ARNAKİS George G.; “The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism”, **The Balkans In Transition**, (ED.: C-B. Jelavich), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1963.
- ATALAY Bülent; “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel,K.Çiçek, S.Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.XIII, Ankara 2002.
- BABUNA Aydın; “Avusturya-Macaristan Yönetimi Altında Bosna ve Hersek Boşnak Muhalefetinin Ortaya Çıkışı” **Toplum ve Ekonomi**, Sayı:5, Eylül 1993.
- BALTALI Kemal; “1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan’ın Osmanlı Devleti’ne karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ’la yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler”, **BELLETEREN**, L/198 (1986).
- BALTALI Kemal; “1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar arası Bir Nitelik Kazanması”, **BELLETEREN**, LI/199-201 (1988).
- BANAC Ivo; “Sırbistan’da Milliyetçilik”, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, (Çev.:G.ÖZCAN), İstanbul 1997.
- BAR Martha; “Catholic Missionaries on Orthodoxy in the Balkans”, **Etudes Balkaniques**, No:4, 1993.
- BARKAN Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası**,XV-1/4, 1953-1954.
- BİLİM Cahit; “Tercüme Odası”, **OTAM**, S.1, Ankara 1990.
- BLACK Cyril E.; “Russia and The Modernization of The Balkans”, **The Balkans In Transition** (Ed.: Charles-Barbara Jelavich), California 1963.
- BOZKURT Gülnihal; “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/40, (Mart 1998).
- BOZKURT Gülnihal; “İslam Hukukunda Zımmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Kudret Ayıter’e Armağan’dan ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.

- ÇETİNKAYA Gökhan; “İsmi Olup da Cismi Olmayan Kudret: II. Abdülhamid’in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme”, **OSMANLI**, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- DARKOT Besim; “Bosna Hersek”, **İ. A. C. II.**
- DECEI Aurel; “Eflak”, **İ.A.**, C.IV.
- DJURDJEV Branislav; “Bosna-Hersek”**D.İ.A.**, C.V.
- DRAGNICH Alex, Slavko TODOROVICH; “Serbs and Albanians Under Turkish Rule”, **KOSOVO**, (Ed.: Basil W.R.Jenkins), California 1992.
- EMECAN Feridun M.; “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı’nın (1389) Önemi”, **Bosna-Hersek Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 1992.
- EMECAN Feridun; “Bosna”, **İ.A.**, C. VI., İstanbul 1992.
- ERCAN Yavuz; “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, **BELLETEN**, LIV/209, Ankara 1990.
- ERCAN Yavuz; “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”,**BELLETEN**, L/198, Ankara 1987.
- ERCAN Yavuz; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM**, s.1, Ankara 1990.
- ERCAN Yavuz; “Türkiye’de XV. Ve XVI. Yy.larda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **BELLETEN**, C.47/171.
- ERYILMAZ Bilal; “Osmanlılarda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.VI, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993.
- GEORGEON François; “II.Abdülhamid”, **OSMANLI**, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- GÖLEN Zafer; “19. Yüzyıl’da Bosna Hersek’in Nüfusu” , **Toplumsal Tarih**, 9/54,1998.
- GUBOĞLU M.; “Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Bab-ı Âli İle Münasebetleri”, **BTTD**, C.I., S.I.
- GÜLSOY Ufuk; “Cizye’den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel,K.Çiçek, S.Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.XIV, Ankara 2002.
- HAJEK A.; “Sırbistan”, **İ.A.**, C. X, Ankara 1988.
- HALAÇOĞLU Yusuf; “Bulgaristan”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1992.
- İKSEL Settar F.;”İstanbul Rum Patrikhanesi”,**BTTD**, C.XI., S. 63, Ankara 1972.

- İNALCIK Halil; “Türkler ve Balkanlar”, **BALKANLAR**, İstanbul, OBİV Yayınları, 1993.
- İPEK Nedim; “Bosna-Hersek Göçü (1878-1914)”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, İstanbul 1995.
- KALESHİ Hasan; “Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırılma”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.X-XI, İstanbul 1981.
- KARANOVİCH Milenko; “Higher Education in Serbia During The Constitutionalist Regime, 1838-1858”, **Balkan Studies**, volume 28,number one, Tessaloniki 1987.
- KARASU Cezmi; “1848 İhtilallerinin Osmanlılar Tarafından Algılanışı”, **Yeni Türkiye**, 701 Özel Sayısı, C.31.
- KARASU Cezmi; “XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdab’daki Rus İşgalleri”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) , C.XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- KARATAY Osman; “Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) C.II., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- KARPAT Kemal; “Balkan”, **DİA**, C.V, İstanbul 1992.
- KARPAT Kemal; “Eflak”, **DİA**, C.X, İstanbul 1992.
- KARPAT Kemal; “Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church”, **TURCİCA**, VOL.: 31, No.: 1-2, 1986.
- KODAL Tahir; “Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (1553-1919)”, **KÖK Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)**, Ankara 2000.
- KODAMAN Bayram; “II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler”, **OSMANLI**, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- KURAT Akdes Nimet; “Panslavizm” **D.T.C.F.** , Ankara, 1953.
- KÜÇÜK Cevdet; “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **TCTA**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- KÜÇÜK Mustafa; “Şark Meselesi Çerçevesinde ve II.Meşrutiyet’e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti’nin Siyasî Vaziyeti”, **OSMANLI**, (Ed.: K.Çiçek-C.Oğuz), C.II., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- MOAĞANİN Nenan ; “Osmanlı Bosnası”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca) , C.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- MUZBEĞ İskender; “Türkün Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi”, **ERDEM** , C. 8, S.24, TTK, Ankara 1996.
- Nafiz KUYUCUKLU; “Bulgaristan”, **DİA**, C.VI.

- ORTAYLI İlber ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet’, TCTA, C.IV, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- ORTAYLI İlber; “İzmir’de İlk Bulgar Gazetesi”, TCTA, C.I, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- ORTAYLI İlber; “Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara 2000.
- ÖZCAN Abdülkadir; “Boğdan”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1992.
- PANAITTE Viorel; “Osmanlı Hakimiyetinin Tuna Nehrinin Kuzeyinden Yayılışı: XIV ve XVI. Yüzyıllarda Eflak ve Boğdan”, **TÜRKLER**, (Ed.: H.C.Güzel-K.Çiçek-S.Koca), C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- POLAT İlknur; “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Rum Eğitim ve Öğretim Kurumlarının Yeri ve Önemi”, **ÜATSB**, Ankara 1986.
- POWICKE Fred.J.; “Bogomils”, **Encyclopedia Of Religion and Ethics**, (Ed.: I.Hastings), C. II, New York 1909.
- RAMET Pedro; “The Albanian Orthodox Church”, **Eastern Christianity and Politics In The Twentieth Century**, (Ed.: P. RAMET), Volume I, Duke University Press, Durham and London, 1988.
- ROGEL Carole; “The Wandering Monk and the Balkan National Awakening”, **Nationalism in a Non-National State The Dissolution of The Ottoman Empire**, (Ed.: William W.Haddad and William L. Ochsenwald), Columbus Ohio State University 1977.
- SHAW Stanford; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, TCTA, C. IV, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- SONYEL Salahi; “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, **BELLETEREN**, c.XLIX/195 (Aralık 1985).
- STAVRIANOS L.S.; “The Influence Of The West On The Balkans”, **The Balkans In Transition**, (Ed.: Charler and Barbara Jelavich), University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1963.
- TEKİNDAĞ Şehabettin; “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, **BTDD**, C.II, S.II.
- TODOROV Nikolay; “Social Structures in The Balkans During The Eighteenth and Nineteenth Centuries”, **Etudes Balkaniques**, No: 4, 1985.

- TODOROVA Olga; “The Nineteenth-Century Bulgarians’ Perception Of The Jews”, **Etudes Balkaniques**, No-3-4, 1995.
- TÜRKÖNE Mümtaz’er; “Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.VI, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993.
- VRYONIS Speros. JR; “The Greeks Under Turkish Rule”, **Studies on Byzantium, Seljuks, and Ottoman**, **Undena Publications**, (Ed:Speros Vryonis Jr.) Volume 2, Malibu 1981.
- WITTEK Paul; “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına (1402-1455)”, (Çev.: Halil İnalçık), **BELLETEN**, VII/2, 1943.
- ZIMONYI Istvan; “Bulgarlar ve Ogurlar”, **Genel Türk Tarihi**, (Ed:H.c. Güzel, A. Birinci), Yeni Türkiye Yay., C.II., Ankara 2002.

BİLDİRİLER

- ADANIR Fikret; “Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara 1999.
- ALPAN Necip P.; “Osmanlılar Zamanında Türklerle Arnavutlar Arasındaki Geleneksel Hukuk İlişkileri”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.IV, Kültür-Turizm Bakanlığı-Milli Folklor Araştırma Dergisi Yayınları, Ankara 1987.
- BAĞIŞ Ali İhsan; “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, **Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç,Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999.
- ÇOLAKU Şaban; “İstanbul’daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine”, **XI.TTK**, C.IV, Ankara 1994
- DELİLBAŞI Melek; “Balkanlarda Osmanlı Fetihlerine Karşı Halkın Tutumu”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, C.III, Kısım. I, Ankara 2002.
- DİMÇEV Dimo N.; “Osmanlı Döneminde Türk-Ulah Münasebetleri”, **XIII. TTK Kongresi**, C.III., Kısım I., Ankara 2002.
- DİRİMTEKİN Feridun; “Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlılar’ın Rumeliye Geçiş ve Yerleşimleri”, **VIII.TTK.Kongresi**, Ankara 1973.

- DUKA Ferit; “XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler”, **XI. Türk Tarih Kongresi- Bildiriler (5-9 Eylül 1990)**, C.IV, Ankara 1994.
- ERDOĞDU Teyfur; “1856 Paris Kongresi- 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç,Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, Ankara 1999.
- HAMZA Yusuf; “1839-1912 Yılları Arasında Makedonya’da Yaşayan Slav Halkının Eğitim, Kültür, Ekonomik ve Siyasal Yaşamında Tanzimat’ın Olumlu Etkileri”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)**, Ankara 1991.
- KÜÇÜK Cevdet; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Tebaaya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artin Paşa’nın Sultan II.Abdülhamid’e Sunduğu İki Layiha”, **I. Milli Türkoloji Kongresi (İstanbul 6-9 Şubat 1978) Tebliğler**, Kervan Yayınları, İstanbul 1980.
- MOISEYEV P.P.; “1877-1878 Yıllarındaki Türk-Rus Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara 1999.
- Mustafa Ali Mehmet;”Romanya’da Yayımlanan Belgelere Göre:1877/1878 Savaşından Önce Türk-Romen İlişkileri Hakkında Bazı Gözlemler”, **Uluslararası Mithat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, (8-10 Mayıs 1984 Edirne)**, TTK, Ankara 1986.
- ORTAYLI İlber; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, **XIII.TTK**, C.II, Ankara 2002.
- Ömer TURAN; “Amerikan Protestan Misyonerlerin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, **XII. TTK**, C.III, Ankara 1999.
- SUÇESKA Avdo; “ Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Haklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikleri”, **X. TTK**, C.IV, Ankara, 1993.
- VELİMAN Valeriu; “Osmanlı Devleti ve Romen Prenslüklerinde 1821 Senesi Olayları”, **IX. TTK**, C.II., Ankara 1988.
- YÜCEL Yaşar; “Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı I, Bildiriler (7 Haziran 1985)**, Ankara 1987.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Nimet Ayşe BAKIRCILAR

Doğum Tarihi ve Yeri : Eskişehir- 09.10.1979

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Eskişehir-Yunusemre Lisesi

Lisans Diploması : Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi

Yükseklisans Diploması :

Tez Konusu : XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun
Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi

Yabancı Dil/Diller : İngilizce

Adres : Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi-Tarih
Bölümü

Tel.No : 0 242 310 23 82